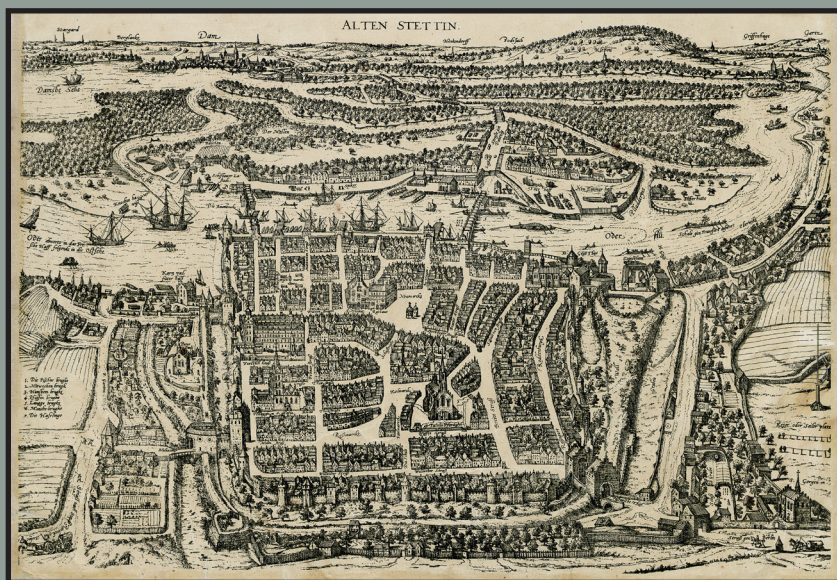

PAUL FRIEDEBORN

OPIS MIASTA SZCZECINA

WYDAWNICTWO
NAUKOWE SUB LUPA

OPIS MIASTA SZCZECINA

WYDZIAŁ POLONISTYKI UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

BIBLIOTEKA
DAWNEJ LITERATURY POPULARNEJ
I OKOLICZNOŚCIOWEJ
TOM XXVIII

Redakcja naukowa serii
Radosław Grześkowiak
Roman Krzywy (redaktor naczelny)
Izabela Winiarska-Górska

PAUL FRIEDEBORN

OPIS MIASTA SZCZECINA

Opracowała i przełożyła
Agnieszka Borysowska

WYDAWNICTWO NAUKOWE SUB LUPA
Warszawa 2016

Konsultacja historyczna
Jerzy Grzelak

Rewizja przekładu
Bartosz Awianowicz

Korekta
Małgorzata Świerzyńska

Opracowanie graficzne
PanDawer, www.pandawer.pl

© Copyright by Agnieszka Borysowska
© Copyright by Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa

Na okładce fragment widoku Szczecina z dzieła G. Brauna i F. Hogenberga
Civitates orbis terrarum (1600),
miedzioryt ze zbiorów Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, sygn. K 314.

ISBN 978-83-64003-66-0

Publikacja finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”
w latach 2012–2017

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa
www.sublupa.pl
sublupa@sublupa.pl

Wstęp

Paul Friedeborn i jego czasy

Descriptio urbis Stetinensis, topographica, historica cum icone (1624) jest dziełem szczecinianina Paula Friedeborna (1572–1637)¹, przedstawiciela zasłużonej dla miasta, bogatej rodziny kupieckiej wyznania luterańskiego. Ojciec, Jacob Friedeborn (zm. 1594)², zapewnił synowi bardzo dobre wykształcenie. Jego podstawy zdobył Paul w swoim rodzinnym mieście: uczęszczał do najlepszej szczecińskiej szkoły, Pedagogium Książęcego,

---

¹ Na temat biografii pisarza zob. *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 7, s. 388–389; E. Wendt, *Stettiner Lebensbilder*, Köln 2004, s. 160–161. Zob. też E. Gwiazdowska, *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku*, Szczecin 2001, s. 62 (tu dalsze wskazówki bibliograficzne).

² Wiadomości o rodzinie (wraz z drzewem genealogicznym Friedebornów) podaje P. Bahl, *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amtsträgerschaft Brandenburg-Preußens*, Köln 2001, *passim*.

w którym immatrykulował się w 1589 r. Z wszechniczy tej przeszedł na uniwersytet w Helmstädt, gdzie kształcił się w zakresie prawa. Po odbyciu praktyki asesorskiej, w roku 1596 powrócił do Szczecina, a już w kolejnym został sekretarzem miejskim.

Około 1600 r. ożenił się z Anną Schleker³, prawdopodobnie córką Eliasa Schlekera (zm. 1599), sekretarza i rajcy miejskiego. To właśnie jego zastąpił na stanowisku sekretarza miasta, kontynuował także inne rozpoczęte przez Schlekera, ważne dla Szczecina dzieło – matrykulę, zawierającą spis gruntów i budynków miejskich. W czasie pracy nad *Opisem miasta* Friedeborn był już od kilku lat rajcą (od 1616), natomiast zwieńczeniem jego kariery w służbie publicznej stała się godność burmistrza, którą uzyskał w 1630 r. i sprawował do śmierci.

Życie i działalność Friedeborna przypadały na czasy panowania w Szczecinie ostatnich książąt pomorskich z dynastii Gryfitów. Okres ten, ze względu na aktywność kulturalną i naukową mieszkańców księstwa, a także samych książąt, bywa nazywany Złotym Wiekiem Pomorza⁴. Zasługi dla intelektualnego ożywienia swojego otoczenia położył zwłaszcza Filip II (1573–1618), który należał do grona najlepiej wykształconych władców ówczesnej Europy⁵. Z inspiracji tego właśnie księcia

---

³ Ze związku tego miał przynajmniej czworo dzieci – dwie córki: imienia jednej, zmarłej ok. 1623 r., nie znamy, drugiej nadano imię Anna (1608–1678), i dwóch synów: Jacoba (1607–1676) oraz Michaela (1611–1672).

⁴ Zob. *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII w.*, red. R. Makala, Szczecin 2013.

⁵ Poza wskazaną w poprzednim przypisie pracą na temat czasów Filipa II oraz jego działalności artystycznej ukazały się ostatnio: *Metafora świata. Filip II jako władca i kolekcjoner*, red. R. Zdero, t. 1–2, Szczecin 2015; R. Gaziński, *Księ-*

została opracowana i opublikowana mapa Pomorza autorstwa matematyka i kartografa, Eilharda Lubinusa (1565–1621), zapożyczona w panoramy miast pomorskich i drzewo genealogiczne dynastii Gryfitów. Dzieło to jest dziś oceniane jako „jedno z największych osiągnięć kartografii europejskiej początków XVII wieku”⁶.

W Szczecinie czasów Filipa nadal działało, założone przez Gryfitów jeszcze w poprzednim stuleciu, wspomniane Pedagogium Książęce. Uczelnia ta nie dawała wprawdzie pełnych uprawnień uniwersyteckich, jednak skutecznie przyciągała licznych Pomorzan, mieszkańców Marchii Brandenburskiej, Ślązaków, a nawet studentów z krajów katolickich, takich jak Rzeczpospolita czy Węgry. To między innymi absolwenci i profesorowie szkoły podjęli się na przełomie XVI i XVII stulecia ponownego badania i opisu historycznej przeszłości Pomorza⁷,

---

stwo Pomorskie w czasach Lubinusa, [w:] *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013. Zob. też L. Turek-Kwiatkowska, *Książę pomorski Filip II i Filip Hainhofer – miłośnicy sztuki*, [w:] *Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617*, przeł. i oprac. K. Gołda, Szczecin 2000, s. 6–12.

⁶ L. Turek-Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 8. Zob. też M. Stelmach, *Eilhardus Lubinus i jego wielka mapa Księstwa Pomorskiego*, Szczecin 2001. Ostatnio ukazała się drukiem obszerna publikacja opisująca tę mapę i okoliczności jej powstania, w której w wielu miejscach podkreśla się wyjątkowość dzieła Lubinusa (zob. *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze..., passim*).

⁷ Wcześniej wzrost zainteresowania dziejami Pomorza uwidacznia się w pierwszej połowie XVI w., powstają wtedy m.in. *Pomerania* Jana Bugenhagena (dzieło ukończone w 1518 r.) i tak samo zatytułowana, ale napisana po niemiecku, praca Tomasza Kantzowa (tworzona w latach 1535–1542) – obydwie te syntezy znane były kolejnym pokoleniom historiografów pomorskich tylko z rękopiśmiennych odpisów, ukazały się drukiem dopiero w XIX i XX w.

zyskując przychyłność i wsparcie finansowe ze strony panujących książąt, którzy część z nowo powstałych dzieł drukowali w książęcej drukarni.

Jednym z takich uczonych był Jurga Valentin von Winther (1578–1623), doktor obojga praw, radca książęcy (od 1606 r.) oraz bliski doradca Filipa II i dyplomata, który od 1613 r. pracował nad kompendium historycznym *Balthus Pomeranicus* (znanym też jako *Annales Pomeranici* bądź *Pomeranographia*), mającym przedstawiać dzieje Pomorza pod władztwem Gryfitów. Według źródeł, Filip II udostępnił Wintherowi książęce archiwum i pomagał w zdobyciu potrzebnych materiałów, podobno miał także wpływ na kształt powstającego dzieła⁸, które jednak nigdy nie zostało ukończone z powodu przedwczesnej śmierci autora⁹.

Inny współczesny Friedebornowi uczony, doktor teologii Daniel Cramer (1568–1637), piastujący godności w szczecińskiej akademii i kościele Mariackim, napisał obszerną historię Kościoła na Pomorzu: *Pommerische Kirchen Chronica*. Praca ukazała się drukiem po raz pierwszy w 1602 r. we Frankfurcie nad Menem, a rok później w Szczecinie. Trzecie wydanie zostało opublikowane w 1628 r. pod nieco zmodyfikowanym tytułem (*Das Grosse Pommersche Kirchen-Chronicon*). Wznowienie wyszło spod pras drukarni książęcej w Szczecinie, prowadzonej

---

⁸ Zob. M. Stelmach, *op. cit.*, s. 39.

⁹ Sylwetkę Winthera przybliżyła ostatnio Joanna A. Kościelna, *Sztambuch Valentina Jurgi Winthera (1578–1623) jako źródło biograficzne*, [w:] *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim do końca XVIII w.*, red. J. Kosman, Szczecin 2015, s. 123–162. Zob. też: *Filipa Hainhofera dziennik podróży...*, s. 60.

wówczas przez Nikolausa Bartholdiego, tej samej, w której Friedeborn wydrukował swój *Opis miasta*.

Korespondencja zamieszczona na wstępnych kartach książki Friedeborna zaświadcza, że z obydwoma historykami utrzymywał on zażyłe kontakty i konsultował z nimi zawartość swojego nowego utworu.

Geneza *Opisu miasta Szczecina*

Zagadnienia poruszone w *Opisie miasta Szczecina* pojawiały się w różnych kontekstach nie tylko w utworach innych autorów, ale także i sam Friedeborn nie podejmował tematyki zupełnie dla siebie nowej. W 1613 r. opublikował w Szczecinie obszerną, napisaną po niemiecku historię miasta zatytułowaną *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern* (*Historyczny opis miasta Stary Szczecin na Pomorzu*). Przedstawił w niej dzieje stolicy księstwa od czasów najdawniejszych po sobie współczesne. Podczas pisania posiłkował się dostępnymi archiwaliami (książęcymi, prywatnymi i miejskimi), a także opracowaniami innych dziejopisów. W kilku miejscach łacińskiego *Opisu miasta Szczecina* wspomina o swym *Historycznym opisie miasta*, przyznając, że przejął z wcześniejszej pracy pewne fragmenty na potrzeby nowego utworu.

Powody powrotu do już raz opracowanego tematu tłumaczy autor w otwierającym *Opis miasta Szczecina* liście dedykacyjnym (s. 41):

Jakiś czas temu [...] przedstawiłem jego pełną historię, teraz natomiast przedkładam krótki opis. Żywię jednak nadzieję, że nie zostaną uznany za osobę, która serwuje dwukrotnie gotowaną kapustę, skoro po raz drugi wyprowadza przed publiczność to samo, tyle że przyobleczone w rzymską szatę! [...] Jakkolwiek więc by było – czy opisy te odbiegają nieco od wcześniejszych, czy też mówią to samo o tym samym – w tym jednak, jak się spodziewam, można by dostrzec widoczną różnicę, że to co tam rozproszone, tu jest połączone, co tam podane pospolitą, tu łacińską mową, co tam jedynie dla obywateli, tu przeznaczone jest i dla obywateli i dla obcych. Dołączony został teraz także nie pozbawiony elegancji widok miasta, ukazujący bardzo wiernie i jego położenie i charakter.

Warto zwrócić uwagę na wskazanych przez Friedeborna adresatów dzieła: ma ono służyć nie tylko miejscowym, ale i cudzoziemcom. Wynika z tego jasno, że poprzez łaciński utwór chciał Friedeborn przekroczyć granice własnego regionu, zainteresować Szczecinem także mieszkańców innych krajów Europy. To, naturalnie, tłumaczy wybór języka: odrzucenie używanego w innych pracach języka niemieckiego na rzecz wciąż jeszcze uniwersalnej łaciny.

Rama literacko-wydawnicza i tekst dzieła

Przytoczony wyżej fragment pochodzi z zastępującego wstęp listu dedykacyjnego. Stanowi on pierwszy element

rozbudowanej ramy literacko-wydawniczej utworu, która w całości obejmuje: 1) teksty wprowadzające (karta tytułowa, rycina przedstawiająca Szczecin, list dedykacyjny, list autora do Jurgi Valentina von Winthera, odpowiedź Winthera, list Daniela Cramera do Friedeborna); 2) teksty zamykające (*Appendix, Votum*, katalog ryb oraz wykaz urzędników). Nadmienić należy, że każdy z elementów ramy literacko-wydawniczej, w jaki zaopatrywano ukazujące się drukiem dzieło, pełnił w książce określone funkcje. Teksty poprzedzające główną treść utworu miały najczęściej na celu wprowadzenie i przygotowanie czytelnika do lektury, te dodawane na końcu – uzupełniały i zamykały główny korpus dzieła. Warto przyjrzeć się zatem bliżej poszczególnym elementom ramowym.

Bezpośrednio za kartą tytułową wklejono alonż, czyli składaną kartę, która po rozłożeniu przewyższa rozmiarami format książki. Widnieje na niej drzeworytowa odbitka widoku miasta, przedstawiająca Szczecin od strony wyspy Łasztowni. Według opinii fachowców weduta stanowi kopię malarskiej panoramy miasta, która była umieszczona w Domu Żeglarza – siedzibie szczecińskiej gildii kupców¹⁰. Przypuszczalnie w przygotowanie drzeworytowej kopii tej panoramy, uzupełnionej dodatkowo szczegółami zaczerpniętymi z rysunku z natury, zaangażowany był sam Friedeborn.

Ograniczona ramką odbitka nie wypełnia całej karty, z każdej strony otacza ją margines. Na górnym, najszerszym z nich, umieszczono napis *Alten Stettin in Pommern (Stary Szczecin na Pomorzu)*. W górnej części samej ryciny, na wstęgach, które

---

¹⁰ Zob. E. Gwiazdowska, *op. cit.*, s. 62–63.

podtrzymywane są przez dwa anioły, można ponadto przeczytać: „Ware Abcontorfaktur der Loblichen Stadt Alten Stettin Anno 1624” („Wierny widok godnego chwały miasta Stary Szczecin w roku 1624”). Pomiędzy wstęgami umieszczono dziewięciopłowy wielki herb Księstwa Pomorskiego, ustanowiony w XVI w. przez księcia Bogusława X po zjednoczeniu ziem pomorskich. Zamieszczenie na rycinie herbu ma, jak się wydaje, podkreślać metropolitarny charakter Szczecina na ziemiach Gryfitów.

Sposób ukazania miasta – z przeciwległego brzegu rzeki – jest charakterystyczny dla reprezentacyjnych widoków tworzonych w XVII i XVIII w. Widać na nim gęstą zabudowę miejską, składającą się z kilkukondygnacyjnych domów mieszczańskich, która rozciąga się wzdłuż brzegu rzeki. Ponad zwartym skupiskiem budynków górują wieże i wieńczące dachy sygnaturki najważniejszych obiektów architektonicznych miasta. Opatrzono je dodatkowo słownym objaśnieniem. W centrum ryciny dwie najwyższe wieże należą do kościoła św. Jakuba i kościoła Mariackiego. Dużo niższe są wieże kościołów św. Jana i św. Mikołaja. Inne obiekty wyłaniające się spośród ścisłej zabudowy mieszkalnej, wyróżnione dodatkowo podpisem, to bryła zamku książęcego, budynek ratusza oraz szkoła miejska, która mieściła się w zabudowaniach dawnego klasztoru Karmelitów. Na dwóch przeciwległych krańcach perspektywy zamykają Bramą Passawską, wyznaczającą zasięg miasta od strony południowo-zachodniej, oraz usytuowany po północnej stronie murów miejskich książęcy pałacyk ogrodowy Lusthaus.

Na pierwszym planie ryciny rozciąga się szeroka wstęga rzeki, przez którą przerzucone zostały dwa mosty: Długi i Kłodny.

Ten ostatni zaopatrzony był w ruchome przeszło, co zostało wyraźnie uwidocznione – przez otwarty przepust mostu przepływa statek. Ukazane nabrzeże Odry jest umocnione i zabudowane magazynami, pomostami i kładkami. Widać także zagrodzony półkolisty basen dla łodzi za Mostem Długim. Na terenie portu, który mieścił się na odcinku pomiędzy wspomnianymi mostami, na falach rzeki kołyszą się duże jednostki pływające: żaglowce handlowe i żaglowe kutry rybackie. Oprócz tego na wodach Odry można dostrzec tratwy, którymi transportowano m.in. bale drzewne do składów handlowych i na potrzeby stoczni na Łasztowni oraz małe łódki wiosłowe, służące do pilotowania większych statków.

Ze względów kompozycyjnych proporcje poszczególnych obiektów zostały zaburzone, np. wspomniany pałacyk ogrodowy jest nieproporcjonalnie duży w stosunku do swoich rzeczywistych rozmiarów, po to, by optycznie zrównoważyć lewą stronę przedstawionej panoramy. Także dwie najwyższe wieże kościelne zostały znacząco „wyciągnięte” ponad resztę zabudowy. W opisach tego widoku zwraca się również uwagę na półkolistą zakrzywienie przestrzeni, podyktowane chęcią oddania jak największej części układu urbanistycznego z kopiowanej panoramy rozwiniętej¹¹.

Znawcy szczecińskich wedut nie są zgodni w ocenie ryciny z książki Friedeborna. Uznają ją za „całkiem realistyczną”, jak i „bardzo niedokładną”¹². Trzeba jednak zaznaczyć, że rycina jest ciekawym źródłem do topografii miasta przed 1630 r., to

---

¹¹ *Ibidem*, s. 63.

¹² Opinie Carla Fredricha i Eckharda Jägera cytują za: *ibidem*.

jest z czasów jego największej świetności. Po przejściu Szczecina pod władzę szwedzką nastąpiły bowiem poważne zmiany w jego wyglądzie – przede wszystkim za sprawą wznoszonych fortyfikacji, które przeobraziły przedmieścia i tereny podmiejskie.

Niedokładność wedyty łatwo wytłumaczyć. Ryciny z panoramą miasta często prezentowały widok wyidealizowany. Drzeworyt z omawianej książki przekonuje, że Szczecin jest idealnym miastem do życia. Stąd upiększenia natury kompozycyjnej i poprawianie ogólnej estetyki przedstawienia. Stąd też podkreślenie handlowego i żeglownego charakteru miasta poprzez wyeksponowanie na pierwszym planie mostów, urządzeń portowych i rzeki jako traktu transportowego.

Pozostałe elementy ramy wydawniczej, które poprzedzają zasadniczą część dzieła, mają formę listu. Pierwszym z nich jest przytaczany już list dedykacyjny, w którym autor powierza swój utwór rajcom miejskim. Listy dedykacyjne mają dla dzisiejszych odbiorców duże znaczenie, gdyż często można w nich znaleźć informacje na temat genezy publikacji, a także szczegółów z biografii autora i jego związków z adresatem dedykacji. Niekiedy pisarz przedstawiał także swoje poglądy na przedstawiane w utworze kwestie, zwłaszcza jeśli nie umieszczał osobno wstępu skierowanego do czytelnika, tak jak ma to miejsce w niniejszym przypadku.

W ramie literacko-wydawniczej omawianego druku zwraca uwagę fakt, że otwiera ją i zamyka wypowiedź adresowana do rady miejskiej. Ujął Friedeborn treść *Opisu miasta Szczecina* w swego rodzaju klamrę: rozpoczął dedykacją, w której podkreślił niezwykle zasługi ojców miasta i życzliwość dla własnej

osoby, kończy wykazem wszystkich najważniejszych urzędników miejskich, w którym znalazło się także i jego nazwisko. Można w związku z tym domniemywać, że podjęty przez niego wysiłek pisarski obliczony był nie tylko na rozświetlenie miasta, ale również panujących w nim porządków, jego organizacji, za którą on sam, jako przedstawiciel władz miejskich, był też w pewnej mierze odpowiedzialny. Na takie odczytanie jego intencji naprowadza następujący ustęp dedykacji (s. 43):

Nie widzę zaś nikogo prócz Was, komu mógłbym ofiarować tę swoją kolejną książeczkę, a nawet jeśli bym widział, nie chciałbym, a choćbym chciał, nie mógłbym. Wam więc, sławni i znakomici przedstawiciele Rady Miejskiej, którzy zawsze chcieliście, żebym sprawował tę szacowną godność i podjął to zobowiązanie i przez szereg lat życzliwie mnie wspieraliście, Wam, obywatelom najprzezorniejszym i najlepszym spośród najlepszych, w przychylność i życzliwość których nie wątpię, tę oto *Sedinografię* przedstawiam, przekazuję, poświęcam. Niech się teraz zaprezentuje publicznie pod Waszymi auspicjami i złoży ofiarę Waszej czci. A dobre przyjęcie i życzliwy odbiór tego wszystkiego, co przedstawia, a także otoczenie opieką tego, kto jest najwierniejszym poddanym ojczyzny, zaświadczy o waszej mądrości i ogładzie. Jeśli to nastąpi, a żeby nastąpiło, o to gorliwie proszę, chwała i cześć stąd dla waszego zgromadzenia – nasze wspólne wysiłki dobiły do portu.

Jak zatem widać, Friedeborn, szukając przychylności rady miejskiej, przekonuje włodarzy miasta, że ofiarowane im dzieło

rozślawi ich i pomoże w realizacji przyszłych zamierzeń. Tego typu deklaracje nie były niczym nadzwyczajnym. Podobne intencje towarzyszyły także Janowi Rybińskiemu, który ofiarował zbiór elegii podróżnych *Hodoeporicorum liber unus* radzie miasta Torunia, kiedy obejmował urząd sekretarza miasta pod koniec 1592 r. W jego liście dedykacyjnym czytamy:

Te zaś *Elegie podróżne*, wybrane z różnorodnego zbioru pozostałych poematów i oddane tu pod prasę drukarską, powinny być, jak uznałem, dedykowane i poświęcone w pierwszej kolejności Wam, najczcigodniejsi eforowie, po części dlatego, aby z większą godnością i pewnością siebie, kryjąc się w rozległym cieniu Waszego imienia, trafiły w różne strony świata do rąk tych, dla których zostały napisane oraz innych; po części dlatego, aby zaistniało w ten sposób jakieś świadectwo mojej wdzięczności za Waszą wobec mnie życzliwość¹³.

O ile szukanie przychylności urzędników miejskich poprzez unieśmiertelnianie ich czynów i nazwisk w przypadku Rybińskiego nie przyniosło spodziewanych efektów (poeta wkrótce opuścił Toruń), o tyle zabiegi Friedeborna, jak się wydaje, były nad wyraz skuteczne. Być może to właśnie *Opis miasta Szczecina* utorował autorowi drogę do godności burmistrza, chociaż należy pamiętać, że przyszło mu ją sprawować w wyjątkowo trudnych politycznie czasach, co z pewnością nie przysparzało mu zbyt wielu konkurentów.

---

¹³ J. Rybiński, *Księga elegii podróżnych*, przeł. E. Buszewicz, oprac. eadem, W. Ryczek, Warszawa 2015, s. 75.

List dedykacyjny Friedeborna ma bardzo wyszukaną formę i jest dopracowany stylistycznie, co szczególnie widoczne, gdy porówna się go z pozostałymi partiami książki. Krótki tekst aż trzykrotnie inkrustuje autor słowem lub zwrotem greckim, wykorzystuje także powiedzenia o rodowodzie antycznym. Pojawiają się tu zarówno proste figury retoryczne (wykrzyknienie, pytanie retoryczne), jak i bardziej wyszukane: spośród tzw. figur myśli np. hypofora (*et quid vetat...?*) czy antyteza (*quod illic sparsim, hic vero iunctim...*), a spośród figur słów np. anafora (*vobis..., vobis..., vestris..., vestro...*), asyndeton i aliteracja (*do, dico, dedico*) itp. Warto nadmienić, że staranna redakcja listu dedykacyjnego należała wówczas do dobrego tonu, co wynikało po części z chęci należytego uhonorowania adresata, z którym najczęściej łączyły autora związki zależności lub przyjaźni, po części zaś z eksponowanego miejsca tego elementu ramy wydawniczej w całej książce.

Drugi z listów zawartych w *Opisie miasta Szczecina* to epistoła autora do Walentina Jurgi von Winthera, bezpośrednio po której zamieszczono odpowiedź (z jej słów można wnosić, że obydwa listy to część rzeczywistej korespondencji pomiędzy uczonymi). Teksty osób trzecich zamieszczano w ramie wydawniczej książek przeważnie w funkcji rekomendacyjnej: miały chwalić autora i zachęcać do lektury. Tak też jest i w tym przypadku, chociaż list Winthera jest zaledwie kilkuzdaniową notką. Jak jednak podpowiadają zakończenia obu wypowiedzi, a także ich daty, powodem tego była ciężka choroba Winthera (który zresztą dwa miesiące po napisaniu odpowiedzi na list Friedeborna zmarł). W kilku zdaniach Winther chwali dzieło przyjaciele

i przepowiada, że stanie się ono inspiracją dla innych twórców. Ponadto sugeruje, by przypisać utwór rajcom miejskim, do czego, jak już wiemy, autor się zastosował. Z kolei z listu skierowanego do Winthera wynika, że do stworzenia deskrypcji miasta autor zobowiązał się właśnie wobec tego uczonego, ale rozliczne obowiązki urzędowe przeszkadzały mu we wcześniejszym spełnieniu obietnicy. Doszły do tego także kłopoty osobiste – przebyta choroba, a także strata córki.

Mniej osobisty w tonie jest ostatni z listów ramowych, napisany przez Daniela Cramera. Jak można wnosić z pierwszych słów, powstał on po lekturze gotowego już utworu przesłanego przez autora do oceny. Recenzja dzieła jest bardzo pochlebna, a znaczenie pochwał z pewnością podwyższa fakt, że płyną z ust uczonego teologa i zasłużonego dla regionu historyka, co z pewnością stanowiło ważny argument dla czytelników, by zagłębić się w lekturze. Warto dodać, że list zawiera nie tylko kurtuazyjne pochwały, ale jest głosem historyka skierowanym do kolegi po fachu. Autor epistoły wskazał konkretną cechę utworu, która zjednała jego przychylność: potraktowanie Szczecina jako stolicy Pomorza, czyli – zdaniem Cramera – w jedyny właściwy sposób. Przy okazji czytelnik ma możliwość poznać stanowisko Cramera na temat (niesłusznego!) nazywania w ten sposób Stralsundu. Ponadto niektóre fragmenty listu ujawniają, że obaj uczeni prowadzili w przeszłości dyskusje na tematy historyczne.

Tekst główny rozpoczyna autor od rozdziału zatytułowanego, tak jak cała książka, *Descriptio (Opis)*. Tłumaczy w nim pokrótce nazwę miasta, jego położenie, układ urbanistyczny, wyjaśnia pochodzenie mieszkańców. Wymienia tu także i opisuje

przedmieścia, odnotowuje zbiorniki wodne oraz rzeki, przerzucane przez nie mosty, usypane groble itd. Omawia także kwestię żyzności okolicznych ziem i opisuje obfitość ryb, jakiej dostarczają otaczające miasto akweny.

W kolejnych rozdziałach charakteryzuje poszczególne typy działających w mieście instytucji: kościołów, klasztorów i szpitali, szkół oraz wyjaśnia organizację republiki miejskiej. W części zatytułowanej *Historica (Fakty z historii)* przedstawia zwięźle kluczowe dla dziejów stolicy momenty, włączając w tok swojej opowieści obszerny passus autorstwa Alberta Krantza, opisujący rozruchy miejskie i konflikt pomiędzy księciem Kazimierzem V a szczecińskimi rajcami, jaki wywiązał się wokół wzniesienia w mieście zamku¹⁴.

Zarówno podjęte w deskrypcji zagadnienia, jak i ich kolejność zdradzają dobrą znajomość teoretycznych zasad konstruowania tego typu wypowiedzi, co nie dziwi, jako że w zasadzie wszyscy wykształceni przedstawiciele renesansu i baroku mieli w nich doskonałe rozeznanie. Reguły pochwalnych przedstawień miast ukształtowały się wprawdzie jeszcze w starożytności, ale ich rozwinięciem i dokładniejszą kodyfikacją zajęli się teoretycy czasów nowożytnych. Szczególna rola przypadła w tym względzie zwłaszcza traktatowi Gerardusa Bucoldianusa *De inventione et amplificatione oratoria (O retorycznej inwencji i rozwinięciu)*, który był wydawany zarówno samodzielnie, jak i (w obszernych fragmentach) jako część opracowanych przez Reinharda Loricha *Scholiów*, włączanych do popularnego podręcznika Aftoniosa Sofisty *Progymnasmata* – w tej postaci do roku 1718 doczekał się ponad

---

¹⁴ Por. A. Kranz, *Wandalia, Coloniae 1519*: XI 19 i 31.

150 wydań¹⁵. Podręcznik ten był doskonale znany także profesorom szczecińskiego Pedagogium Książęcego, którego Friedeborn był absolwentem. Ze wskazówek tych korzystali zarówno autorzy osobnych deskrypcji, jak i utworów z różnych dziedzin: geograficznych, historiograficznych, oratorskich, poetyckich, w których charakterystyki miast pojawiały się niejako pobocznie, co świadczy o dużej popularności retorycznej matrycy.

W przypadku *Opisu miasta Szczecina* łatwo można dostrzec zgodność z zaleceniami sformułowanymi jeszcze przez Kwintyliana (*Kształcenie mówcy* III 7,26), by miasto chwalić tak jak ludzi, to jest zaczynając od pochwały jego pochodzenia, wyglądu, cnót i dokonań mieszkańców¹⁶. W pierwszych zdaniach Friedeborn informuje o „rodowodzie” Szczecina, przywołując najpierw mitycznych Sidinów (wspomnianych przez Ptolemeusza¹⁷), a następnie przybyłych tu niemieckich kolonistów z Magdeburga i Brunszwiku, dzięki którym miasto zostało lokowane na prawie niemieckim i zaczęło się znakomicie rozwijać. W dalszej części przedstawił autor wygląd Szczecina (położenie, ważniejsze obiekty architektoniczne) oraz jego organizację (instytucje miejskie, ustrój), co odpowiada Kwintylijanowemu schematowi

---

¹⁵ Więcej na ten temat zob. B.B. Awianowicz, *Urbes laudandi ratio. Antyczna teoria pochwały miast i jej recepcja w „De inventione et amplificatione oratoria” Gerarda Bucoldianusa oraz w „Essercitii di Aftonio sofista” Orazia Toscanelli*, „Terminus” 2009, z. 1–2, s. 20–28; idem, *Progymnasmaty w teorii i praktyce szkoły humanistycznej od końca XV do połowy XVIII wieku. Dzieje nowożytnej recepcji Aftoniosa od Rudolfa Agricoli do Johanna Christopha Gottscheda*, Toruń 2008, s. 247–261. Zob. też R. Krzywy, *Wędrówki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa 2013, s. 73–76.

¹⁶ Zob. R. Krzywy, *op. cit.*, s. 79–80.

¹⁷ Zob. objaśn. 5 na s. 54.

pochwał „ciała i ducha” (*corpus et anima*). W rozdziale zatytułowanym *Historica* skupił się na wskazaniu ważnych dokonań mieszkańców (*gesta*), by wreszcie w podsumowaniu (*Appendix*) dokonać ostatecznej pochwały grodu jako miejsca omijanego przez kataklizmy przyrodnicze, który umiał wykorzystać swoje położenie dla nadzwyczajnego rozwoju, stwarzając mieszkańcom dogodne warunki do życia.

Omawiana topika była w czasach Friedeborna znana zarówno pisarzom, jak i wykształconym czytelnikom, gdyż wiedzę na jej temat zdobywano już w ramach przygotowań do kursu retoryki. Od czasów renesansu aż po schyłek epoki baroku studenci wprawiali się w sztukę wymowy, przygotowując między innymi rozmaite deskrypcje: osób, miejsc, pór roku itd., w których wykorzystywali zarówno stosowne toposy ogólne, jak i wyspecjalizowane *loci*¹⁸. Od czasów renesansu byli ponadto nakłaniani do zakładania własnych kompendiów „miejsc wspólnych”, w których nie tylko zapisywali sentencje, ale też przykłady czy tropy posegregowane według haseł z różnych dziedzin. Owe podręczne notatki, szczególnie popularne w protestanckich szkołach północnej Europy, zawierały wypisy z autorów klasycznych oraz z Biblii¹⁹.

Ów usankcjonowany tradycją i obowiązującą sztuką retoryczną schemat wypełnił autor *Opisu miasta Szczecina* treściami pozyskanymi m.in. w wyniku badań archiwalnych, które

---

¹⁸ Zob. B.B. Awianowicz, *Progymnasmata...*, s. 59–64; R. Krzywy, *op. cit.*, s. 16–17.

¹⁹ Więcej na ten temat zob. A. Moss, *Książki „miejsc wspólnych” w szkole*, przeł. M. Skwara, [w:] *Retoryka*, red. M. Skwara, Gdańsk 2008.

przeprowadzał na potrzeby swej niemieckojęzycznej panoramy dziejów miasta. Można się więc spodziewać, że w warstwie fakto-graficznej przedstawiać będzie aktualny stan wiedzy historycznej. Rzeczywiście, podaje daty opisywanych wydarzeń – wojen, budowy szkół i klasztorów, fundacji kościołów. W tekście pojawiają się także nazwiska urzędujących burmistrzów, założycieli i fundatorów poszczególnych obiektów, delegatów Hanzy itd. Kończący dzieło wykaz urzędników nie tylko zawiera ich nazwiska, ale także datę objęcia urzędu, a niekiedy i rezygnacji czy powołania na inne stanowisko. Mimo tych przejawów rzetelności oraz dbałości o szczegóły, opis Friedeborna daleki jest jednak od obiektywizmu i nie stanowi realistycznego obrazu miasta.

W rozdziale przybliżającym kwestie ustrojowe czy przedstawiającym ważne wydarzenia z dziejów miasta autor pomija na przykład milczeniem liczne bunty i wystąpienia mieszczan. Niczego nie dowiemy się również o przeważającym liczebnie w społeczności miasta plebsie miejskim, a także o dominujących wówczas w zabudowie Szczecina budach i piwnicach mieszkalnych. Obecność plebsu i warunki jego życia kwituje autor jednym zaledwie zdaniem (s. 105):

Oprócz tego znajduje się w mieście bardzo wielu ludzi średnio lub słabiej jeszcze sytuowanych, którzy zresztą stanowią o gęstości jego zaludnienia, szczególnie w izbach i komórkach piwnicznych, które, jak się podaje, są nie mniej licznie zamieszkałe co domy naziemne.

Tymczasem przecież, jak twierdzą dzisiejsi badacze, w czasach Friedeborna zarówno bud mieszkalnych, jak i izb

piwnicznych było w Szczecinie dwa razy więcej niż domów mieszczańskich²⁰. Autor, któremu patronowały zamiary pochwalne, niepozwalające uwzględniać perspektywy innej niż dogodna dla rządzących grodem patrycjuszy, z oczywistych powodów nie zamierzał umieszczać w swoim opisie niewygodnych faktów. Z tego też względu przemilczał niechlubne zjawiska z życia miejskiego, czy wydarzenia z przeszłości, które nie pasowały do przyjętej koncepcji. Mimo to dzieło Friedeborna nadal dostarcza istotnych informacji na temat topografii miasta, gdyż tematyka ta rzadko była przedmiotem zainteresowania innych autorów. Ocenę jego wartości jako źródła historycznego pozostawmy jednak fachowcom.

Zawartość *Opisu miasta Szczecina* ciekawie się prezentuje jako przykład laudacji napisanej przez przedstawiciela społeczeństwa protestanckiego. By uchwycić jego swoistość w tym względzie, warto przywołać podobny opis miasta, zamieszkałego jednak przez katolików: anonimowy *Przewodnik abo Kościołow krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie* z początku XVII w. Jak czytamy w dedykacji dla biskupa Bernarda Maciejowskiego, podpisanej przez typografa Jakuba Siebeneichera, celem publikacji było ukazanie Krakowa jako miejsca obfitującego w liczne świątynie, a adresatami – przybywający do miasta pątnicy. Ściągali oni do Krakowa,

---

²⁰ Pod koniec XVI w. Szczecin liczył ok. 300 dużych domów mieszczańskich, ok. 650 bud, tj. mniejszych domów, zajmujących część przylegających do ulic parceli, a także ok. 500 piwnic mieszkalnych. Zob. B. Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego 1478–1713*, [w:] *Dzieje Szczecina*, t. 2: *Wiek X – 1805*, red. G. Labuda, Warszawa 1985, s. 327.

„uważając jako znaczne pobudki to miasto ma do gorętszej chwały Bożej i do świetnej bogomyślności”, by odkupić swoje winy i w ramach pokuty pielgrzymowali po kościołach miasta, gdzie złożone są szczątki świętych, „co odprawiwszy z wielkimi pociechami na sercach swych do domów własnych nazad się wracają”²¹. Opisane zachowania pielgrzymów budują charakterystyczny dla katolicyzmu tamtych czasów obraz wiary opartej na kulcie świętych relikwii.

Protestantyzm natomiast odrzucił kult świętych, toteż kiedy Friedeborn charakteryzuje kościoły działające w Szczecinie, operuje wprawdzie ich tradycyjnymi nazwami, wskazującymi na patrona przyjętego przy zakładaniu świątyni, jednak pozwala sobie niekiedy na znamieny komentarz. O kościele św. Mikołaja możemy na przykład przeczytać (s. 81):

[...] został zbudowany w czasach Ottona I, syna Barnima I, w roku 1335 przez żeglujących kupców i poświęcony św. Mikołajowi, który – zgodnie z tym, co głosiła ciemnota tamtych czasów – uchodził za patrona i opiekuna w okolicznościach zagrożenia ze strony burz i sztormów.

Miara pobożności protestanckich mieszczan szczecińskich jest u Friedeborna zgoła odmienna. Jej główny wyznacznik stanowi przede wszystkim stworzenie licznych ośrodków opiekuńczych, w których przytułek znajdowali starzy i schorowani członkowie miejskiej społeczności (s. 115):

---

²¹ J. Siebeneicher, *Przedmowa*, [w:] *Przewodnik albo Kościołów krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie*, Kraków 1603, s. 4.

Kolejnym świadectwem wielkiej chrześcijańskiej pobożności mieszkańców miasta są owe wystawne kościoły pod wezwaniem św. Jakuba i św. Mikołaja, a także liczne klaszatory, szpitale, sierocińce, domy starców i inne beneficja, dzięki którym zapewniono środki potrzebne do życia i izby mieszkalne ludziom obojga płci: pielgrzymom, chorym, starcom, dzieciom, ubogim.

Podsumowania prezentacji walorów miasta dokonał Friedeborn w krótkim zakończeniu (*Appendix*). W rekapitulacji tej, w której powrócił do opisu rzeki jako głównej arterii handlowej miasta i regionu, zamieścił także ustęp podnoszący wysoką kulturę piśmienniczą i obecność w mieście licznych uczonych sprawujących kluczowe urzędy. Z właściwą laudacjom miast przesadą zestawia przy tej okazji Szczecin z najsłynniejszymi ośrodkami naukowymi antyku: z Atenami, w których działała słynna Akademia Platońska, oraz z Aleksandrią, w której założono największą bibliotekę świata starożytnego i instytut naukowy zwany Muzejonem. Najbardziej interesujące jest tu jednak wyznanie, w którym ujawnia Friedeborn religijne podłoże swoich działań twórczych. Pisarz wyjaśnia mianowicie, że podjął się opisu zalet życia w Szczecinie nie po to, by wykazać jego wyższość nad innymi ośrodkami, lecz aby oddać chwałę Bogu, który jest najwyższym sprawcą udogodnień oferowanych przez miasto. Wagę tego twierdzenia podkreśla, włączając w ostatnie zdanie cytat z Księgi Tobiasza: „Przypominam te wszystkie sprawy raczej na chwałę Boga, bo wielkim jest zaszczytem odślaniać i ujawniać jego dzieła” (s. 131).

Bezpośrednio po tym zakończeniu zamieszcza jeszcze modlitwę (*Votum*), w której dziękuje Bogu za dotychczasowe

powodzenie miasta i jego mieszkańców, prosząc o to samo na przyszłość. Przejmującą wymowę ma fragment odnoszący się do losu książąt pomorskich. Trzeba pamiętać, że swoje prośby formułował Friedeborn w szczególnie trudnych dla Pomorza czasach, kiedy to w przeciągu kilku zaledwie lat przedstawiciele dynastii Gryfitów, panującej na ziemiach pomorskich nieprzerwanie od pięciuset lat, poumierali, nie pozostawiając potomków. W pierwszych dekadach XVII stulecia wiek dojrzały osiągnęło pięciu synów Bogusława XIII, a także ich kuzyn, Filip Juliusz, jedyny syn księcia wołogoskiego Ernesta Ludwika. Tragiczny ciąg zgonów, który doprowadził do wygaśnięcia dynastii i trwale zmienił losy ziem pomorskich, zapoczątkował książę Jerzy III²², zmarły 27 marca 1617 r., po nim, 3 lutego 1618 r., zmarł książę Filip II, a 27 listopada 1620 r. – Franciszek I. Najmłodszy z braci, książę Ulryk, odszedł 31 października 1622 r. W czasie powstawania *Opisu miasta Szczecina* żył już tylko Filip Juliusz z wołogoskiej linii Gryfitów i książę szczeciński Bogusław XIV. Obydwaj książęta pozostawali jednak od wielu lat w bezpotomnych związkach małżeńskich, tak więc z chwilą śmierci księcia Ulryka, którego małżeństwo mogło jeszcze dawać nadzieję na potomstwo, los dynastii był już przesądzony. Niepewność przyszłości Szczecina i całego księstwa wzmagająca dodatkowo przetaczająca się przez Europę od kilku lat wojna trzydziestoletnia, która ostatecznie nie ominęła i Pomorza, rujnując miasta i dziejącą ludność regionu.

---

²² Jerzy III w niektórych opracowaniach historycznych występuje jako Jerzy II. Zob. np. E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 2, Szczecin 1995, s. 201; Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego*, Poznań 1996, s. 296.

Votum to ostatni element części opisowej. Swoje dzieło zamknął Friedeborn dwoma zestawieniami: spisem ryb żyjących w otaczających Szczecin wodach i wykazem urzędników miejskich. Takie połączenie katalogów może się wydawać zaskakujące, trzeba jednak pamiętać, że z punktu widzenia Friedeborna jedną z najistotniejszych cech Szczecina był wspaniale rozwinięty handel, którego podstawę od najdawniejszych czasów stanowiły ryby. Toteż właśnie pochwałę mnogości gatunków ryb możemy śledzić w treści książeczki jako widomy dowód Bożej łaski, która należyte wykorzystana przez mieszczan doprowadziła do świetności stolicy księstwa. Już w pierwszym rozdziale czytamy (s. 71, 73):

Świeżych ryb dostarczają nie tylko różne wspomniane już kanały rzeczne płynące powyżej i poniżej miasta, lecz przede wszystkim niezbyt odległy Zalew Świeży (das Frische Haff). [...] ten [...] tak bardzo obfituje w ryby, że stanowi dogodną spizarnię i jakby staw rybny dla miasta i innych okolicznych miejscowości. To właśnie decyduje o bogactwie ryb i ich bardzo dużym wyborze, tak zimą, jak i latem. A nawet, co jest godne podziwu, pojedyncze miesiące przynoszą nowe rodzaje ryb, wprowadzając radosne urozmaicenie, tak że wydaje się, iż rzeka może konkurować w tym zakresie z Nilem albo też zbierać za to tak liczne pochwały jak Ziemia Święta. Nie można by łatwo znaleźć nawet podobnego, a cóż dopiero lepszego rynku rybnego w żadnym mieście Niemiec, a to dzięki tak wielkiej łaskawości Boga, któremu niech będzie chwała i sława.

Perswazyjną skuteczność tego wywodu miało wzmocnić, niespotykane na taką skalę w innych partiach tekstu, powołanie się na autorytety starożytne. Wskazaną w utworze paralełę między Odrą a Nilem oraz Ziemią Świętą autor rozwija i tłumaczy obszernie w erudycyjnej dygresji (zob. s. 73), powołując się na ustęp z *Uczty mędrców* Atenajosa, w którym grecki uczyony przekazał, że Nil dostarczał bardzo wielu różnych gatunków ryb. Odwołał się też do informacji z *Wojny żydowskiej* Józefa Flawiusza na temat fenomenu jeziora Genezaret, przez którego środek przepływa rzeka Jordan, zasilając je różnymi gatunkami ryb.

Warto nadmienić, że we wspomnianym wyżej podręczniku Aftoniosa, a dokładnie w treści dodanych przez Loricha *Scholiów*, zawierała się mowa pochwalna ku czci Akademii Marburskiej. Jednym z jej elementów był opis Marburga, w którym znalazł się akapit dotyczący czystości wód i mnogości ryb w przepływającej przez miasto rzece Lahn. Co ciekawe, jest ona tu także porównywana z Nilem²³. Zamieszczony na końcu *Opisu miasta Szczecina* katalog gatunków ryb, sporządzony równoległe po łacinie i niemiecku, można uznać za uzupełnienie umieszczonego w tekście głównym omówienia zasobności okolicznych wód w ryby.

Zdaniem, którym zapowiada swój wykaz, ponownie zdradza Friedeborn znajomość zasad retorycznych. Pisze bowiem: „Być może ważną sprawą będzie z a t r z y m a n i e na chwilę Łaskawego Czytelnika przy dodatku zamieszczonym w miejscu kolofonu i w y l i c z e n i e w tymże aneksie różnych gatunków ryb” (s. 135;

---

²³ Zob. Aphthonius Sophista, *Progymnasmata*, partim a R. Agricola, partim a I.M. Catanaeo latinitate donata, cum luculentis et utilibus in eadem *Scholiis* R. Lorichii, Francofurtum 1598, s. 190.

wyróżniania pochodzą od autorki). Spis, stanowiący wyliczenie, a więc figurę nazywaną *enumeratio*, jest wedle terminologii retorycznej jedną z odmian dygresji (*diversio*). U Friedeborna katalog pełni funkcję perswazyjną, potwierdzając, że miasto faktycznie cieszy się Bożym błogosławieństwem, a jego mieszkańcy żyją dostatnio, mając zapewnione źródło dochodów i pożywienia²⁴.

Przypomnijmy, że spis ryb, pokrywający się w dużej mierze z niemieckojęzycznym wyliczeniem Friedeborna, zawierała także wspomniana słynna mapa Pomorza Eilharda Lubinusa. Znalazł się on tutaj jako zwieńczenie opisu Pomorza zatytułowanego *Pomeraniae et rerum in ea memorabilium brevis descriptio* (*Krótki opis Pomorza i z nim związanych godnych pamięci spraw*)²⁵. Należy zaznaczyć, że ze względu na szczupłość miejsca – tekst wkomponowany jest przecież w mapę – opis ma charakter bardzo syntetyczny. Jak zauważa tłumaczka:

---

²⁴ Na temat funkcji tego rodzaju katalogów zob. M. Skwara, *Ryby w świecie ziemiańskiego dobrobytu (od sztuki kulinarnej do dobrobytu)*, [w:] *Z warsztatu badawczego humanistyki. Materiały I Sympozjum Młodych Pracowników Nauki Wydziału Humanistycznego*, red. R. Cieślak, E. Tierling, P. Urbański, Szczecin 1993, s. 77. Nb. przykłady rozmaitych katalogów odnajdziemy także w wydawnictwach pokrewnych *Opisowi miasta Szczecina*. Na przykład w przywoływanym już *Przewodniku abo Kościołów krakowskich ... krotkim opisaniu* znalazły się dwa katalogi: książąt i królów polskich oraz biskupów krakowskich, które zapewne miały przekonać pątników o wyjątkowym dostojęństwie miasta, a nadto zjednać przychylność biskupa Maciejowskiego, któremu dedykowano dzieło.

²⁵ Tekst tego opisu wraz z komentarzem i tłumaczeniem na język polski autorstwa Małgorzaty Cieśluk ukazał się niedawno w publikacji *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze...*, s. 375–405.

Zawarte w tekście szczegóły i ciekawostki eksponują cechy kraju uznane przed niemal czterystu laty za najbardziej charakterystyczne. Poszukując dziś przesłanek do określenia regionalnej tożsamości Pomorza, możemy odnaleźć jej historyczne podstawy właśnie w opisie Lubinusa. Jest zatem Pomorze krainą nadwodną: rozłożoną wzdłuż brzegu morza i zalewu oraz wokół rzek i ogromnej liczby jezior. Za znak firmowy Pomorza z powodzeniem można uznać ryby: morskie i słodkowodne, od najbardziej popularnych po okazy wyjątkowe²⁶.

Także w dziele nieco młodszego od Friedeborna Johanna Micraeliusa (1597–1658), rektora Pedagogium Książęcego i autora monumentalnej historii Pomorza w sześciu księgach, znajdujemy wyliczenie ryb dostępnych w pomorskich akwenach²⁷. Jest ono na tyle zbieżne z tym, co zawiera *Opis miasta Szczecina*, że można przypuszczać, iż zostało z niego przejęte.

Ostatnie karty utworu przeznaczył Friedeborn na wykazy urzędników odpowiedzialnych za codzienne funkcjonowanie miasta: burmistrzów, skarbników, rajców, ławników i starszyzny gildii kupców. Katalog ten jest kontynuacją pomysłu zastosowanego już we wcześniejszym dziele historycznym autora, niemieckojęzycznym opisie miasta. Po drugiej i trzeciej księdze zamieścił tam Friedeborn zestawienia sporządzone na

---

²⁶ M. Cieśluk, *Eilharda Lubinusa „Krótki opis Pomorza” – słowo od tłumacza*, [w:] *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze...*, s. 378.

²⁷ Zob. J. Micraelius, *Sechstes und Letztes Buch Von deß Pommerlandes Gelegenheit vnd Ein-Wohnern*, t. 6, Stettin 1639, s. 384.

podstawie swoich kwerend archiwalnych, obejmujące sekretarzy miejskich, adwokatów, teologów, lekarzy i doradców księżęcych. Niewątpliwie wyposażaniu obydwu dzieł w spisy ważnych dla miasta osób przyświecały te same cele – kommemoratywne. Nazwiska wydobyte z annałów i archiwaliów miejskich, umieszczone w drukowanym dziele historycznym, zostały dzięki temu utrwalone, zapewniając szczecińskim patrycjuszom nieśmiertelność wśród potomnych.

Przygotowana do druku edycja dzieła Friedeborna wpisuje się w chętnie podejmowane ostatnio przez polskich historyków literatury badania deskrypcji miast i literatury peregrynackiej²⁸. Jak jednak starałam się wykazać, tekst może być przedmiotem zainteresowania reprezentantów różnych dyscyplin, szczególnie historyków, którzy formułują od jakiegoś czasu postulaty, by udostępniać teksty źródłowe, zwłaszcza w przekładzie, opisujące przeszłość miast i regionów²⁹. Ta potrzeba, ze względów historycznych, jest na Pomorzu Zachodnim szczególnie głęboka.

---

²⁸ Szersze omówienie tego zagadnienia wraz z wyliczeniem prac na ten temat zob. R. Krzywy, *op. cit.*, s. 73–74.

²⁹ Zob. np. P. Migdałski, *Stan i potrzeby polskojęzycznych edycji źródeł do dziejów Księstwa Pomorskiego*, [w:] *Piśmiennictwo na Pomorzu Zachodnim...*

Zasady wydania

Descriptio urbis Stetinensis topographica, historica cum icone ukazała się po raz pierwszy w 1624 r. w Szczecinie w oficynie Nikolausa Bartholdiego¹ (reprodukcja karty tytułowej na s. 36): 4°, k.nlb. 36, sygn. A–I⁴. Pomiędzy kartę tytułową a list dedykacyjny wklejono alonż o wymiarach 22×32 cm, przedstawiający wedutę. Rycina stanowi drzeworyt wzdłużny (langowy) i jest najważniejszą ozdobą książki.

Być może ze względu na niski nakład, a także niewielkie rozmiary dzieła, do dziś zachowało się bardzo niewiele egzemplarzy². Tak jak w przypadku większości drobnych druków, o przetrwaniu publikacji decydowało najczęściej włączenie jej

---

¹ Bartholdi (Barthold, Bartholdus, Barthelt) prowadził drukarnię książęcą, mieszczącą się w Zamku Odrzańskim (Oderburg). Objął jej prowadzenie rok przed datą publikacji *Opisu miasta* i wydawał przede wszystkim zarządzenia książęce oraz druki okolicznościowe. Książeczka Friedeborna jest jednym z nielicznych obszerniejszych dzieł, jakie wyszły spod pras tej oficyny. Drugim była wznowiona w 1628 r. historia Kościoła na Pomorzu Daniela Cramera (*Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon*). W fakcie publikowania dzieł istotnych dla dziejów regionu w tej właśnie oficynie można upatrywać mecenatu książęcego.

² Niemiecka retrospektywna bibliografia narodowa *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (www.vd17.de)

do klocka introligatorskiego. W ten właśnie sposób zachował się egzemplarz przechowywany w zbiorach Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, który stał się podstawą niniejszej edycji – jako ostatnia pozycja w wielotematycznym klocku o sygnaturze XVII.6601–6623 I³.

30 lat po pierwszej edycji, w 1654 r., dzieło Friedeborna zostało wznowione przez szczecińską oficynę Georga Götzkego⁴. Wydanie to ukazało się już po śmierci autora, więc nie brano go pod uwagę w ustalaniu tekstu.

W niniejszej edycji zastosowano współczesne zasady przestankowania, a także pisowni dużych i małych liter oraz wprowadzono ułatwiające lekturę akapity. Majuskułę zachowano w zwrotach grzecznościowych w treści listów.

W transkrypcji bez oznaczania rozwinięto rozmaite ligatury i inne konwencjonalne abrewiacje, np. & → *et, usq; → usque, contract,* → *contractus, eadē → eadem, optimarū → optimarum, colligātur → colligantur*. Ligatury *æ, œ* i *β* oddano jako *ae, oe* i *ss*. Pozostałe skróty rozwinięto w nawiasach kwadratowych.

Zgodnie z ortografią *Słownika łacińsko-polskiego* pod red. Mariana Plezi (t. 1–5, Warszawa 1959–1979), zastosowaną w ostatnich edycjach tekstów łacińskich „Biblioteki Dawnej

---

rejestruje tylko jeden egzemplarz pierwszego wydania utworu, przechowywany współcześnie w Bibliotece Miejskiej Brunszwiku, sygn. C 853 4°.

³ Egzemplarz ten można oglądać w formie zdigitalizowanej w Zachodniopomorskiej Bibliotece Cyfrowej „Pomerania”.

⁴ To wydanie jest dziś jeszcze mniej znane od pierwodruku. Cytowana bibliografia niemiecka nie odnotowuje w ogóle tego wznowienia, natomiast z bibliotek polskich jeden egzemplarz tego nakładu zachował się w Bibliotece Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, sygn. SD 30650a I.

Literatury Popularnej i Okolicznościowej”⁵, ujednolicono pisownię wyrazów *duntaxat, tanquam, inprimis, literarum, quatuor, sumtus, spacium, negocium* i im pokrewnych (→ *dumtaxat, tamquam, inprimis, litterarum, quattuor, sumptus, spatium, negotium* etc.).

Dawne rozróżnienie w pisowni głosek *u* i *v* zmodernizowano, np. *quum* → *quum*, *mvto* → *muto*. Długie *foraz j* zastąpiono odpowiednio przez *s* i *i*, np. *postulata* → *postulata*, *adjectis* → *adiectis*.

Ortografię łacińskich nazw własnych, w których pierwodruk najczęściej (choć nie zawsze) zastępował niewystępującą w alfabecie łacińskim literę *w* przez zdublowane *v*, ujednolicono, stosując pisownię przez *w* (*Brunsvviga* → *Brunswiga*).

Występujące w dziele pojedyncze słowa greckie pozostawiono w języku oryginału wyłącznie w edycji łacińskiej tekstu. Natomiast niemieckie nazwy własne, podane przez autora jako uzupełnienie nazw łacińskich, zachowano w oryginalnej wersji językowej zarówno w edycji tekstu, jak i w przekładzie polskim, w razie potrzeby opatrując je wyjaśnieniem w przypisie.

Wykaz wprowadzonych koniektur:

- s. 62 *mult<it>udo* – poprawka wydawcy; *multudo* – druk
- s. 84 *te<n>ebriis* – poprawka wydawcy; *teuebris* – druk
- s. 86 *l<3>35* – poprawka wydawcy; *l535* – druk

---

⁵ Zob. S. Reszka, *List do Szymona Szymonowica*, opracowanie i przekład A. Masłowska-Nowak, K. Tomaszuk, Warszawa 2014; J. Rybiński, *Księga elegii podróżnych*, przeł. E. Buszewicz, wstęp i opracowanie eadem, W. Ryczek, Warszawa 2015.

- s. 90 *Jageteufelio* – poprawka wydawcy; *Jagenteufelio* – druk
- s. 96 *habita<ve>runt* – poprawka wydawcy; *habitarunt* – druk
- s. 104 *q<u>am* – poprawka wydawcy; *qaam* – druk
- s. 144 *He<r>mannus* – poprawka wydawcy; *Hetmannus* – druk

DESCRIPTIO
URBIS
TETINEN-
SIS,

Topographica,
Historica,
CVM
ICONE,

Genium Loci adumbrante
Conscripta

In

DEI Sospitatoris laudem,

Iustam PATRIÆ devotionem

à

PAULO FRIEDEBORNIO,
REIPVB: STETINENSIS SENA-
TORE AC SECRETARIO.

STETINI,
Typis NICOLAI BARTHOLDI,

ANNO CHRISTI
M. DC. XXIV.

Descriptio urbis Stetinensis topographica, historica,
cum icone genium loci adumbrante,
conscripta in Dei Sospitatoris laudem,
iustam patriae devotionem
a Paulo Friedebornio,
reipub[licae] Stetinensis senatore ac secretario

Topograficzny i historyczny opis miasta Szczecina
wraz z ryciną oddającą cechy jego położenia,
napisany na chwałę Boga Zbawiciela
i w należnym hołdzie ojczyźnie
przez Paula Friedeborna,
rajcę i sekretarza republiki szczecińskiej

Rycina zamieszczona na s. 39 przedstawia wedy Szczęcina z pierwodruku *Opisu miasta Szczęcina*. Na jej temat zob. *Wstęp*, s. 11–14.

Allen Sztettin in Pommeren.

Stary Szczecin na Pomorzu

Senatui populoque Stetinensi
s[alutem] d[icit] **Paulus Friedebornius**

Urbis, quam patriam habeo, Viri Clarissimi, Amplissimi, Discreti et Optimi, Domini ac Fautores Colendi, olim historiam obtuli integram; nunc brevem submitto συγγραφήν¹. Atqui vereor, ne videar cramben bis coctam reponere, qui illam ipsam, Romana licet indutam veste, iterum in theatrum producam! Verum quod res est, et sequens docebit epistola, consilio factum aurem mihi vellentis amici², cuius auram et auctoritatem, minus amicis quorundam iudiciis, longe praefero. Et quid vetat in his, quae ad patriae honorem spectant, illud – δις καὶ τρις τὰ καλὰ³ – praesertim usurpare? Utcumque igitur sit – sive parum abundans a priore, sive eadem de iisdem fuerint – in hoc tamen impar ratio, quod illic sparsim, hic vero iunctim, illic trito, hic Latino sermone, illic civibus dumtaxat, hic et civibus et exteris dilucidior, ut spero, ἐκφράσει⁴ scripta videri possint. Accesit nunc quoque haut inelegans urbis iconismus, situm loci et ingenium ad vivum repraesentans.

¹ ἡ συγγραφή – (gr.) opisanie.

² Mowa o Valentinie Jurdze Wintherze, do którego kieruje autor kolejny list, pisząc w jego pierwszym zdaniu o „złożonej obietnicy, która zamieniła się w dług”; co do tego jak w szczegółach powinno wyglądać *Descriptio* musiała istnieć między uczonymi różnica zdań, bo odpowiedź na list Friedeborna rozpoczyna Winther stwierdzeniem „zmieniam zdanie [...] i uznaję za słuszne, by odrębnie wydać te wszystkie rzeczy” (s. 51).

Radzie Miejskiej i mieszkańcom Szczecina pozdrowienia składa Paul Friedeborn

Jakiś czas temu, Wielce Szlachetni, Wspaniali, Roztropni i Znakomici Panowie, Gospodarze i Opiekunowie mojego ojczystego miasta, przedstawiłem jego pełną historię, teraz natomiast przedkładam krótki opis¹. Żywię jednak nadzieję, że nie zostanę uznany za osobę, która serwuje dwukrotnie gotowaną kapustę, skoro po raz drugi wyprowadza przed publiczność to samo, tyle że przyobleczone w rzymską szatę! Prawda jest taka, co wykaże również kolejny list, że dzieło to powstało za podszeptem napominającego mnie w tym względzie przyjaciela², którego życzliwość i autorytet, wyjąwszy przyjazne opinie innych osób, cenię szczególnie wysoko. A cóż zabrania, zwłaszcza wobec tych spraw, które przysparzają zaszczytów ojczyźnie, zastosować ową zasadę – po dwakroć i trzykroć piękno?³ Jakkolwiek więc by było – czy opisy⁴ te odbiegają nieco od wcześniejszych, czy też mówią to samo o tym samym – w tym jednak, jak się spodziewam, można by dostrzec widoczną różnicę, że to, co tam rozproszone, tu jest połączone, co tam podane pospolitą, tu łacińską mową, co tam jedynie dla obywateli, tu przeznaczone jest i dla obywateli, i dla obcych. Dołączony został teraz także niepozabawiony elegancji widok miasta, ukazujący bardzo wiernie i jego położenie, i charakter.

³ *δὶς καὶ τρίς τὰ καλὰ* – (gr.) po dwakroć i trzykroć piękno (słowa przypisywane Sokratesowi, por. Platon, *Gorg.* 498e).

⁴ *ἡ ἐκφράσις* – (gr.) opis.

Cui autem succedaneum hoc opusculum nuncuparem, prae vobis video neminem, nec, si viderem, vellem, nec, si vellem, possem. Vobis igitur, Ordinis Senatorii viris clarissimis, amplissimis, qui me honesto semper loco et auctoramento esse voluistis, ac tot annos benigne fovistis, Vobis, discretis et optimarum semper partium civibus optimatibus, de quorum benevolentia et studio nullus dubito, *Sedinographiam*¹ hanc do, dico, dedico².

Vestris nunc prodeat auspiciis, vestro quoque honori litet. Erit et sapientiae, et humanitatis vestrae hoc, quod offertur, laeta fronte suscipere, benevole interpretari, nec non patrocinio iuvare eum, qui est patriae devotissimus cliens³. Quod si fiet, et ut fiat, enixe rogo, ordinibus vestris inde laus et honos – studiis his nostris iam paratus est portus. Bene valete, et feliciter, quod agitis, agite.

Dabantur XIX. Februarii, anno post Christum natum
MDCXXIII

¹ *Sedinographiam* / *Sedinografię* – ‘opis Szczecina’; neologizm Friedeborna stanowiący wariant tytułu: *Sedinum* to łacińska nazwa Szczecina, ἡ γραφή – (gr.) rysunek, pismo.

Nie widzę zaś nikogo prócz Was, komu mógłbym ofiarować tę swoją kolejną książeczkę, a nawet jeśli bym widział, nie chciałbym, a choćbym chciał, nie mógłbym. Wam więc, sławni i znakomici przedstawiciele Rady Miejskiej, którzy zawsze chcieliście, żebym sprawował tę szacowną godność i podjął to zobowiązanie i przez szereg lat życzliwie mnie wspieraliście, Wam, obywatelom najprzezorniejszym i najlepszym spośród najlepszych, w przychylności i życzliwości których nie wątpię, tę oto *Sedinografię*¹ przedstawiam, przekazuję, poświęcam².

Niech się teraz zaprezentuje publicznie pod Waszymi auspicjami i złoży ofiarę Waszej czci. A dobre przyjęcie i życzliwy odbiór tego wszystkiego, co przedstawia, a także otoczenie opieką tego, kto jest najwierniejszym poddanym³ ojczyzny, zaświadczy o waszej mądrości i ogładzie. Jeśli to nastąpi, a żeby nastąpiło, o to gorliwie proszę, chwała i cześć stąd dla waszego zgromadzenia – nasze wspólne wysiłki dobiły do portu. Pozostańcie w zdrowiu i pomyślności i czyńcie nadal to, co czynicie.

Nadane 19 lutego, roku po narodzinach Chrystusa 1623

² *do, dico, dedico* – słowa te wywodzą się ze starożytnej formuły prawnej wypowiedzianej przez pretora, która z czasem stała się popularnym zwrotem dedykacyjnym (skraccanym często do *D.D.D*).

³ Myśli tu autor o sobie.

Jurgae-Valentino Winthero¹,
Viro Magnifico
et consultissimo i[uris] u[triusque] d[octori],
comiti palatino caesareo,
Illustrissimi Principis Bogislai XIV,
Pomeraniae ducis etc.,
consiliario et ecclesiae collegiatae,
quae est Stetini,
capitulari, fautori et affini suo colendissimo.
s[alutem] d[icit] Paulus Friedebornius,
s[enator] s[ecretariusque] S[tetinensis]

Quum omne promissum, Vir Magnifice, Consultissime, cadat in debitum, offero nunc T[uae] Excell[entiae] πολυγραφίαν² meam Stetinensem. Antea quidem carptim in opere meo *Chronico*³ delibatam, nunc vero in certum corpus redactam ac nonnihil amplificatam. Vellem maturius id factum fuisset, verum aliter ratio constare nec potuit nec debuit. Etenim cuius nostratum notum, quam duram Musisque infestam sustineam provinciam⁴, ut cum Salustio queri possem: „A studio ad Rempub[licam] latus, ibi mihi multa adversa fuere”⁵ (quamquam quid potest adversi esse ei, qui se suaque omnia pro illa devovit?). Iamdudum

¹ Valentin Jurga von Winther (1578–1623), dyplomata i doradca księcia Filipa II, historyk. Zob. *Wstęp*, s. 8.

² πολυγραφία – (gr.) opis miasta.

³ Mowa o pracy autora: *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern* [*Historyczny opis miasta Szczecina na Pomorzu*], Alten Stettin 1613. Zob. *Wstęp*, s. 9.

Jurdze Valentinowi Wintherowi¹,
Panu Wielce Łaskawemu
i doświadczonemu doktorowi obojga praw,
wysokiemu urzędnikowi dworskiemu,
doradcy Najjaśniejszego Księcia Bogusława XIV,
władcy Pomorza etc.,
a także członkowi kapituły kościoła kolegiackiego,
który znajduje się w Szczecinie,
przyjacielowi i krewniakowi swojemu najczcigodniejszemu,
pозdrowienia przesyła Paul Friedeborn,
rajca i sekretarz szczeciński

Ponieważ każda obietnica, Panie Wspaniały i Wielce Rozważny, zamienia się z czasem w dług, przedstawiam zatem Twojej Znakomitości mój opis miasta² Szczecina. Temu, co wcześniej musnąłem raptem w mojej *Kronice*³, teraz nadałem ostateczny kształt i trochę jeszcze poszerzyłem. Chciałem to zrobić wcześniej, jednak nie pozwoliły mi się tym zająć stojące na drodze sprawy. Każdemu bowiem z naszych krajanów wiadomo, jak trudny i niesprzyjający Muzom przyjąłem urząd⁴, tak że mógłbym ponarzekać wraz z Salustiuszem: „Oddałem się służbie dla Rzeczpospolitej, gdzie napotkałem liczne przeciwności”⁵ (choćby coś niepomysłnego może spotkać kogoś, kto poświęcił dla niej zarówno siebie samego, jak i wszystkie swoje sprawy?). Już od dawna

⁴ Od 1616 r. był Friedeborn członkiem rady miejskiej Szczecina, w 1624 został dodatkowo członkiem rady książęcej i królewsko-szwedzkiej.

⁵ Salust. *Cat.* 3,3.

enim a possessione litterarum depulsus, haec, quae sunt humaniora, quasi postliminio revocare frustra nitor¹.

Sed nolo esse unguis in ulcere, haut enim dispar ratio, sed multo cumulator moles, qua aulam, qua dicasterium, qua Paedagogium Illustre², qua caetera spectem, tuas quoque indies Musas excipit et tantum non intercipit. Accedit deinde pertinax ille luctator – morbus – et filiae nuper denatae tristissimum *πάθος*³, ut saepe mihi contigerit animo dubitare, an uni mortalium tam brevis aevi et saburrato, ut (cum Plauto⁴ loquar), historias illas patrias, grande inceptum, ad umbilicum perducere⁵, datum sit atque concessum.

Verum exorandus Deus, ut det pacatiora tempora et studia haec bono patriae provehat in melius, valetudinem quoque tuam firmet, dolorem leniat, dies multiplicet, nec finem gratiae faciat, donec te in finem usque salvum praestet⁶. Id animus fieri amat et mecum omnes boni a propitio numine ardentissimis votis precantur.

¹ *quasi postliminio revocare frustra nitor / jak gdyby do powrotu do ojczyzny* – metaforyczne nawiązanie do frazeologii powrotu do ojczyzny z niewoli lub wygnania. Por. np. Cic. *De orat.* I 182.

² *Paedagogium Illustre / Pedagogium Książęce* – szkoła na prawach uczelni wyższej, bez uprawnień do nadawania tytułów i stopni naukowych, założona w 1543 r. w Szczecinie przez książąt Barnima XI i Filipa I. Zob. też *Wstęp*, s. 7.

³ *τὸ πάθος* – (gr.) cios, bolesne doświadczenie. O śmierci córki zob. *Wstęp*, s. 6.

⁴ Plaut (Titus Maccius Plautus, ok. 250 p.n.e – ok. 184 p.n.e.), rzymski komediopisarz, którego twórczość cieszyła się wielkim uznaniem nie tylko

więc odsunięty od władzy nad twórczością literacką, daremnie usiłując przywołać te humanistyczne zajęcia jak gdyby do powrotu do ojczyzny¹.

Jednak nie chcę rozdrapywać ran, gdyż kiedy na to patrzę, to widzę, że nie tyle przeszkadza mi jakieś inne zajęcie, ile raczej zastępuje mi na co dzień Muzy znaczna kumulacja obciążeń, jak zamek, sąd, Pedagogium Książęce², tak zresztą jak i tobie. A do tego dochodzi jeszcze nieustępliwy ów szermierz – choroba – i straszliwy cios³, jakim była niedawna śmierć córki, tak że często ogarniała mnie w duchu wątpliwość, czy dane będzie i dozwolone jednemu tylko spośród śmiertelników, obdarzonemu tak krótkim życiem, w dodatku tak bardzo obciążonemu, żeby (mówię to za Plautem⁴) doprowadzić do końca⁵ wielkie przedsięwzięcie opowiedzenia dziejów ojczyzny.

Jednakże trzeba usilnie błagać Boga, by zesłał spokojniejsze czasy i poprowadził ku lepszemu te nasze wysiłki na rzecz dobra ojczyzny, a także by wzmocnił twoje zdrowie, uśmierzył ból, przydał dni i aby nie zaniechał łaski, zanim cię całkowicie i na zawsze nie ocali⁶. Serce bardzo pragnie, by to się stało, a wszyscy życzliwi wraz ze mną wnoszą żarliwe prośby o wyjednanie przychyłnej łaski.

w starożytności, ale i w czasach nowożytnych, co przesądziło o przetrwaniu tekstów 20 jego komedii do naszych czasów.

⁵ *ad umbilicum perducere* / *doprowadzić do końca* – dosłownie: doprowadzić do końcowej rolki (*umbilicum* to rolka, na którą nawijano pergaminowy zwój); zwrotu nie udało się odnaleźć u Plauta; podobny spotykamy natomiast u innych autorów starożytnych (por. Mart. *Epigr.* IV 89; Horat. *Epod.* 14,8).

⁶ To zdanie wskazuje, że Winther był już w tym czasie poważnie chory, rzeczywiście kilka tygodni później (16 marca) zmarł.

Hisce vale, et lucubratiunculam hanc, serius quidem ad postulata, animo tamen tibi deditissimo conscriptam, benigna fronte suscipe, meque quod facis, ama.

Dab[am] ex Museo¹, VII. Ianuarii anno
VIrVs DeI In InfIrMItate perfICItVr²

¹ Być może nazywa tak Friedeborn szczecińskie Pedagogium Książęce.

Bądź zdrow, a na dziełko to, z pewnością napisane później, niż sobie tego życzyłeś, z pełnym jednak oddaniem dla ciebie, spójrz przychylnym okiem i nie przestawaj mnie kochać.

Nadałem z siedziby Muz¹, 7 stycznia roku
BezDeń Boga VVypełnIa sIę VV nIeMoCy²

² Chronostych, poprzez który wyrażona jest data roczna: 1623.

Responsum

Muto consilium, Amplissime et Ornatissime D[omi]n[e] Friedeborn, Amice et Adfinis Honorande, illudque approbo, ut separatim edantur, quae singulari diligentia, studio, dexteritate et amore in patriam rectissime collegisti, disposuisti. Unum vellem mutatum: quia *Descriptio* civitatis est, ut inscriberetur inclito Senatui, prout nunc est constitutus, adiectis propriis nominibus. Quod vero ad me scriptum est, id forma epistolii subnecteretur. Nihil praescribo, sed haec descriptio, mea opinione, reliquis civitatibus calcar addet. Hisce te valere discupio, ego utcumque.

Sedini, ex aediculis meis, XIV Ianuarii anno 1623.

T[uus] amantiss[imus],
J[ur]ga Valent[in] Winther, d[oc]tor

Odpowiedź

Zmieniam zdanie, Wielce Wspaniały i Dostojny Panie Friedebornie, Przyjacielu i Krewniaku Czcigodny, i uznaję za słuszne, by odrębnie wydać te wszystkie rzeczy, które z wielką starannością, zapalem, zręcznością i miłością do ojczyzny tak znakomicie zebrałeś i uporządkowałeś. Chciałbym jednej zmiany: ponieważ *Opis* dotyczy miasta, niech będzie zadedykowany znakomitej naszej Radzie Miejskiej, w takim składzie w jakim jest teraz ustalona, z dodatkiem zawierającym poszczególne nazwiska. To zaś, co zostało napisane do mnie, dołącz w formie listu. Ja nic nie przepowiadam, ale jestem przekonany, że twój opis będzie inspiracją dla pozostałych obywateli. Gorąco pragnę zdrowia dla ciebie, tak jak i dla siebie.

W Szczecinie, z moich pokoi, 14 stycznia roku 1623.

Twój kochający
Jurga Valentin Winther, doktor

**Epistola ad Clarissimum D[omi]n[um]
Paulum Friedebornium,
patriae historicum,
Danielis Crameri¹ d[octoris]**

Vidi, Clarissime D[omi]n[e] Friedborni, *Descriptionem* tuam urbis Stetinensis, quae tibi natalem praebuit, mihi meisque domiciliū. Gratitude est in utroque ἀντιπρεπτήρια²: huic urbi, ut matri, reddere. Quo nomine tibi et patriae gratulor, et congaudeo, honorem, quem *Lex* in quarto praecepto parentibus exhibendum postulat, te quoque patriae praestare. Eiusdem enim iuris ex eodem id fonte esse, reor.

Et ut caetera lectu et visu in hac *Descriptione* iucunda praeteram, valde approbo, quod metropolin illam Pomeraniae dixeris. In quam sententiam te mecum ire fecerunt argumenta haut levia. Etsi enim hunc titulum a nonnullis urbi Stralsundio iam ante attributum non ignorem, tamen gratiae id illos dedisse arbitror potius quam historiis. Est enim Stralsundium non Pomeraniae, sed Rugiae urbs, et quod facile largior, Rugiae metropolis, non Pomeraniae. Quamvis si primam foundationem respicimus a Jaromaro I³, principe Rugiano, aedificata et ita Rugiae colonia, si ad vivum rem secare velimus, iuxta notos versiculos:

¹ Daniel Cramer (Kramer, pseud. Candidus, 1568–1637), teolog luteński z tytułem doktora, historyk, pastor kościoła Mariackiego w Szczecinie, profesor szczecińskiego Pedagogium.

² ἀντιπρεπτήρια – (gr.) rzecz, którą można / godzi się zwrócić, odwzajemnienie (neologizm będący złożeniem słów *anti* i *treptós*).

List doktora Daniela Cramera¹
do Wielce Szlachetnego Pana
Paula Friedeborna,
historyka ojczyzny

Zapoznałem się, Wielce Szlachetny Panie Friedebornie, z twoim *Opisem Szczecina*, miasta, w którym się urodziłeś, a które dla mnie i dla moich bliskich stało się miejscem zamieszkania. Wypada mi okazać szacunek i wdzięczność² podwójnie: temu miastu i jednocześnie jak gdyby matce. W jej imieniu natomiast winszuję tobie oraz ojczyźnie i cieszę się, że objąłeś miejsce urodzenia tą samą czią, którą *Dekalog* w czwartym swym przykazaniu nakazuje okazywać rodzicom. Bo też jestem przekonany, że źródłem jest tu to samo prawo.

Pominę w tej chwili inne przyjemne w lekturze i oglądzie kwestie, które poruszasz w *Opisie*, bardzo jednak pochwalam to, że opisujesz Szczecin jako metropolię Pomorza. Solidne dowody przywiodły nas obydwu ku takiemu przekonaniu. Nawet jeśli doskonale wiem, że niektórzy już wcześniej używali tego określenia wobec Stralsundu, sądzę jednak, że wynikało to raczej z życzliwości niż z powodów historycznych. Nie jest przecież Stralsund miastem pomorskim, a rugijskim, bez wątpienia więc właściwszą stanowi metropolię dla Rugii niż dla Pomorza. Ponadto jeśli uwzględnimy fakt, że założony został przez księcia rugijskiego Jaromara I³, i to właśnie jako kolonia rugijska, i jeśli chcielibyśmy dotrzeć do sedna, to zgodnie ze znanym wierszykiem:

³ Jaromar I (Jaromir; przed 1141–1218), książę rugijski od 1170 r.

Annis ducentis, ter denis, mille retentis,
Facta Stralaeundis est urbs, cui nomen ab undis¹.

Non liquet ergo, quomodo urbs tam recens (salvis et reservatis interim etiam huic urbi – per se sat splendidae, suo honore, loco, iure et immunitatibus, quibus nihil detractum eo, de quo solenniter protestor) per historicam fidem dici possit, respectu Stetini, metropolis Pomeraniae, nisi filia matre prior constituenda sit, aetate, reverentia. Μητρόπολις² enim mater civitatum est. Nam (Budaeo³ teste) sic se habet metropolis ad coloniam, ut mater ad filiam.

Stetinum autem tam antiqua mater est, ut non tantum Stetinum Vetus ad differentiam Novi⁴ dicatur, sed et ut origo aut fundatio eius prima ignoretur. Et non nisi a Sidinis vel Sidenis⁵ Germaniae populis, quorum mentio est apud Ptolemaeum⁶, condita esse credatur. Quae a peculiari principatu Stetino⁷ vel nomen accepit, vel illi nomen dedit. Qui principatus adhuc in principum Pomeraniae titulis primo

¹ Prawo miejskie (lubeckie) uzyskał Stralsund właściwie w 1234 r. W łacińskiej wersji wierszyka widoczna gra słów *Stralaeundis i undis* ('fale').

² Μητρόπολις – (gr.) miasto macierzyste, stolica, główne miasto.

³ Zob. Budé *Annotat.*, s. 320. Guillaume Budé (Budaeus, 1467–1540), francuski uczonec, filozof, hellenista, bibliotekarz i pisarz, który przyczynił się do powstania w 1530 r. Collège de France.

⁴ Nowym Szczecinem (Stetinum Novum) nazywano dzisiejszy Szczecin.

⁵ *Sidinis vel Sidenis / Sidinów albo Sidenów* – mowa o starożytnym plemienu germańskim wzmiankowanym przez Ptolemeusza, które według

Dodaj tysiąc do roku dwieście trzydziestego,
Wtedy powstał Stralsund, z falami w nazwie jego¹.

Nie jest więc jasne, dlaczego miasto tak młode (jednakże z całkowitym zachowaniem i utrzymaniem przywilejów danych temu ośrodkowi – samemu w sobie wystarczająco wspaniałemu dzięki swej sławie, położeniu, prawu, którym, dobitnie to podkreślłam, nie można niczego ująć) miałyby być nazywane metropolią Pomorza, zwłaszcza kiedy uwzględni się wiek i znaczenie Szczecina i chce pozostać w zgodzie z rzetelnością historyczną, chyba że córka może się zrodzić wcześniej niż matka. Metropolia² to bowiem matka miast. Jest przecież metropolia dla kolonii (biorę w tym miejscu za świadka Budé³) niczym matka dla córki.

A Szczecin jest właśnie taką starożytną matką, jako że nie tylko jest nazywany Starym dla odróżnienia od Nowego⁴, lecz także dlatego, że nie są znane jego początki i pierwsze założenie. Przypuszcza się przecież, że został zbudowany przez Sidinów albo Sidenów⁵, lud germański, o którym wspomina Ptolemeusz⁶. Miano natomiast albo przyjął od nadzwyczajnego panowania niejakiego Szczota⁷, albo też właśnie Szczotowi je dał.

szesnastowiecznego kronikarza pomorskiego, Thomasa Kantzowa, zamieszkiwało tereny między Warnawą i Odrą (zob. Kantz. *Pomer.*, t. 1, s. 43, zob. też niżej, s. 61).

⁶ Zob. Ptol. *Geogr.* II 10. Klaudiusz Ptolemeusz (ok. 100 – ok. 168), astronom, matematyk i geograf greckiego pochodzenia.

⁷ Zgodnie z legendą Szczot (łac. *Stetinus*), w literaturze przedmiotu nazywany też Szczeciem, to imię własne założyciela Szczecina (analogicznie do Warsa). Urobienie nazwy Szczecin od nazwy Szczot / Szczec jest jedną z wielu teorii na ten temat.

stat loco. Nam error est cum P[etro] Bertio¹ putare „duces Stetinenses Pomeraniae” appellationem „ab hac urbe” ducere. Non enim, cum duces Stetini dicuntur, ab urbe, sed a peculiari provincia, in qua haec urbs sita est, quae ut certum suum insigne, ita et certum districtum habet habuitque, appellantur. Unde non scribendum est „duces Stetinenses, Pomeraniae”, sed „duces Stetini, Pomeraniae”.

Et haec quidem urbs colonias quoque duxit, et initium fecit suis oppidulis in vicinia, in quibus olim fuerunt Dammium, Politcium, Gryphenhagium, et Gartcium etc. Quae salva hodie cuiuslibet magistratus competentis iurisdictione nihil aliud sunt, quam promontoria huius urbis, procul dubio ab antiquitate in hunc finem inventa. Quibus accessus et recessus ad hanc urbem vel impediri vel promoveri facile potest, ut ad oculum patet situm considerantibus².

Huc accedit huius urbis prisca nobilitas et praerogativa, quam ipsi olim Iulinum tempore primae conversionis³ (cum Stralsundium nondum esset) ultro cessit: in cuius praeiudicium religionem mutare Iulinenses non possent, ut ex annalibus nostris⁴ in progressu suo loco ipse recenset. Quid? Quod Münsterus⁵ asserat, Stetinum esse metropolin

¹ Zob. Bertius *Comment.*, s. 677. Petrus Bertius (Pieter de Bert, 1565–1629), teolog, historyk i geograf flamandzki, m.in. wydawca *Geografii Ptolemeusza*.

² Wydawcy nie udało się ustalić, co autor miał na myśli.

³ Mowa o wydarzeniach, jakie miały miejsce podczas pierwszej misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu, która trwała od maja 1124 do marca 1125 r.

⁴ Przypuszczalnie mowa o archiwaliach miejskich, które i Cramer, i Friedeborn poddawali badaniom historycznym, lub o powstającej od kil-

A jego panowanie do dnia dzisiejszego widnieje na pierwszym miejscu na inskrypcjach książąt pomorskich. Błędem jest bowiem sądzić za Petrussem Bertiussem¹, że określenie „książęta szczecińscy na Pomorzu” pochodzi od „nazwy tegoż miasta”. Gdy mówimy o władcach Szczecina, nie nazywamy ich tak od miasta, ale od ich własnej prowincji, w której to miasto leży, a która ma i miała określone godło i zasięg terytorialny. Dlatego też nie powinno się pisać „książęta szczecińscy na Pomorzu”, lecz „książęta Szczecina na Pomorzu”.

Oprócz tego miasto to założyło niegdyś kolonie, dając początek miejscowościom w swoim sąsiedztwie, wśród których znalazły się Dąbie, Police, Gryfino, Gartz i inne. Do dzisiaj nieobjęte władzą jakiegokolwiek właściwego magistratu, nie są one niczym innym, jak swego rodzaju osadami naszego miasta, ustanowionymi bez wątplenia w dawnych czasach i do końca utrzymywanymi. Ich wzrastanie i ponowne wycofywanie się do tego miasta może być albo łatwo wstrzymane, albo zwiększane, co w sposób oczywisty dostrzegą ci, którzy się nad tym zastanowią².

Aż dotąd więc sięga dawne dostojęństwo i pierwszeństwo naszego miasta, którego mu niegdyś, w czasach pierwszej konwersji³, dobrowolnie ustąpił Wolin (gdymczasem Stralsund wcale jeszcze nie istniał): bez wcześniejszego przyzwolenia Szczecina Wolińanie nie mogliby zmienić religii, jak zresztą sam ocenisz w stosownym miejscu podczas lektury naszych roczników⁴. Co jeszcze? To, co podaje [Sebastian] Münster⁵, że Szczecin stanowi stolicę

kunastu lat pracy Winthera *Annales Pomeranici seu Rerum Pomeranicum libri* (zob. *Wstęp*, s. 8), której poszczególne rękopiśmienne części mogły być znane obydwu historykom.

⁵ Zob. Münster. *Cosmogr.*, s. 770. Sebastian Münster (1488–1552), niemiecki i szwajcarski humanista, kosmograf, geograf, wydawca, autor słynnego dzieła *Cosmographiae universalis libri VI*.

(die Hauptstadt¹) Pomeraniae, et incrementum sumsisse, cum Vineta² esset destructa, tunc enim omnes negotiationes huc Stetinum esse translatas ait.

Taceo iam argumenta reliqua, de quibus inter nos privatim, solo studio historiarum et antiquitatis, contulimus. Nulli interim vel urbi vel genti suum honorem, de quo iterumque iterumque protestamur invidentes. Interim laudo, quod patriam tuam debito et honore et gratitudine afficere volueris et nomen ipsius, quod iam ante in Italia, Hispania, Gallia et vicinis regnis tam celebre diu obtinuit, ut qui Pomeraniam appellare velit, ut ἰσοδύναμον³ Stetinum nominet, augere et tua hac *Descriptione* magis magisque extollere et magnificare volueris. Et quia honor honorantis est, teste Aristotele⁴, non erit, quin ad te ex hoc opera magna huius honoris pars reditura sit. Hoc enim opera technica innatum et sibi peculiare habent, ut honorantibus se honorem reddant et ad autores vicissim retrocommeent cum foenore⁵. Vale.

Stetini ex Museo⁶ nostro. Kalendis⁷ Martiis anno MDCXXIII

¹ *die Hauptstadt* – (niem.) główne miasto, stolica.

² *Vineta / Wineta* – legendarny gród, będący dużym portem i ważnym ośrodkiem handlu, którego dokładne położenie nie jest znane (najczęściej sytuuje się go u ujścia Odry, na wyspie Wolin lub na sąsiednich wyspach Bałtyku).

³ *isodýnamov* – (gr.) mający równą wartość, siłę.

⁴ Zob. Arist. *Eth.Nik.* 1095b.

(die Hauptstadt¹) Pomorza i że pomnaża dochody, gdyż, jak twierdzi ten autor, odkąd została zniszczona Wineta², wszystkie interesy zostały przeniesione tu właśnie, do Szczecina.

Pominę już pozostałe argumenty, na temat których wymieniliśmy poglądy osobiście podczas swoich studiów nad przeszłością i dziełami historycznymi. Tymczasem nie skąpimy oznak swej czci ani żadnemu miastu, ani społeczności, o czym wciąż nieprzerwanie zaświadczamy. Chwałę jednak to, że ojczyźnie zechciałeś oddać swoją powinność, cześć, wdzięczność, a jej imię, które już wcześniej było znane we Włoszech, Hiszpanii, Francji oraz w sąsiednich królestwach, tak bardzo rozsławiłeś, a poprzez swój *Opis* tak bardzo wyróżniłeś i wyniosłeś, że ktokolwiek teraz zechce wspomnieć Pomorze, na równi³ wymieni też Szczecin. A ponieważ zaszczyt zależy raczej od zaszczycających, jak stwierdził Arystoteles⁴, nie może się stać tak, żeby wielka część zaszczytu płynącego z tego dzieła nie przeszła na ciebie. Takie bowiem są przyrodzone i szczególne właściwości dzieł sztuki, że oddają swą cześć udzielającym zaszczytów i powracają do swych twórców z procentem⁵. Bądź zdrów.

W Szczecinie, z Muzeum⁶ naszego. W kalendy⁷ marca roku 1623

⁵ Końcówka listu wydaje się aluzją do przypisania utworu Radzie Miasta, co mogło zapewnić autorowi jej przychylność w przyszłości.

⁶ Muzeum (w znaczeniu 'świątynia Muz') nazywa Cramer być może szczecińskie Pedagogium Książęce (zob. objaśn. 2 na s. 46).

⁷ Kalendy (łac. *Kalendae*) – w kalendarzu rzymskim pierwszy dzień każdego miesiąca.

Descriptio

Sedinum.
Sidini, primi
tiae incolarum.
Vetus
Sedinum

Sedinum vel Stetinum communi scriptorum suffragio¹, ab antiquis Germaniae populis, Sidinis², qui olim etiam ante Christum natum in his locis sedem fixerant, nomen traxit. Vetus Stetinum autem postea ad Novi³, anno 1313 conditi, differentiam appellatum est.

Metropolis
Pom[eraniae]

Quamvis autem primus fundator huius civitatis historicis incognitus, ex publicis tamen monumentis celeberrima et a multis retro seculis antiquissima urbs fuisse deprehenditur, adeo ut metropolis Pomeraniae maior Iulino, quod non minus potentia et populi frequentia excelluit, indigitata fuerit.

Heneti secundani incolae.
Germani
Novitii
incolae
Braunswiga et
Magdeburgo
evocati

Olim iuxta Oderam latitudine perangusta sed spatio in latitudinem porrecto circumscriptum Stetinum. Postea ab Henetis⁴, vulgo Vandalis, qui annis forte quadringentis a salutifero partu Virginis, in fatali illa gentium migratione haec loca occupaverant. Amplificatum et latitudini subinde plus adiectum fuit, donec tandem a Germanis Brunswiga et Magdeburgo⁵

¹ Wbrew twierdzeniu Friedeborna, na temat pochodzenia nazwy miasta nie ma wśród uczonych jednomyślności. Zob. objaśn. 7 na s. 55.

² *Sidinis* / *Sidinów* – zob. objaśn. 5 na s. 54.

³ *Novum Stetinum* to łacińska nazwa dzisiejszego Szczecinka, którego założenie przez księcia Warcisława IV datuje się najczęściej na 1310 r. (to tradycyjnie przyjęta data lokowania miasta).

⁴ *Heneti* / *Heneci* – lud zamieszkujący wybrzeże Bałtyku w okresie rzymskim (I–IV w. n.e.), zwani też Wenedami bądź Wenetami. Nie została jednoznacznie ustalona ich przynależność etniczna, bywają identyfikowani ze Słowianami Zachodnimi lub Wandalami, jak czyni to Friedeborn.

Opis

Sedinum albo inaczej Szczecin przyjął miano, jak jednogłośnie twierdzą uczeni¹, od starożytnych ludów Germanii, Sidinów², którzy niegdyś, jeszcze przed narodzeniem Chrystusa, założyli na tych terenach swoją siedzibę. Starym Szczecinem natomiast został nazwany później dla odróżnienia od Nowego³, założonego w roku 1313.

Szczecin
Sidinowie,
pierwsi
z mieszkańców
Stary Szczecin

Chociaż zaś pierwszy założyciel tego miasta nie jest znany historykom, jednak na podstawie powszechnie znanych zabytków uznano, że było ono bardzo sławne i sięgające swymi dziejami tak wiele wieków wstecz, że zyskało rangę głównego miasta Pomorza, ważniejszego niż Wolin, gdyż przewyższało go ponadto potęgą i liczbą ludności.

Stolica
Pomorza

Niegdyś szerokość Szczecina była niewielka ze względu na bliskość Odry, natomiast długość w stosunku do szerokości była znaczna. Później miasto rozbudowali i powiększyli na szerokość Heneci⁴, popularnie zwani Wandalami, którzy zajmowali te tereny w latach mniej więcej czterechsetnych od zbawiennego porodu Dziewicy, w czasie owych nieszczęsnych wędrówek ludów. W końcu zaś Germanie, zawezwani tu w wielkiej liczbie z Brunszwiku i Magdeburga⁵,

Heneci,
drużdy co
do ważności
mieszkańcy

Germanie,
nowo przybyli
mieszkańcy
przywołani
z Brunszwiku
i Magdeburga

⁵ Mowa o kolonistach niemieckich, którzy zaczęli osiedlać się w Szczecinie jeszcze w XII w. Kantzow (*Pomer.*, t. 1, s. 291–292) wspomina, że książęta pomorscy napisali do wszystkich miast Saksonii z wezwaniem do zamieszkania na podległych sobie terenach. Na apel ten szczególnie licznie odpowiedzieli mieszkańcy Brunszwiku (miasta i kraju) i ziemi lüneburskiej. Friedeborn stale pisze o „kolonistach niemieckich przywołanych z Magdeburga i Brunszwiku”, jednak niektórzy osadnicy wymieniani przez niego z nazwiska pochodzili z innych rejonów, np. J. Beringer (zob. objaśn. 3 na s. 79) z Bambergu, rodzina Barvotów (zob. objaśn. 4 na s. 96) – z brandenburskiego Stendal.

huc in magna copia evocatis, insolentius tractatis veteribus Colonis et ad abitum propediem defatigatis Henetis, in eam, quae nunc conspicitur, formam, ambitum et moenia dispositum est ac dilatatum.

Structura
urbis

Nunc fere quadrangulari figura, quae ex altera parte longior est, oculis patet et ab Odera incipiens paulum acclivi colle surgit. Muris, vallis, fossis, publicis ac privatis saluberrimae aquae puteis ac fontibus, tum etiam hydromylis, pneumaticis, sive alatis ac equariis molis, calcifodinis et collibus argillosis, nonnullis etiam vinetis et hortis ex arte dispositis et id genus aliis usui communi inservientibus, satis per Dei gratiam instructum et ditatum.

Puteci

Suburbia tria

In primo aditu tribus mediocriter exornatis suburbiis cingitur, quorum primum est Navale Magnum (die Grosse Lastadien¹), et alterum illud aedificandis vel reparandis navibus destinatum, vulgo Schiffsbawer Lastadie². Vici deinde duo: Superior et Inferior (die Ober- und Niederwicke³). In quibus suburbiis maxima hominum mult<it>udo se sustentat.

Situs.
Arist[oteles],
lib[ro] 7
Polit[icorum],
c[apite] 5.
Odera

Urbs tota amoenissimo, fertilissimo et maxime oportuno loco extracta est, in cuius situ, iuxta Aristotelem⁴, hoc imprimis considerandum, an commode ad mare et ad terram iaceat. Licet enim a mari Balthico paulum distet, Odera tamen (sive Viader) fluvius per aliquot brachia et lacus in illud se exonerat,

¹ *die Große Lastadie* – (niem.) Wielka Łasztownia. Łacińska forma tej nazwy użyta przez Friedeborna (*Navale Magnum*) jest tłumaczeniem nazwy niemieckiej w oparciu o przyjęty ówczesnie łaciński odpowiednik niemieckiego słowa *lastadie* / *lastadie* – *navale* (por. np. C. Kiel, *Etymologicum Teutonicae linguae, sive Dictionarium Teutonico-Latinum*, Antverpiae 1599, s. 274).

² *Schiffsbawer Lastadie* – (niem.) Łasztownia Stoczniowa.

powiększyli je i poszerzyli do tego kształtu, powierzchni i obwodu, jaki widzimy teraz, a zrobili to skuteczniej niż dawniejsi mieszkańcy i Heneci, którzy zresztą wkrótce zmuszeni zostali do odejścia.

Obecnie Szczecin ukazuje się oczom patrzących niemalże w postaci czworoboku, który ma jeden bok dłuższy i od strony Odry wznosi się nieco po pochyłym wzgórzu. Dzięki łasce Boga zaopatrzone i wyposażony jest dostatecznie w mury, wały, fosy, publiczne i prywatne studnie i źródła zdrowej wody, a także w młyny wodne i wiatrowe, poruszane siłą skrzydeł albo koni, w doły wapienne i wzgórza gliny, a ponadto w liczne winnice i rozlokowane ze znanstwem ogrody oraz we wszelkie inne tego rodzaju udogodnienia służące wspólnemu pożytkowi.

W bezpośredniej bliskości miasta opasują trzy skromnie urządzone przedmieścia, z których pierwsze to tak zwana Wielka Łasztownia (die Grosse Lastadien¹), drugie, pospolicie nazywane Schiffsbawer Lastadie², jest przeznaczone do budowy i naprawy okrętów. Wiki natomiast są dwa: Górny i Dolny (die Ober- und Niederwicke³). We wszystkich tych przedmieściach utrzymuje się bardzo wielka liczba ludzi.

Całe miasto, w którego położeniu, według Arystotelesa⁴, to przede wszystkim należy rozważyć, czy jest właściwie usytuowane względem morza i lądu, wzniesiono w miejscu bardzo przyjemnym, żyznym i nadzwyczaj dogodnym. Chociaż bowiem jest nieco oddalone od Morza Bałtyckiego, to przecież rzeka Odra (inaczej Viader) wpada do niego poprzez kilka ramion i dopływów,

Układ przestrzenny miasta

Studnie

Trzy przedmieścia

Położenie. Arystoteles, w księdze 7 *Polityki*, w rozdziale 5.

Odra

³ *die Ober- und Niederwicke* – (niem.) Wik Górny i Dolny.

⁴ Por.: „Jeżeli miasto ma mieć zapewnione położenie, jakiego by sobie życzyć należało, to musi ono być dobrze położone zarówno w stosunku do lądu, jak i do morza” (Arist. *Polit.* 1327a).

et suis confluentiis celeberrimum illum Lacum, quem Recentem appellamus (das Frische Haff¹) efficit, cuius interventu, dicti maris Balthici situs aliquanto remotior, non tantum compensatur et adaequatur, sed et multo maioribus commoditatibus largissime vincitur.

Qui Viader fluvius non solum Urbem quam proxime alluit: verum etiam supra et infra eam diffusus in varia abit diverticula, in quamplurimos piscosos scinditur alveos, ubi aquarum divortio multa salicta et virgulta, arbustivas insulas, prata ridentia et germinantes ripas amplectitur, ac grata varietate distinguit – ut prospectus eorundem et oculos et animum voluptatis elegantia mirifice pascere possit. Inde fit, ut totus ille tractus vere amoenissimum pro voto et sententia animi theatrum, cui collata illa Graecorum laudibus adeo decantata cedant Tempe², haud immerito vocari queat. Porro urbs satis munita est, maxime deorsum, qua fluvium attingit, non tam manufactis, quam potius naturalibus praesidiis, atque adeo ipsius loci ingenio.

Ibi enim quamplurimi alvei ceu iusta flumina, qualia sunt Odera cum tribus suis cornibus: Parniza, Magna et Parva Regeliza, praeterlabuntur et fluminibus immistae paludes et paludibus quasi innatantia fruteta locum istum fere inaccessum reddunt.

Flumina alia

¹ *das Frische Haff* – (niem.) Zalew Świeży. W ten sposób w czasach Friedeborna nazywano Zalew Szczeciński. Friedeborn przetłumaczył niemiecką nazwę zalewu na łacinę jako *Lacus Recens*.

tworząc swoimi zlewiskami ów bardzo słynny zalew, nazywany Świeżym (das Frische Haff¹), który nie tylko niweluje i wyrównuje to oddalenie od Bałtyku, lecz nawet w znacznym stopniu zamienia je w większe jeszcze korzyści.

Ta właśnie rzeka Viader nie tylko bezpośrednio obmywa miasto, ale i rozlana na różne boczne tory, opływa je z góry i z dołu, dzieli się na liczne rybne kanały, tam zaś, gdzie okrąża rozwidleniami wód wiele miejsc porośłych sitowiem i kęp zarośli, drzewne wyspy, mieniące się łąki, obfitujące w plony wybrzeża, i ozdabia je wszystkie z pełną wdzięku różnorodnością – ich widok dostarczyć może najwyższej przyjemności oczom i duszy. Dlatego też cały ten bardzo przyjemny szlak mógłby być słusznie nazywany, zgodnie z życzeniem i wolą umysłu, teatrem, któremu przy porównaniu musiałaby ustąpić owa tak bardzo wychwalana przez Greków dolina Tempe². Ponadto miasto jest dość dobrze obwarowane, najlepiej od tej strony, którą sięga rzeki, są to jednak umocnienia naturalne i wynikające z właściwości samego miejsca, a nie stworzone przez człowieka.

Przepływają tamtędy bowiem bardzo liczne odnogi, jak i właściwe koryta rzeki, którymi są Odra i jej trzy ramiona: Parnica, Wielka i Mała Regalica, a przemieszane z rzekami mokradła i zarośla, grzęznące jak gdyby w bagnach, czynią to miejsce niemal niedostępnym.

Inne rzeki

² *decantata Tempe / wychwalana dolina Tempe* – wąż w Tesalii, przez który przepływa Penejos; słynął z romantycznych widoków i od starożytności przywoływano go jako przykład miejsca uroczego.

Agger

Pontes
sublicii

Et omnino inaccessus foret, nisi agger¹ lapidibus stratus plusquam Herculeo labore ac invicto ausu iam ante trecentos annos per invia et paludosa loca ad integrum miliare Germanicum² firmatus esset. Qui per sex roboreos sublicios et in his duos versatiles pontes coniungitur, ut horum aliqui ad ducentas, quidam etiam ad trecentas Norinbergenses ulnas³ prolongentur. Opus admirandum, quo non sine magnis impensis, ut in via per via fierent, naturae vis intentata. Quam vero inexhausti adhuc sumptus requirantur et incumbant urbi eidem ad conservandum hos pontes, et praecipue illum aggerem, qui in exundatione aquarum mole facile disiicitur et vastatur nonnumquam, quivis harum rerum aequus gnarusque aestimator facile colligere potest.

Aer purus

Eximiam vero utilitatem spatiosus ille fluminum et locorum palustrium anfractus atque circuitus praebet, ut in eluvionibus fluviorum impetus absque vicinae continentis detrimento, libero amne irruere et per eam transire innoxius possit. Cumque ab alluentibus et longe praeterlabentibus aquis limpissimis refrigeratus aer purior reddatur et conservetur, tanta coeli clementia fruuntur incolae, ut raro luem pestiferam hic grassatam, rarissime aerem ipsum penitus infectum esse compertum sit. Sicuti etiam, per Dei gratiam, terrae motus, inundationes graviore, nubium rupturas, atque istius modi

¹ Mowa o tzw. Kamiennej Grobli, przeprawie długości około 7,5 km, poprowadzonej przez mokradła Międzyodrza pomiędzy Parnicą, Małą Regalicą, Regalicą a Płonią w kierunku Dąbia. Jej budowę rozpoczęto na mocy przywileju księcia Ottona I z 1299 r., początkowo utwardzano ją balami drewnianymi, potem kamieniem. Głównymi obiektami inżynierskimi grobli były mosty na wspomnianych odnogach Odry.

A byłoby całkowicie niedostępne, gdyby nie to, że przed trzystu już laty, dzięki więcej niż Herkulesowej pracy i śmiałości przedsięwzięciu przez bezdroża i topieliska została wytyczona grobla¹, usypana z kamieni na długość mili niemieckiej². Grobla połączona jest przez sześć dębowych, wspartych na palach mostów, pośród których dwa są ruchome, tak że jeden z nich może być przedłużony do dwustu, a drugi nawet do trzystu łokci norymberskich³. Godne to podziwu dzieło, gdy bezdroża stają się drożne, wymaga to wielkich poświęceń, zwrócenia siły przeciwko naturze. Zresztą wciąż jeszcze, nieprzerwanie wymaga to nakładów, na mieście spoczywa obowiązek konserwacji tych mostów i szczególnie owej grobli, którą łatwo niszczy napór wód podczas powodzi, więc od czasu do czasu ulega dewastacji, co w prosty sposób może wynioskować każdy bezstronny i doświadczony człowiek, który się nad tym zastanowi.

Grobla

Mosty na palach

Ogromny ów pierścień i otok z rzek i mokradł dostarcza wyjątkowej zaiste korzyści, gdy podczas przyboru rzek napór wód, bez uszczerbku dla sąsiednich terenów, może się tu wędrczyć swobodnym nurtem i przepłynąć przez miasto bez czynienia szkód. A ponieważ oblewające i napływające z daleka krystaliczne wody oczyszczają i utrzymują powietrze w chłodzie, to mieszkańcy, jak wiadomo, mogą się cieszyć tą wielką przychylnością nieba, że rzadko nawiedza miasto zgubna zaraza, powietrze samo w sobie bywa skażone sporadycznie. Nie znamy też, dzięki Bogu, trzęsień ziemi, olbrzymich powodzi, oberwań chmur i innych tego rodzaju

Czyste powietrze

² *miliare Germanicum* / *mili niemieckiej* – mila niemiecka (saksońska), dawna miara długości licząca 7500 m.

³ *Norinbergenses ulnas* / *łokci norymberskich* – łokieć norymberski, dawna jednostka długości, licząca około 60 cm.

universales clades ignoramus, pro quibus singulis propitio Numini merito gratiae debentur et vota, ut porro mala arceat. De Alexandria memoriae prodidit Diodorus¹ (lib[ro] 17), quod ita sit disposita, ut omnes vicos perflare venti anniversarii² possint³. Et quidem sic, ut notante Caelio⁴ lib[ro] 16, c[apite] 3, vicini tractus loca adeo laetis sint substructa diversoriis et auris ac salutare perflatilia aeris temperamento, ut in alio orbe versari sibi videatur, qui ibi degit, cum persaepe vel aprico spiritu immurmurantes sentiantur flatus.

Lib[ro] 7
Polir[icorum],
c[apite] 11

Aristoteles vero urbes ad orientem solem et ad eos ventos, qui inde perflant, salubriores esse confirmat⁵. Utrumque ad hanc nostram urbem exacte congruit. Nam praeterquam, quod liberior aura vicos omnes perspirat, etiam versus orientem sita paulatim ad collis verticem adsurgit, atque ita sol exortus omnes plateas matutinis statim radiis perlustrat, nec non superfluos ac vitiosos humores absomit. Et quia urbs, ut paulo ante dictum, in acclivi posita est, fieri videmus subinde, ut vel nivibus resolutis vel imbribus prolapsis, platearum et tectorum stillicidia ingenti aquarum copia confluant et quasi in torrentes colligantur, qui magno impetu

¹ Diodor Sycylijski (ok. 80–20 p.n.e.), grecki historyk, autor dzieła *Biblioteka historyczna*.

² *venti anniversarii* / *wiatry coroczne* – chodzi o sezonowe wiatry północno-zachodnie zaobserwowane przez Diodora w Aleksandrii. Friedeborn używa określenia *anniversarius*, jakie występuje w łacińskiej wersji dzieła Diodora, co odpowiada greckiemu *ἐτησίος* (*etesios* – ‘sezonowy’, ‘coroczny’).

³ Autor korzystał z przekładu łacińskiego. Zob. np. Diodorus Siculus, *Bibliothecae historicae libri XV ... adiecta his sunt ex iis libris qui non extant, fragmenta quaedam*, Basileae 1559, s. 550 (księga XVII pomieszczona wśród dodatków).

klęsk żywiołowych, za które to szczęśliwe okoliczności słusznie należą się miłosiernemu Panu Bogu wdzięczność i dziękczynienie, by nadal zechciał powstrzymać owe dopusty. Diodorus¹ wspominał na temat Aleksandrii (w księdze 17), że tak została zorganizowana przestrzennie, iż wiatry coroczne² mogły przewiewać wszystkie jej ulice³. I to tak, jak odnotował Celiusz⁴ w rozdziale trzecim XVI księgi, że sąsiadujące ze sobą miejsca do tego stopnia wypełnione były przyjemnymi, zachęcającymi do pozostania podmuchami i przewiewane zdrowym rodzajem powietrza, iż ten, kto tam przebywał, miał wrażenie, że znajduje się w zupełnie innym miejscu globu, ponieważ często nawet w nagrzaną słońcem aurze można było wyczuć szmerzące wietrzyki.

Arystoteles zaś twierdził, że lepsze warunki dla zdrowia stwarzają te miasta, które są zorientowane na wschód i otwarte na wiatry, które stamtąd wieją⁵. Dokładnie jedno i drugie zachodzi w naszym mieście. Bo poza tym, że swobodny wiatr przewiewa wszystkie jego ulice, to także ono samo zwrócone jest w kierunku wschodnim i wznosi się łagodnie ku wierzchołkowi wzgórza, a dzięki temu, gdy tylko wszędzie słońce, zaraz oświetla porannymi promieniami wszystkie podwórza i osusza ze zbytecznej i szkodliwej wilgoci. A ponieważ miasto, jak przed chwilą wspomniałem, rozciąga się na pochyłości, obserwujemy niekiedy, że albo po roztopach, albo po ulewach z ulic oraz z dachów leci ogromna masa wody i zbiera się w coś w rodzaju potoków, które płynąc z wielką

W księdze
7 *Polityki*,
w rozdziale
11

⁴ Caelius Rhodiginus (Ludovico Ricchieri, 1469–1525), włoski humanista, znawca starożytności. Friedeborn powołuje się na fragment z jego wydanego pośmiertnie dzieła *Antiquae lectiones* w 30 księgach (Basel 1542, s. 590).

⁵ Por.: „Miasta mianowicie położone na pochyłości skierowanej ku wschodowi i wystawione na wiatry wiejące od wschodu są zdrowsze” (Arist. *Polit.* 1330a).

et rapacitate, ex superna urbis parte contententes, in cisternas vel sentinas ad hunc usum factas, et Viadro adfines, quasvis sordes secum abripiant, et dedita quasi opera plateas ipsas et adiunctas illis ex utroque latere crenas vel canales purificent et eluant. Unde fit, ut bona aeris constitutio et saluberrima temperies inde reddatur incolis.

Solum fertile

Solum praeterea circa urbem fertile et foecundum est, quod ubere proventu producit omnis generis frumenta, triticum, siliiginem, hordeum et alia necessaria, quorum non exigua copia in vicinas provincias et dissitas etiam terras navigationis beneficio exportatur. Reliqua obsonia et esculenta omnia: carnes, haleces, sal, poma, bellaria et alia, mediocri precio ibidem sunt venalia.

Pisces

Pisces imprimis recentes, quos non solum varii fluminis supra et infra urbem dicti alvei, sed praecipue Lacus Recens (das Frische Haff) non ita longe remotus suppeditat. Habent enim nobiliora flumina hoc ipsum fere commune, ut diductis ac coeuntibus rursus alveis ampliores lacus efficiant, tamquam rapidissimi cursus domitores, in quibus ferociam deponant, donec collectis viribus maiore impetu, sed minore noxa rursus velut ex carcere prosiliant et maiore alacritate erumpentia, semetipsa in alveum intra ripas redactum constringant².

Philippus
Camerarius¹, *Horis
succisivis*,
cent[uriae] I

¹ Philipp Camerarius (1537–1624), niemiecki uczyony, doktor praw i encyklopedysta.

² Por.: „Animadverti autem hunc et alios nobiliores lacus, quos ego vidi, plerumque augeri vel colligi a fluminibus, quae ex altissimis montibus, et angustioribus vallibus, magno impetu in valles latiores et planiciem deveniunt, in quibus quum patentiora loca sortiuntur, vim omnem amittunt et quasi a rapido cursu quiescunt, si modo in perenni flumine quies esse potest, donec rursus aditu patefacto, veluti ex carcere prosiliunt, atque alacritate quadam, relictis impedimentis, limpidissimo cursu erumpunt, in novumque alveum semetipsa constringunt” (Ph. Camerarius, *Operae horarum succisivarum, sive Meditationes historicae*, Norimbergae 1591, s. 287). W przekładzie: „Zauważyłem zaś, że to, jak i inne znaczniejsze jeziora, które oglądałem, są tworzo-

siłą i gwałtownością z górnej części miasta ku stworzonym w tym celu zbiornikom, ściekom oraz dopływom Odry, usuwają ze sobą wszystkie brudy, myją i oczyszczają poprzez tę wykonaną jak gdyby przez siebie pracę zarówno same ulice, jak i przyłączone do nich z obydwu stron rowy czy też rynsztoki. To właśnie jest przyczyna dobrego składu powietrza i bardzo zdrowego klimatu ofiarowanego mieszkańcom.

Z kolei ziemia wokół miasta jest żyzna i urodzajna, ponieważ wydaje bogaty plon wszelkiego rodzaju płodów rolnych: pszenicę, żyto, jęczmień i inne niezbędne produkty, których wielki zapas wywozi się dzięki dobrodziejstwu żeglugi do sąsiednich prowincji, a także do bardziej oddalonych ziem. Równocześnie pozostałe wiktuały i produkty żywnościowe, jak mięso, śledzie, sól, owoce, orzechy i inne, są wystawiane na sprzedaż po umiarkowanej cenie.

Żyzna ziemia

Świeżych ryb dostarczają nie tylko różne wspomniane już kanały rzeczne płynące powyżej i poniżej miasta, lecz przede wszystkim niezbyt odległy Zalew Świeży (*das Frische Haff*). Bo też niemal wszystkie znakomitsze rzeki mają tę wspólną cechę, że tworzą z rozdzielonych i ponownie połączonych kanałów większe rozlewiska, poskramiające jakby rwący nurt, gdyż w nich rzeki wyzbywają się swojej gwałtowności, w końcu zaś, po połączeniu sił, z większą mocą, lecz czyniąc mniejsze szkody, wyskakują z tego swoistego więzienia i płynąc żwawo dalej, ujarzmiają same siebie w korytach ograniczonych brzegami².

Ryby

Philipp
Camerarius¹,
Horis succis-
vis, centuria I

ne lub powiększane przez rzeki, które z wielkim impetem spływają z bardzo wysokich gór i wąskich przesmyków ku szerszym dolinom i równinom, gdzie o ile mają do dyspozycji rozleglejszy teren, tracą cały rozpęd i odpoczywają jak gdyby od gwałtownego biegu, jeśli tylko nieustannie płynąca rzeka może odpoczywać, aż do tego miejsca, w którym, po znalezieniu ujścia, na nowo wyskakują jakby z uwięzi i żwawo, po pokonaniu innych przeszkód, wymykają się wartkim nurtem, ograniczając same siebie do nowego koryta”.

Ita hic fluvius in conspectu fere urbis in Lacum Dammensem, post in alterum recentem absorbetur. Hic porro dulces aquas volvens inter mare et Viadrum circumclusus instar freti ad octo miliaria Germanica in longitudinem, quattuor vero in latitudinem diffusus, adeo piscosus est, ut paratissimum promptuarium et quasi vivarium Urbi, aliisque locis adiacentibus praebeat. Unde magna piscium copia et exquisitissimus delectus cernitur, qui nec hiemali nec aestivo tempore defit. Imo quod admiratione dignum, singuli menses nova genera piscium, iucunda quadam vicissitudine advehunt, ut vel cum Nilo hac in parte certare fluvius posse videatur, vel etiam cum Terrae Sanctae laudibus hac ratione conferri. Vix enim simile nedum melius forum piscarium in ulla Germaniae urbe liceat facile invenire, propter tam opulentam Dei benedictionem, cui sit laus et gloria.

Athenaeus¹ (lib[ro] 7, c[apite] 29) refert Nilum compluria piscium genera eaque suavissima producere². Ioseph[us]³ lib[er] 3 de bello Iudaico c[apite] 18 de lacu Genezareth refert, quod medius fluvio Iordano fecetur et in eo varia piscium genera ab alterius loci piscibus tam sapore quam specie discreta. Ut naturae magnificentiam hanc esse quis dixerit, vim adhibentis, ut in unum inter se conveniant repugnantis, vel anni, temporumque contentionem bonam, veluti singula peculiari studio fovrent terrae⁴

¹ Atenajos z Naukratis (II/III w.), grecki retor i gramatyk, autor *Uczty mędrców*, obszernego kompendium zawierającego wypisy z literatury starożytnej dotyczące najrozmaitszych zagadnień.

² Por.: „W Nilu żyje też wiele innych [prócz okonia – A.B.] gatunków ryb; wszystkie są bardzo smaczne, szczególnie «kruczki», których jest wiele odmian [...]. Do ryb nilowych [...] należą: drętwa (najwyborniejsza), «świnka», *simos*, pargus, «ostronos», *allabes*, sum, wielki tuńczyk, *eleotris*, węgorz, *thrissa*, *abramis*, «ślepa», *lepidotos*, «pęcherz», tępogłów i wiele innych” (Athen. 311f–312a).

Podobnie i ta nasza rzeka niemal jeszcze w granicach miasta rozplywa się w jeziorze Dąbie, a następnie w Zalewie Świeżym. A ten, tocząc dalej słodkie wody, wciśnięty między morze a Odrę i rozlany na kształt zatoki morskiej na osiem mil niemieckich długości i cztery szerokości, tak bardzo obfituje w ryby, że stanowi dogodną spizarnię i jakby staw rybny dla miasta oraz innych okolicznych miejscowości. To właśnie decyduje o bogactwie ryb i ich bardzo dużym wyborze, tak zimą, jak latem. A nawet, co jest godne podziwu, pojedyncze miesiące przynoszą nowe rodzaje ryb, wprowadzając radosne urozmaicenie, tak że wydaje się, iż rzeka może konkurować w tym zakresie z Nilem albo też zbierać za to tak liczne pochwały jak Ziemia Święta. Nie można by łatwo znaleźć nawet podobnego, a cóż dopiero lepszego rynku rybnego w żadnym mieście Niemiec, a to dzięki tak wielkiej łaskawości Boga, któremu niech będzie chwała i sława.

Jezioro Dąbie. Zalew Świeży. Das Frische Haff

Athenaeus¹ przekazuje (w rozdziale 29 księgi siódmej), że Nil dostarcza bardzo wielu gatunków ryb i innych tego rodzaju przyjemnych rzeczy². Józefa³ trzecia księga *O wojnie żydowskiej* w rozdziale 18 mówi na temat jeziora Genezaret, że jego środek jest przecięty rzeką Jordan i że różni się w nim gatunki ryb odmienne tak pod względem smaku jak i wyglądu od ryb żyjących w innym miejscu. Mógłby ktoś nawet powiedzieć, iż ten przepych natury, polegający na tym, że organizmy pozostające w sprzeczności współżyją ze sobą w jednym miejscu, uzyskany jest przy użyciu siły, albo też, iż jest to chwalebna rywalizacja pół roku, aby każda z nich osobno uzyskała w wyniku swoich własnych starań przychylność tych ziem⁴

³ Józef Flawiusz (37 – po 94), żydowski historyk, autor dzieła pt. *Wojna żydowska*.

⁴ Por. Ios. Flav. *Bell. Iud.* III 508–509; III 517–519. W przekładzie glosy wykorzystano fragmenty tłumaczenia Jana Radożyckiego.

Hic quoque minime silentio praetermittendum puto, eximium illud lignearum mercium donum, quo haec urbs prae reliquis caput erigit, ut inter viburna cupressi. Etenim non solum varii generis advectitiis lignis ex Polonia, Marchia et vicinis locis affatim huc confluentibus – quorum maxima pars in maritimas regiones et urbes vicissim exportatur – verum etiam perpetua et rara felicitate lignorum caeduorum gaudet, quibus totus ille inferior iuxta Oderam et Lacum Dammensem urbis tractus per aliquot miliaria adeo ferax est et repullulans, ut fidem excedere videatur. Taceo nunc quantae lignorum cremabilium strues in suburbiis ad communem civium usum in promptu asserventur et non tam minuuntur, quam nova subinde congerie augeantur et cumulentur, nec non preciosi thesauri loco habeantur.

Longitudo civitatis est graduum 37 minut[orum] sex, latitudo – graduum quinquaginta trium, minutorum sex et viginti.

Urbs antiquitus in quattuor regiones seu quarteria distincta, quae suos peculiare habent vicos et fora. Primum indigitatur quarterium Sancti Spiritus, a xenodochio et porta vicina. Alterum – Passovicum – quod nomen postmodum a porta accepit, quam Passovius¹ quondam civis ob modii frumentarii diminutionem in memoriam numquam delendae infamiae suis sumptibus aedificare est iussus. Tertium, Molarium, a Porta Molendinaria nomen trahit. Quartum – Kessinicum² – in inferiore urbis parte situm.

¹ Blücher mieszczanina Benedykta Passowa (Benedictus Passovius) przedstawia Friedeborn w swoim wcześniejszym dziele (Friedeb. *Hist. Beschreibung*, s. 66). Obecnie zwraca się uwagę na inne możliwe pochodzenie nazwy „Passawski”, np. od łacińskiego słowa *pascharium* – pastwisko (jako że brama umożliwiała mieszkańcom tej części miasta wyprowadzanie trzody na leżące w pobliżu murów miejskich pastwiska).

Sądzę także, że nie wolno tutaj pominąć milczeniem owego niezwyklego daru, jakim jest handel drzewny, dzięki któremu miasto nasze wyrasta ponad inne, jak cyprys ponad krzaki kalin. Korzysta bowiem nie tylko z rozmaitych odmian importowanego drewna, spływającego tu obficie z Polski, Marchii i sąsiednich terenów – przeważająca część tego drewna jest eksportowana do regionów i miast nadmorskich – ale też z rzadko zachodzącej pomysłnej okoliczności, jaką jest stały dostęp drzew pod wyrąb, które występują nader obficie i wciąż odrastają, co zdaje się wprost niewiarygodne, na całej owej sięgającej kilku mil, nisko położonej przestrzeni miejskiej wzdłuż Odry i jeziora Dąbie. Przemilczam już to, jak wielkie stopy drewna pozostają na widoku na przedmieściach, zabezpieczone do wspólnego użytku obywateli; i jeszcze nim zdołają się zmniejszyć, już są powiększane i spiętrzane przez nowy kopiec, że z powodzeniem można by ich używać jako skarbcza na kosztowności.

Drewno

Długość geograficzna miasta to 37 stopni i sześć minut, szerokość – 53 stopnie i 26 minut.

Długość,
szerokość

Miasto w dawnych czasach podzielone zostało na cztery dzielnice, inaczej kwartały, które mają swoje własne podgrodzia i rynki. Pierwszy kwartał, św. Ducha, przejął nazwę od klasztoru i sąsiedniej bramy. Drugi – Passawski – przybrał później miano od bramy, którą pewien obywatel o nazwisku Passovius¹ został niegdyś zobowiązany wybudować na własny koszt jako karę za umniejszanie miary zboża i jako świadectwo niezmywalnej hańby. Trzeci kwartał, Młyński, został nazwany od Bramy Młyńskiej. Czwarty – Chyżyński² – położony jest w najniższej części miasta.

Cztery
dzielnice
miasta

² Niemiecki Kessin (od którego pochodzi użyty przez Friedeborna łaciński przymiotnik *Kessinicus*) oddawany jest w literaturze fachowej przez polską nazwę Chyżyn.

Haec quadripartita dimensio a maioribus prudenter facta ad usum imprimis bellicum, ut magistratui constet, quot in unaquaque regione cives, quot decuriae¹, quot equites vel pedites, quot hastati, lancearii, sagittarii, quot gravis vel levis armaturae, tempore necessitatis, vel in conventibus principum celebrioribus forent recensendi.

Ex senatus numero singulis quarteriis bini senatores praeficiuntur, qui in nocturnas grassationes incendia et delicta animadvertunt, excubias mandant, recognoscunt, vigiles eorumque praefectum constituunt. In lustrationibus, homagiis et aliis principum festivitatis, adhibito civitatis capitaneo, delectum habent armorum et civium.

In suburbiis vero supradicta officia omnia a iudicibus ex senatorio ordine deputatis peraguntur, constituuntur, qui suos ibidem peculiare capitaneos et praefectos vigilum ad exequendum iussa promptos paratosque habent.

Quod vero ipsam urbis structuram attinet, publica imprimis aedificia magnifico sumptu et apparatu sunt condita, ut cernere est in templis, coenobiis, xenodochiis, nosocomiis et praecipue in scholarum conservatione.

¹ *decuriae / dekuri* – dekuria to w armii rzymskiej oddział liczący dziesięciu żołnierzy.

Ten podział na cztery części został roztropnie przeprowadzony przez starszyznę przede wszystkim na wypadek potrzeb wojennych, aby magistrat wiedział, jaką liczbę obywateli, to jest dekurii⁶⁹ jeźdźców albo pieszych, włóczników, kopijników, łuczników, ciężko- i lekkobrojdnych, może brać pod uwagę w poszczególnych regionach miasta w razie zagrożenia albo na okoliczność znaczniejszych zjazdów książąt.

Na czele poszczególnych kwartałów stoi po dwóch rajców z grona rady miejskiej. Baczą oni na nocne rozboje, podpalenia i przestępstwa, rozstawiają i przeglądają warty, powołują strażników oraz ich przełożonego. Po wcześniejszym wybraniu naczelnika społeczności, przeprowadzają pobór spośród żołnierzy i obywateli na potrzeby podróży, składania hołdu bądź innych uroczystości książęcych.

Na przedmieściach natomiast wszystkie wyżej wspomniane urzędy sprawowane są przez zwierzchników wyłonionych z grupy rajców. Ci, którzy są powoływani, mają w tym miejscu swoich własnych naczelników i dowódców straży, przygotowanych i chętnych do egzekwowania przepisów prawa.

Co zaś się tyczy samej struktury miasta, nie szcędząc nakładów i kosztów stworzono przede wszystkim budynki użyteczności publicznej, co można spostrzec na przykładzie świątyń, klasztorów, szpitali, przytułków oraz, szczególnie, pieczy nad szkołami.

De templis

Templum
D[ivi] Petri

Templum
S[ancti]
Jacobi

Primum et antiquissimum D[ivi] Petri templum¹ est, iam olim Henetorum tempore ab Ottone Bambergensi² episcopo, cum ad Christianam religionem Stetinenses converteret, an[no] 1124 fundatum, nunc extra civitatis moenia situm. Deinceps, anno 1187, Jacobus Beringer, Bamberga oriundus, eo tempore ducis Pomeraniae consiliarius, pro Germanis advenis, adiutus ab illis et sponte contribuentibus, praecipue a principe Bogislao primo³, sumptum levante, aliud templum extrui curavit⁴. Illud autem S[ancto] Apostolo Jacobo dedicavit et coenobio S[ancti] Michaelis Bambergae⁵ in Pomeranorum Apostoli sic dicti, ibidemque in coenobio isto sepulti, Ottonis episcopi memoriam ac honorem deputavit. Et hoc Jacobaeum templum aedificiis atque turribus maximum prae reliquis conspicuum.

¹ Zachowany do dzisiaj kościół pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła, został zbudowany w XIV w.; była to trzecia świątynia wzniesiona w tym samym miejscu (pierwszą był najstarszy kościół Szczecina, założony przez Ottona z Bambergu w 1124 r. podczas misji chrystianizacyjnej Pomorza, zbudowany z drewna około 1280 r.; zastąpiła go romańska lub wczesnogotycka świątynia kamienna). Mimo że protestanci nie uznawali kultu świętych, po reformie religii używano nadal wcześniejszych nazw świątyń (zob. też *Wstęp*, s. 24–25).

² Otton z Bambergu (Otto von Bamberg, ok. 1060–1139), biskup Bambergu, kanclerz cesarza Henryka IV, święty Kościoła katolickiego, który z racji swojej misji chrystianizacyjnej na Pomorzu zwany jest Apostołem Pomorza.

O kościołach

Pierwszą i najstarszą świątynią jest kościół św. Piotra¹, założony dawno temu, jeszcze w czasach Henetów, w roku 1124 przez biskupa Ottona z Bambergu², kiedy nawracał on szczecinian na wiarę chrześcijańską; obecnie świątynia znajduje się poza murami miasta. Następnie, w roku 1187, wywodzący się z Bambergu Jakob Beringer, w tamtym czasie doradca księcia pomorskiego, zadbął o zbudowanie innej świątyni³, przeznaczonej dla kolonistów niemieckich; finansowo wspomogli go ci ostatni, a także inne osoby dobrowolnie udzielające wsparcia, w tym szczególnie książę Bogusław I⁴, który bardzo mu ulżył w wydatkach. Kościół ten ofiarowano św. Apostołowi Jakubowi i klasztorowi św. Michała w Bambergu⁵, dla oddania czci i ku pamięci tak zwanego Apostoła Pomorzan, biskupa Ottona, który został w tym klasztorze pochowany. To właśnie ta Jakubowa świątynia bardziej od pozostałych przyciąga wzrok swoją bryłą i wieżami.

Kościół
św. Piotra

Kościół
św. Jakuba

³ Dzisiejsza bazylika archikatedralna pod tym samym wezwaniem, ufundowana w 1187 r. przez szczecińskiego mieszczanina Jakoba Beringera, pochodzącego z Bambergu.

⁴ Bogusław I Stary (ok. 1130–1187), książę pomorski.

⁵ Klasztor św. Michała w Bambergu – klasztor benedyktyński założony na początku XI w. w Bambergu. Friedeborn wskazuje na dwojakiego rodzaju związku szczecińskiej świątyni pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła z tym klasztorem: 1) jego mury wybrał na miejsce swego wiecznego spoczynku najślynniejszy biskup Bambergu, św. Otton; 2) z Bambergu pochodził fundator kościoła szczecińskiego, Jakob Beringer.

Templum
S[ancti]
Johannis

Anno 1240 monachi gymnopodes vel nudipedales¹ S[ancti] Johannis templum² coenobio contiguum, ubi adhuc in qualibet hebdomada recepto more conciones habentur, condiderunt.

Divae Mariae

Divae Mariae templum cathedrale³, anno 1261 a Barnimo primo⁴, duce Pomeraniae et coniuge eius Mechtilde⁵ fundatum est. Quia vero turris illius anno 1579 fulmine tacta et combusta decidit, alia altissima, et splendidissima anno 1595 imposita, cu-proque tecta, ornata ac munita est, ut hoc templum Iacobaeo non multum cedat. Itaque celsissimis muris superstructae turres istae quasi duae pyramides eminus conspiciuntur et adventantes in altum surgentibus fastigiis a longe quasi salutant, ut per longissimum tractum vix in his oris inveniantur, quae altitudine simul et pulchritudine ipsas excedant⁶.

S[ancti]
Nicolai
templum

Tempore Ottonis Primi⁷, Barnimi I filii anno 1335 S[ancti] Nicolai templum a navigantibus mercatoribus aedificatum et S. Nicolao⁸, qui in praesenti periculo fluctuum et procellarum – prout caligo eius tempora ferebat – patronus et opitulatus habitus est⁹, consecratum fuit.

¹ Franciszkanie, zwani też bosonogimi (gr. *gymnopodes*) mnichami, przybyli do Szczecina około 1240 r. z Westfalii.

² Wówczas był to kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela (obecnie świątynia ma za patrona św. Jana Ewangelistę) i stanowił kościół klasztorny zakonu franciszkanów; jego budowę rozpoczęto po 1318 r. i kontynuowano ją do pierwszej połowy XV w.

³ Nieistniejący dziś kościół farny, wzniesiony po 1263 r. w miejscu wcześniejszej drewnianej kaplicy, najważniejsza obok kościoła św. Jakuba świątynia dawnego Szczecina, zniszczona po uderzeniu pioruna w 1789 r., ostatecznie rozebrana w 1829 r.

⁴ Barnim I zwany Dobrym (ok. 1210–1278), książę szczeciński i pomorski.

⁵ Matylda (zm. 1316), trzecia żona księcia Barnima I.

W roku 1240 mnisi bosci, inaczej *gymnopodes*¹, założyli przyległy do klasztoru kościół św. Jana², w którym odtąd zwyczajowo każdego tygodnia głoszone publiczne kazania.

Kościół
św. Jana

Świątynia katedralna Najświętszej Marii Panny³ została uposażona przez Barnima I⁴, księcia Pomorza, i jego żonę Matyldę⁵ w roku 1261. Ponieważ zaś wieża kościelna, rażona piorunem w 1579 r., spłonęła i zawaliła się, w roku 1595 na gmachu osadzono inną wieżę, bardzo wysoką, smukłą, pokrytą miedzią, ozdobioną i zabezpieczoną, tak że świątynia ta niewiele ustępuje Jakubowej. Wieże obydwu tych kościołów, niby dwie piramidy nadbudowane na wysokich ścianach, widoczne są z daleka i szczytami wyciągniętymi w stronę nieba jak gdyby witają z oddali przybyszów, jako że na bardzo rozległej przestrzeni w tych okolicach z trudem dałoby się znaleźć inne, które mogłyby je przewyższać i wysokością, i urodą⁶.

Najświętszej
Marii Panny

Kościół św. Mikołaja został zbudowany w czasach Ottona I⁷, syna Barnima I, w roku 1335 przez żeglujących kupców i poświęcony św. Mikołajowi⁸, który – zgodnie z tym, co głosiła ciemnota tamtych czasów – uchodził za patrona i opiekuna w okolicznościach zagrożenia ze strony burz i sztormów⁹.

Kościół
św. Mikołaja

⁶ Mowa o wieżach kościołów św. Jakuba i św. Marii, które były położone blisko siebie i górowały na tle panoramy miasta.

⁷ Otto I (1279–1344), młodszy syn Barnima I, książę pomorski.

⁸ Niezachowany kościół św. Mikołaja, wznoszony przez kilka lat począwszy od 1335 r. w miejscu wcześniejszej drewnianej kaplicy; stał w pobliżu ratusza staromiejskiego po jego północnej stronie, spłonął w 1811 r., rozebrany w latach 1814–1816.

⁹ Jedną z podstawowych doktryn sformułowanych przez Marcina Lutra i przyjętych przez wyznania reformowane była zasada *solus Christus*, zakładająca, że jedynym pośrednikiem pomiędzy człowiekiem a Bogiem jest Jezus Chrystus. Konsekwencją tego było zaprzestanie kierowania modlitw z prośbą o wstawiennictwo i wsparcie do osób uznanych za święte oraz do Matki Boskiej.

S[ancti]
Ottonis
Episcopi
nunc Arcis
templum

S[ancti] Ottonis templum¹ a duce Barnimo III², Ottonis I filio, anno 1347 in honorem ac memoriam dicti Ottonis episcopi fundatum. Postea, ex mandato Illustrissimi Principis Johannis Friderici³ beatissimae memoriae, anno 1575, una cum veteri ducali contermina arce destructum est. In cuius locum ipsius Celsitudo aliud, novum ac elegantissimum, nunc arcis templum vocatum, extrui curavit.

Gertrudis

Post illud autem S[anctae] Gertrudis templum⁴, in suburbio, quod Navale vocatur, situm, aedificatum est.

De coenobiis et xenodochiis⁵

Hospitale
Spiritus
Sancti

Anno 1237 fundatum est hospitale xenodochium Spiritus Sancti⁶ extra urbis moenia, in vico Superiore positum, ut pauperum receptaculum esset et perfugium.

¹ Kościół ten, wzniesiony po 1346 r., pierwotnie stanowił odrębną budowlę. W czasie przebudowy zamku w latach 1575–1577 rozebrano dawne zabudowania i wzniesiono skrzydło północne, w którego zachodniej części usytuowano nowy kościół zamkowy. W chwili obecnej pomieszczenie, w którym mieścił się kościół, nosi nazwę Sali księcia Bogusława X i nie pełni funkcji sakralnych.

² Barnim III Wielki (ok. 1300–1368), książę szczeciński, syn Ottona I.

³ Jan Fryderyk zwany Mocnym (1542–1600), syn Filipa I, książę wołoski (1560–1569, wraz z bratem Bogusławem XIII), szczeciński (od 1569), biskup kamiński (1557–1574).

⁴ Jedyńy kościół Łasztowni (zob. objaśn. 1 na s. 62); średniowieczna świątynia z około 1424 r. ze względu na zły stan techniczny została w 1894 r.

Kościół św. Ottona¹ został założony przez księcia Barnima III², syna Ottona I, w roku 1347 ku czci i pamięci słynnego biskupa Ottona. Później, w roku 1575, został zburzony wraz z sąsiednim starym zamkiem książęcym z rozkazu błogosławionej pamięci najjaśniejszego księcia Jana Fryderyka³. Jego Wysokość zadbał, żeby w tym samym miejscu wzniesiono inny, nowy i bardzo stylowy, obecnie nazywany kościołem zamkowym.

Kościół
św. Ottona
Biskupa,
obecnie
kościół
zamkowy

Po tym zaś został zbudowany kościół św. Gertrudy⁴, usytuowany na przedmieściu, które nazywane jest Łasztownią.

Gertrudy

O klasztorach i szpitalach⁵

W roku 1237 założony został poza murami miasta szpital klasztorny św. Ducha⁶; położony był w Górnym Wiku i przeznaczony na przytułek i schronienie dla ubogich.

Szpital
św. Ducha

zburzona i zastąpiona nowym, neogotyckim kościołem św. Gertrudy. Obecnie jest to kościół parafii ewangelicko-augsburskiej pod wezwaniem Świętej Trójcy.

⁵ W średniowieczu instytucje szpitalne były w istocie przytułkami, ponieważ w miejscach tych łączono opiekę nad osobami chorymi i ubogimi, a także izolowano chorych na choroby zakaźne. Friedeborn łączy informację o klasztorach i szpitalach, ponieważ dla budowy i prowadzenia szpitali w tym okresie najwięcej zasług położyli zakonnicy, szczególnie cystersi i jonnicy.

⁶ Kościół ufundowany w 1237 r. w obrębie założenia szpitalnego i przytułku, usytuowany za Bramą św. Ducha, rozebrany w XVII w.

Anno 1240 Coenobium Cinereum¹ dictum, a colore et monachis franciscanis vel gymnopodibus e Westphalia huc progressu constructum et, ut supra dictum, adiacens S. Iohannis templum appellatum est.

Cum vero Evangelii clara lux ex densissimis papatus tenebris anno 1525² fulgere hic inciperet, amplissimus et prudentissimus urbis senatus a monachis profugis derelictum hoc coenobium occupavit et sustentationi pauperum, ad egestatem redactorum et senio confectorum debiliisque civium destinavit. Ut autem alimenta tantae multitudini sufficerent, ex aliis bonis spiritualibus accessio facta, imprimis pagus Podejug³ cum omnibus redditibus et iuribus adiunctus est. Quod sane Beneficium tamquam egenorum et infirmorum asyllum non tenue, sed magni aestimandum, cum in eo quotannis centum quinquaginta aut pluribus etiam personis de alimentis aliisque necessariis prospiciatur.

Coenobium virginum Vestalium⁴ ante portam a Mulieribus⁵ dictam anno 1244 a Barnimo I fundatum et in eo prior illustrissima ipsius coniunx⁶ humata est.

¹ *Coenobium Cinereum* / *Klasztor nazywany Szarym* – mowa o klasztorze Franciszkanów (zob. objaśn. I na s. 80), których szczecinianie nazywali szarymi mnichami (ze względu na kolor habitów).

² Data podana w tym zdaniu wydaje się błędna. Wprawdzie oficjalne przyjęcie reformacji na Pomorzu nastąpiło w 1534 r., jednak początki działalności zwolenników Lutera w Szczecinie datują się na marzec 1523, kiedy to w mieście zaczął głosić kazania w duchu reformy Paul z Rode (1489–1563). Także sam Friedeborn w innym miejscu książki podaje rok 1523 jako datę odnowy religii w mieście (zob. na s. 115).

³ Podjuchy – obecnie szczecińskie osiedle w dzielnicy Prawobrzeże, wcześniej samodzielna wieś położona nad Regalicą, od 1334 r. w posiadaniu miasta Szczecina, później przeszła na własność klasztoru św. Jana.

Klasztor nazywany Szarym¹, graniczący, jak już wspomniano, z kościołem św. Jana, zbudowano w 1240 r. i nazwano od barwy habitów franciszkanów, inaczej mnichów bosych, przybyłych tutaj z Westfalii.

Kiedy zaś w roku 1525² jasne światło Ewangelii zaczęło docierać tutaj z bardzo gęstych ciemności papizmu, najwspanialsza i najmądrsza rada miasta zajęła ten klasztor, porzucony przez mnichów, którzy z niego uciekli, i przeznaczyła na wsparcie biednych, wpędzonych w ubóstwo, wycieńczonych starością i słabych obywateli. By zaś wystarczyło środków na wyżywienie tak licznych potrzebujących, dodatkowo czerpano je z innych jeszcze dóbr duchownych, w szczególności przyłączono wieś Podjuchy³ wraz ze wszystkimi dochodami i świadczeniami. Ta pomoc sprawiła, że schronienie biednych i chorych bynajmniej nie było ubogie, lecz wielce godne poszanowania, skoro dbano w nim co roku o żywność i inne niezbędne dobra dla 150 lub większej jeszcze liczby osób.

Klasztor czystych panien westalskich⁴ został założony przez Barnima I w roku 1244 przed bramą zwaną Panieńską⁵, pochowana w nim została pierwsza najjaśniejsza małżonka księcia⁶.

⁴ W tekście używa Friedeborn nazwy *coenobium virginum Vestalium* (klasztor czystych panien westalskich), na marginesie natomiast: *coenobium virginum* (klasztor panien). W ten sposób nazywa klasztor konwentu cysterek pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, ufundowany w 1243 r. i usytuowany poza obrębem murów miejskich w pobliżu Bramy Panieńskiej. Klasztor ten istniał do 1534 r., po jego rozwiązaniu w budynkach umieszczono przytułek, zabudowania klasztorne rozebrano w XVII w.

⁵ Brama Panieńska – jedna z bram miejskich, usytuowana u wylotu obecnej ulicy Panieńskiej (Frauenstraße), prowadząca w kierunku klasztoru żeńskiego cysterek (stąd nazwa) i dalej w kierunku Dolnego Wiku, istniała do końca XVIII w.

⁶ Mowa o Mariannie (ok. 1215–1252), pierwszej żonie Barnima I.

S[ancti]
Georgi aedes

Anno 1<3>35 Reinekinus Wessel¹ civis Stetinensis, aedes S[ancti] Georgii² in primo urbis aditu, versus meridiem sitas et adiunctum fanum, in quo olim conciones habitae sunt, fundavit.

Carthausium

Anno 1360 dux Barnimus III Carthausium³, aliquanto longius a moenibus dissitum, ad Oderam, loco amoenissimo, ubi pulcherrimus prospectus, fundavit, ibique monachos ad honorem Mariae Rostochianae⁴ vocatos introduxit ac D[omus] Dei Gratiae nomen indidit, iam vero Viadrina Arx⁵ vocatur.

Tria
nosocomia

Praeterea reperiuntur etiam hic tria nosocomia, ut [1]) Domus Pauperum, ante sic dictam Mulierum Portam, a ducis Barnimi X⁶ illustrissima coniuge fundata; 2) Begginarum Domus aut Schillingii Conventus⁷, in platea, quae Rosarium nominatur; 3) Pinsii Domus⁸ ante porta S[ancti] Spiritus, in quibus omnibus adhuc multi pauperes, et egeni utriusque sexus homines sustentantur, ut alia interim plura beneficia silentio praeteream.

¹ Reinekin (Reinekinus) Wessel – szczecinianin, żyjący w pierwszej połowie XIV w. Według Friedeborna (*Hist. Beschreib.*, s. 54) pod zabudowę szpitala św. Jerzego, przeznaczonego dla zakazanie chorych i wędrowców, ofiarował kilka włók swojej ziemi.

² Jednonawowy kościół z cmentarzem i dużym kompleksem zabudowań szpitalnych wokół niego, usytuowany w rejonie dzisiejszego pl. Stefana Batorego (całość zburzono w 1659 r.).

³ Klasztor Kartuzów założony w 1360 r. w Grabowie, wiosce stanowiącej obecnie dzielnicę Szczecina.

⁴ Korzysta tu Friedeborn prawdopodobnie z przekazanej przez Thomasa Kantzowa (*Pomer.*, t. 1, s. 446) informacji o pochodzeniu zakonników grabowskich z położonego pod Rostockiem klasztoru Kartuzów Marienehe.

Reinekin Wessel¹, mieszkaniec Szczecina, ufundował w roku 1335 położony w bezpośredniej bliskości miasta, od strony południowej, kościół szpitalny św. Jerzego² wraz z przyłączoną do niego kaplicą, w której kiedyś zbierały się bractwa.

Kościół
szpitalny
św. Jerzego

W roku 1360 książę Barnim III ufundował kartuzję³, dość znacznie oddaloną od murów miejskich, w bardzo przyjemnym miejscu nad Odrą, skąd roztacza się piękny widok, i w to miejsce wprowadził mnichów pod wezwaniem czci Panny Marii z Rostocku⁴ i nadał klasztorowi nazwę Dom Łaski Bożej, teraz zaś mówi się na to Zamek Odrzański⁵.

Kartuzja

Prócz tego działała tu także trzy przytułki, to jest: 1) Dom Ubogich, założony przez najjaśniejszą żonę księcia Barnima X⁶ przed tak zwaną Bramą Panieńską; 2) Dom Beginek albo też Konwent Schillinga⁷ przy ulicy, którą nazywa się Różanym Ogrodem; 3) Dom Pinsiusa⁸ przed Bramą św. Ducha. W nich wszystkich do tej pory wspomagane są rzesze ubogich i potrzebujących obojga płci, że pominię już milczeniem liczne inne instytucje dobroczynne.

Trzy
przytułki

⁵ *Viadrina Arx* / *Zamek Odrzański* – niem. Oderburg, nieistniejąca obecnie letnia rezydencja Gryfitów, powstała w połowie XVI w. w wyniku przebudowy przejętego przez książąt szczecińskich po sekularyzacji dóbr kościelnych klasztoru Kartuzów.

⁶ Barnim X – obecnie określaną przez historyków jako Barnim IX lub Barnim XI, zwany też Starym lub Pobożnym (1501–1573), pierwszy protestancki książę Pomorza.

⁷ *Schillingii Conventus* / *Konwent Schillinga* – inna nazwa Domu Beginek, o nieustalonym dokładniej pochodzeniu.

⁸ *Pinsii Domus* / *Dom Pinsiusa* – niem. Pinsenhaus, przytułek, którego nazwa nie jest jednoznacznie wyjaśniona, być może pochodzi od miana fundatora, mieszczanina o nazwisku Pinse.

De scholis

Scholae etiam tamquam seminaria Ecclesiae et reipublicae nunquam hic defuerunt, sed magnis sumptibus iam inde usque ab ultima memoria conservatae sunt. Barnimus I foundationi supra dictae Marianae Collegiatae Ecclesiae, statim anno 1261 Scholam adiunxit et constituit. Cum autem civitas populi frequentia et multitudine augetur, ut illa iam non amplius subinde accrescenti iuventuti sufficeret, Bonifacius IX¹ papa anno 1390 diploma ad aperiendum novum ludum litterarium iuxta D[ivi] Jacobi aedem sacram concessit, qui postea sub initium renascentis Evangelicae lucis in alborum monachorum coenobium², antea a carmelitarum ordine inchoatum quidem, sed non consummatum, est translatus. Schola nunc senatoria³ appellatur. In qua non solum pueri a teneris, una cum pietatis studio, prima elementa discunt, sed paulatim progrediendo Latinis iuxta ac Graecis initiuntur litteris, nec non stylo tam in prosa quam ligata oratione exercentur. Pro captu eorum etiam erotemata dialectices et rhetorices aliarumque atrium liberalium tum publice tum privatim proponuntur. Quae vero maius acumen requirunt, ad Illustre Paedagogium⁴ reiciuntur.

Mariana
Schola

Schola
Senatoria

¹ Bonifacy IX (Pietro Tomacelli, 1350–1404), papież w latach 1389–1404.

² *alborum monachorum coenobium* / *klasztorem białych mnichów* – białymi mnichami nazywano w Szczecinie braci z zakonu karmelitów, noszących białe habity.

O szkołach

Także szkoły w postaci oddziałów przykościelnych i miejskich istniały tutaj od zawsze i były utrzymywane wielkimi nakładami już w czasach, których sięgają najstarsze przekazy. Jeszcze w roku 1261 Barnim I powołał szkołę i dołączył ją do wcześniej wspomnianej fundacji kościoła kolegiackiego Najświętszej Marii Panny. Gdy zaś populacja miasta zaczęła się rozrastać i szkoła ta przestała już wystarczać wciąż powiększającej się grupie młodzieży, papież Bonifacy IX¹ w roku 1390 wydał zgodę na otwarcie nowej szkoły elementarnej obok kościoła św. Jakuba; ta właśnie placówka została później, po wstąpieniu w odradzające światło Ewangelii, przeniesiona do budynku, który wcześniej zaczął wznosić zakon karmelitów, lecz nie zdołał go skończyć, i który zwano klasztorem białych mnichów². Szkoła ta jest obecnie nazywana radziecką³. Wraz z nauką pobożności chłopcy uczą się w niej od najmłodszych lat nie tylko podstaw czytania i pisania, lecz w miarę postępu są także z wolna wtajemniczani w język łaciński i grecki, z uwzględnieniem ćwiczeń stylistycznych tak w prozie, jak i w mowie wiązanej. W ramach tych ostatnich przedstawiane są i publicznie, i indywidualnie zagadnienia z zakresu dialektyki oraz retoryki, a także innych sztuk wyzwolonych. Natomiast po rozwiązaniu tych problemów, które wymagają większej bystrości umysłu, odsyła się [chłopców] do Książęcego Pedagogium⁴.

Szkoła
mariacka

Szkoła
radziecka

³ Szkoła radziecka, tj. szkoła rady miasta, miejska (niem. *Rathsschule*).

⁴ Pedagogium Książęce – zob. objaśn. 2 na s. 46.

Anno 1412 a consule Stetinense Ottone Jageteufelio¹, Collegium hic etiam institutum est, in quo viginti quattuor pueri, duodecim cum recipiuntur annos nati, aluntur. Illorum ingenia prius explorantur, an aliquam de se spem concitare possint. Si profectus in Grammaticis et in progressu ardor studiorum sit perceptus, per sex annos non solum ad uberiores ingenii culturam erudiuntur, verum etiam victu et amictu aliisque rebus necessariis sustentantur.

Ex alumnis multi ad bonam frugem pervenerunt, ad praeclaras tum Ecclesiasticas, tum politicas dignitates, episcopatus, consiliariatus illustres et id genus praecipientias evecti, quorum nomina ibidem in publica tabula² ad laudis aemulationem et diligentiae calcar secuturis addendum, conspicienda exhibentur.

Illustre Paedagogium anno 1543 a Barnimo X et Philippo I³ ducibus Pomeraniae erectum et iam inde usque ab eo tempore doctissimis praeceptoribus et clarissimis professoribus commendatum viguit et floruit. Illi enim cyclopaediam totam absolvunt, universam philosophiam percurrunt, linguas fideliter propagant, in theologia etiam controversias adhibitis una disputationum et declamationum exercitiis pertractant.

Hinc factum, ut fama longe lateque dilatata agminatim quotidie multi huc studiorum causa confluant, non parum etiam ob facilitatem victus et, quod vel crebra apud cives hospitia pateant,

¹ Otto Jageteufel (Jageteuffel, ok. 1350–1412), rajca i burmistrz Szczecina, fundator kolegium nazywanego później Kolegium Jageteufela. Zob. też s. 119.

² Do *Descriptio* dołączył autor, zgodnie z sugestią Jurgi Walentina Winthera, spisy urzędników miejskich i starszyny gildii kupców (zob.

W roku 1412 rajca szczeciński Otto Jageteufel założył u nas także kolegium¹, w którym kształci się 24 chłopców, w chwili przyjęcia dwunastoletnich. Na wstępie ocenia się, czy można z nimi wiązać jakieś nadzieje. Jeśli stwierdzi się dobre opanowanie gramatyki i zapał do nauki, przez sześć lat nie tylko pracuje się nad wzbogaceniem kultury ich umysłów, ale także wspomaga, udzielając wiktów, odzienia i innych niezbędnych rzeczy.

Kolegium
Ottona
Jageteuffa

Liczni spośród wychowanków tej szkoły doszli do znacznych majątków, wyniesieni do ważnych godności tak kościelnych, jak i publicznych, na urzędy w diecezjach, radach książęcych i innego rodzaju stanowiska; nazwiska tych osób, które niewątpliwie warte są poznania, przedstawia spis opublikowany² po to, by pobudzić innych do ich naśladowania i prześcignięcia w chwale.

Książęce Pedagogium ustanowione w roku 1543 przez książąt pomorskich Barnima X i Filipa I³ nieprzerwanie od tego czasu rozwija się i kwitnie, powierzone opiece uczonych wychowawców oraz słynnych profesorów. Ci ostatni uzupełniają wszystkie dziedziny wiedzy, rozważają zagadnienia filozoficzne, z powodzeniem upowszechniają znajomość języków, podczas ćwiczeń w mowach bądź dysputach roztrząsają także kwestie sporne z zakresu teologii.

Pedagogium
Książęce

To wszystko sprawia, że codziennie przybywają tutaj liczni chętni do podjęcia studiów, zachęceni sławą, która rozeszła się daleko i szeroko; niemały wpływ na to mają także dogodne warunki bytowania, gdyż do wyboru są liczne kwatery u mieszczan

s. 140–177), natomiast do swojego wcześniejszego opracowania (zob. *Wstęp*, s. 9) dodał spisy uczonych piastujących stanowiska teologów, kaznodziejów, lekarzy, prawników, profesorów szkół itp.

³ Filip I, zwany Pobożnym (1515–1560), książę wologoski, syn Jerzego I, księcia pomorskiego, szczecińskiego i wologoskiego.

vel etiam exigua pecunia pro mensa in dicto gymnasio solvenda sit, invitati. Preciosus hic patriae thesaurus, cum ab extremis etiam finibus incolae suos huc ablegent liberos, quos parvo aere in studiis detinere ibidem possunt, donec vel officiis idonei praeficiantur, vel ad academias mittantur, ut raro doctus aliquis sympatriota inveniatur, qui non huic optime constitutae scholae aliquam eruditionis partem acceptam referat.

Bibliopolia¹

Ad liberalium quoque artium et linguarum, adeoque totius litteraturae cognitione eo melius provehendam, ibidem duo satis instructa bibliopolia: ducalis etiam maximo apparatu congesta et ecclesiastica. Non uni sed singulis pene templis sua peculiaris bibliotheca, ut et tria typographica assiduo opera ferventia reperiuntur.

Typographica

Arx ducalis

Arx ducalis, sicut nunc sub aspectum cadit, non uno et eodem tempore in tota sua peripheria sive circumferentia absoluta fuit. Sed primum dux Bogislaus X anno 1503 illam in uno latere acclivis cuiusdam collis, vulgo Altboterberg, plateam stringente, principio satis magnifico exorsu inchoavit. Postea, anno 1575, dux Johannes Fridericus ulterius dilatavit, qui una cum aedificio veteri adiunctum a se spatium satis amplum, ornatissima et elegantissima structura, more Italico, decoravit, ut merito Nova Arx vocari posset. Denique Philippus II anno 1616 accessione facta novum aedificium pulcherrimum, quod in occidua parte plateam determinat, adiecit.

¹ *Bibliopolia / Oficyny wydawnicze* – pod tą nazwą kryje się najczęściej manufaktura drukarska, zajmująca się jednocześnie sprzedażą książek.

albo utrzymanie w samej szkole, które można mieć po wniesieniu niewielkiej opłaty. Cenny to skarb dla ojczyzny, kiedy mieszkańcy z najdalej położonych zakątków wyprawiają tutaj swoich synów, których mogą w tym miejscu niewielkim kosztem zatrzymać na studiach aż do tego czasu, gdy albo gotowi są do objęcia urzędów, albo do wysłania na uniwersytety, tak że rzadko znajdzie się jakiś uczony krajan, który by pewnej części zdobytej wiedzy nie odebrał w tej właśnie znakomicie działającej szkole.

Dla tym lepszego pomnażania wiedzy z zakresu sztuk wyzwolonych, języków i w ogóle wszystkich dziedzin nauki, zostały w tym miejscu stworzone dwie oficyny wydawnicze: książećca, kompletnie wyposażona w najważniejszy sprzęt, i kościelna. Nie w jednym, lecz w każdym niemal kościele istnieje biblioteka, założono także trzy drukarnie, bez przerwy pracujące na pełnych obrotach.

Oficyny
wydawnicze¹

Drukarnie

Zamek książęcy

Zamek książęcy, jakim go teraz widzimy w całej swej rozciągłości i obwodzie, nie został ukończony w jednym czasie. Wspaniałe to dzieło rozpoczął książę Bogusław X, który w roku 1503 nakazał z jednej strony pochyłego wzgórza wytyczyć ową ulicę, popularnie zwaną Altboterberg. Następnie, w roku 1575, dalej rozbudował go książę Jan Fryderyk, który ozdobił w stylu włoskim zarówno stary budynek, jak i dodał od siebie dość rozległą bryłę o bardzo kunsztownej i wyszukanej konstrukcji, tak że nie bez racji można ją nazywać Nowym Zamkiem. W końcu zaś Filip II w roku 1616 dołączył do już istniejących nowy, bardzo efektowny budynek, który zamyka dziedziniec od zachodu.

Abbatis aula¹ anno 1302 a Dithmaro Colbazensi Abbate, attestante formula contractus inter ipsum et senatum initi certis conditionibus, spatioso ambitu et area in vestibulo latissima, ab aedifictis nunc vacua, in Roddo-monte² hic aedificata est.

Quem in locum sub principatu ducis Iohannis Friderici, grammatophylacium illustre translatum, atque per aliquot annos ibidem adservatum fuit³. Inde postea Bogislaus XIII⁴ beatissimae memoriae princeps, idem dicasterium revocavit et in comitis Ludovici ab Eberstein⁵ aedes migrare iussit, illasque ad hunc usum renovatione necessaria restauravit. Quadriennio post filius Philippus II laudatissimus p[iae] m[emoriae] dux, easdem egregiis picturis exornari curavit, et aptissima commoditate disposuit, ut extrema tandem manus imponeretur, quod nunc etiam interna quam externa specie spectantium animos invitat atque detinet. Praecipue hoc palatium Deo et Iustitiae ut perpetuum tribunal sacrum esse voluit, ut ex lapidea incisis aureis litteris et insignibus ducalibus in medio frontispicii superliminaris fulgente tabula, pluribus cognoscere licet.

¹ Mowa o tzw. Dworze Opata, który był nieruchomością z zabudowaniami służącą cystersom z podszczezińskiego Kołbacza jako miejsce noclegowe podczas pobytów w Szczecinie i jako skład towarów wytworzonych w dobrach klasztornych. Dwór został wzniesiony przez Dithmara (Dithmara), opata kołbackiego w latach 1296–1308. Od końca XVI w. pozostawał tymczasową siedzibą kancelarii książęcej. Obecnie w miejscu dworu stoi rektorat Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego przy ulicy Rybackiej.

² Psią Górą nazywano wzgórze w południowej części Starego Miasta, przez które przebiegają obecne ulice Podgórna i Rybacka.

³ Kancelaria książęca została przeniesiona do nowej lokalizacji przez księcia Bogusława XIII w roku 1604.

Dwór Opata¹, o sporym obwodzie i bardzo obszernej powierzchni podwórza, obecnie wolnej od zabudowań, została wzniesiona w roku 1302 na Psiej Górze²; zbudował go opat z Kołbacza, Ditmar, po tym jak zatwierdzono treść umowy zawierającej określone warunki pomędzy nim a radą miejską.

Dwór Opata

W to właśnie miejsce za panowania księcia Jana Fryderyka została przeniesiona i funkcjonowała w nim przez szereg lat kancelaria książęca³. Trybunał ten odwołał stąd później błogosławionej pamięci książę Bogusław XIII⁴ i rozkazał przenieść do zabudowań hrabiego Ludwika von Ebersteina⁵, które odnowiono i przystosowano do pełnienia tej funkcji. Cztery lata później syn Bogusława, najwspanialszy świętej pamięci książę Filip II, zadbał o to, by budynki te zostały przyozdobione znakomitymi malowidłami i rozporządził, by wykończono je z wielką dbałością, a widok ten, tak wewnątrz, jak i z zewnątrz, także teraz przyciąga i zatrzymuje uwagę patrzących. Że bardzo chciał, by pałac ten trwał jako czcigodny trybunał poświęcony Bogu i Sprawiedliwości, można wnieść z kamiennej błyszczącej tablicy na środku frontowego nadproża, w której wycięto liczne złote litery i insygnia książęce.

Kancelaria
książęca

⁴ Bogusław XIII (1544–1606), książę włogoski (1560–1569), książę na Bardzie i Nowopolu (od 1569), książę szczeciński (od 1603), książę na Łęborku, Darłowie i Bytowie (od 1605).

⁵ Hrabia Ludwig von Eberstein (1538–1590), przedstawiciel możnego rodu pomorskiego, dyplomata na dworze cesarza Ferdynanda I. Opisywany przez Friedeborna budynek, w którym prócz kancelarii działał także sąd nadworny, wydzielony z kancelarii książęcej na mocy ordynacji sądowej z 1569 r. i ordynacji dworskiej z 1575 r., mieścił się przy ulicy Große Domstraße (Wielkiej Tumskiej, współcześnie ulica Farna); obecnie nieistniejący.

Anno 1245 Illustrissimus Dux Barnimus I novis civibus Saxonis, Magdeburgo et Brunswiga evocatis, curiam¹ aedificare concessit. Quae hodieque Sospitatoris Jehovae beneficio, frontispicio ad fastigium usque pulcherrimo, nigris lateribus coctilibus ad coloris stabilitatem incrustatis et tessellato aut vermiculato emblemate variegatis, conspicua cernitur.

Idem dux Barnimus I civitatem hanc² Magdeburgensi iure³ donavit, secundum quod, exceptis quibusdam singularibus casibus, statutis et consuetudinibus, plerumque pronuntiatur. Iudicium civile Barnimus I circa idem tempus nobili prosapiae Barfusiorum⁴, qui una cum reliquis iure civitatis usi, hic habitaverunt, concessit. Quod postea filius ipsius Otto I anno 1321 Bernhardo Schielen⁵ et post eius obitum anno 1334 – Petro ac Iohanni, fratribus Wussoviis⁶, simultanea investitura attribuit. Horum Wussoviorum nobile stemma usque ad annum 1594 per ducentos sexaginta annos iudicium in quieta possessione retinuit, cum a duce Iohanne Friderico propter exortas quasdam de feudo petendo controversias occupatum et praetor nomine principis in eo constitutus est. Mediam autem iuris partem in eo civitas sibi vindicat,

¹ Mowa o budynku ratusza usytuowanym przy Rynku Siennym (obecnie mieści się w nim siedziba Muzeum Historii Szczecina).

² Tj. kolonistów niemieckich (zob. objaśn. 5 na s. 61).

³ Spisane w 1188 r. prawo Magdeburga stało się wzorcem dla regulacji prawnych w wielu miastach środkowej Europy. Podpisany przez księcia Barnima I dokument lokacyjny Szczecina na prawie magdeburskim nosi datę 3 kwietnia 1243 r. i kończy, przebiegający etapami, proces lokacji Szczecina na prawie magdeburskim, którego ważną fazą było opisanie przez Friedebora przekazanie kolonistom niemieckim władzy sądowniczej w 1237 r.

⁴ *Barfusiorum* / *Barvotów* – rodowi pierwszych, dziedzicznych sołtysów Szczecina, przybyłym z Saksonii.

W roku 1245 najjaśniejszy książę Barnim I pozwolił wybudować ratusz¹ dla nowych obywateli saksońskich, przywołanych z Magdeburga i Brunszwiku. Budowla ta, o pięknej aż po dach fasadzie z ciemnych, wypalanych dla uzyskania trwałego koloru cegieł, inkrustowanych i urozmaiconych mozaikową albo wężykową wstawką, i dziś także, dzięki łasce Boskiego Zbawiciela, cieszy widokiem swojej wspaniałości.

Ratusz
szczeciński

Książę Barnim I obdarował tę samą społeczność² prawem magdeburskim³, zgodnie z którym, z wyjątkiem pewnych pojedynczych przypadków, po większej części orzeka się w oparciu o przepisy i prawo zwyczajowe. W tym samym mniej więcej czasie powierzył Barnim I sąd miejski szlchetnemu rodowi Barvotów⁴, aby ci, którzy tutaj wcześniej zamieszkali wraz z pozostałymi korzystali z prawa miejskiego. Jego syn, Otto I, przekazał później, w roku 1321, to samo Bernardowi Schelle⁵, a po jego śmierci w roku 1334 – braciom Piotrowi i Janowi Wussowom⁶ jako wspólne lenno. Szlchetny ród tych właśnie Wussowów sprawował w spokoju sądy przez 260 lat, aż do roku 1594, kiedy urząd ten został im odebrany przez księcia Jana Fryderyka z powodu pewnych sporów powstałych na tle roszczeń lennych i w imieniu księcia powołano w tej sprawie sędziego. Lecz połowa władzy sądowniczej pozostaje w gestii społeczności miejskiej,

Prawo mag-
deburskie

Sąd miejski

⁵ Bernard Schele – sołtys Szczecina współrządzający miastem w latach 1319–1334 (wraz z Konradem Barvotem).

⁶ Wussowowie to szlachecki ród żyjący na terenie Księstwa Szczecińskiego od XIII do XIX w., którego członkowie pełnili liczne ważne funkcje w samorządzie Szczecina. Bracia Piotr i Jan (Hennig) Wussowowie żyli w pierwszej połowie XIV w., po śmierci ojca Johanna w 1317 r. przejęli dobra lenne oraz stanowiska w radzie miejskiej i dochody sołtysie z nimi związane. Piotr posiadał pas rycerski.

quae una cum praetore ducali suum ibi quoque iudicem ex numero senatus consistentem habet.

Eiusdem Barnimi I tempore hic etiam scabinatus fundatus et constitutus est, in quo olim consules et seniores ex senatu, iudici haereditario in iudicialibus causis tamquam adessores et scabini adfuerunt. Quod postea in quadam conventionione cum Bogislao X anno 1504 inita catenus mutatum est: ut undecim novi scabini ex mercatoribus et senioribus populi ad hoc officium eligerentur, a principe confirmarentur et hoc ipsum viridi observatione ratum esset ad omnem posteritatem. Causas illius mutationis fuisse constat, ut consules et senatores onere isto sublevarentur, nec uni dumtaxat collegio tota moles, cui vix ferendo, incumberet. Utque scabini in schola quadam politica dirimendarum controversiarum iudicialium, de iure, moribus ac statutis reipub[licae] informati, suo tempore ordinem senatorium exornare et ad clavum reipub[licae] gubernandum admoveri possent, uti etiam ex scabinatu per gradus ad senatoriam dignitatem itur. Ideoque hoc statutum etiam a duce Philippo II in Stetinensi transactione anno 1612 peculiariter stabilitum, eoque discrimine firmatum est, ut quicquid ad politicam gubernationem et magistratus officium pertinet, senatus expeditioni, iurisdictioni et executioni subiiciatur¹. Quae vero iudiciariam cognitionem ac processus ordinarii telam desiderant, iudicio inferiori², ut vocant, discutienda relinquuntur.

¹ Mowa o podpisanyh przez władze miejskie Szczecina 27 marca 1612 r. porozumieniu z księciem Filipem II, które uregulowało jedenaście spornych kwestii z zakresu gospodarki, sądownictwa, finansów i administracji miasta.

która ma swojego sędziego wyłonionego z grona rady miejskiej, zasiadającego wspólnie z sędzią książęcym.

Za panowania tegoż Barnima I została tu również ustanowiona i zatwierdzona ława miejska, w ramach której sołtysi i starsi rajcy miejscy jako ławnicy i sędziowie wspomagali sędziego dziedzicznego w prowadzonych sprawach. W późniejszym czasie na mocy układu z Bogusławem X z roku 1504 wprowadzona została zmiana: spośród kupców i starszyny mieszkańców wybrano do tego organu jedenastu nowych ławników, którzy zostali zatwierdzeni przez księcia i w ten sam sposób postanowiono procedować w przyszłości. Wiadomo, że powodem owej zmiany była chęć przyniesienia ulgi w tym wysiłku włodarzom i rajcom, aby cały ciężar tej służby nie spoczywał wyłącznie na jednej grupie, która z trudem była go w stanie unieść. Chodziło także o to, by ławnicy, po zebraniu doświadczenia w swego rodzaju szkole państwowej, jaką będą stanowić rozstrzygane spory sądowe, zorientowani w prawie, zwyczajach i statucie republiki miejskiej mogli w swoim czasie zasilić szeregi rajców i pochwycić ster rządów w mieście, by również droga do godności rajcy prowadziła przez ławę miejską. Dlatego też w porozumieniu szczecińskim zawartym w roku 1612 książę Filip II świadomie potwierdził te postanowienia i utrwalił to rozróżnienie, że cokolwiek dotyczy zarządzania republiką miejską i powinności magistratu, podlega jurysdykcji rady miejskiej i przez nią jest wyjaśniane¹. Te zaś sprawy, które wymagają rozpoznania sądowego i całego szeregu procesów, pozostawia się do rozstrzygnięcia sądowi niższej instancji².

Ława miejska

² *iudicio inferiori / sądowi niższej instancji* – tj. miejskiemu sądowi ławniczemu.

Ipsa urbs inde usque a primo exordio navigationibus gaudens, progressu temporis celeberrimum evasit emporium, antiquo foedere inclytis Civitatibus Ansaticis sociata¹ et ingenio loci et commoditate situs ad maritima commercia destinata.

Quibus adiuncta privilegia de importandis et deponendis mercibus maximam utilitatem et incrementa attulerunt. Quanta enim haec negotiandi commoditas et praerogativa, quod quaslibet naves ex maritimis locis ad Recentem Lacum (Frische Haff) appulsas, exinde recta Oderam ascendendo ad hanc civitatem tamquam emporium maius cursum dirigere, ibique intra ostium Stetinense (binnen Baums)² subsistere, merces exonerare et civibus dumtaxat venum exponere. Ex Polonia quoque, Bohemia, Saxonia, Misnia, Silesia, Lusatia, Marchia et aliis superiorum regionum oris, secundo flumine Oderae, naviculis vel alias curribus advectas, simul ac Pomeraniae Ducatum attigerint, itidem directo Stetinum versus et non ultra vel alibi deferri oporteat, poena commissi in bona eiusmodi constituta et licentia senatui data apprehendendi et dimidiam illorum partem principi, alteram sibi vendicandi. Ut merito ius illud de non praetervehendis, sed exinaniendis mercibus, vulgo Niederlages Recht, basis et nervus huius reipubl[icae] vocari possit.

¹ Szczecin wstąpił do Hanzy (związku handlowego północnej Europy, który wspierał kupców zrzeszonych miast) w 1278 r.

² *intra ostium Stetinense / wewnątrz portu szczecińskiego* – niem. binnen Baum, tj. za kłodą; mowa o podnoszonym przęsle Mostu Kłodnego, który

Samo miasto, czerpiące nieprzerwanie od najwcześniejszych swych początków zyski z żeglugi, przekształciło się z biegiem czasu w tłumnie odwiedzany ośrodek handlu, zrzeszony w prastarym Związku słynnych Miast Hanzeatyckich¹, a z racji charakteru miejsca i korzystnego położenia predysponowany do handlu morskiego.

Z tych powodów przywileje przyznane na sprowadzanie i składowanie towarów przyniosły mu znaczne korzyści i dochody. Wpływy bowiem i profity płynące z tego handlu mogły być tak wielkie, ponieważ nałożono obowiązek na wszystkie statki, które opuściły szlaki morskie i wpłynęły na wody Zalewu Świeżego (Frische Haff), by płynąć dalej w górę Odry i obrać kurs prosto na miasto, jak gdyby na wielkie jakieś targowisko, zatrzymać się wewnątrz portu szczecińskiego (binnen Baums)², wyładować towar i wystawić go mieszkańcom na sprzedaż. Także produkty z Polski, Czech, Saksonii, Miśni, Śląska, Łużyc, Marchii i innych znaczących krajów, sprowadzane na statkach z nurtem Odry lub za pomocą innych środków transportu, kiedy tylko dotrą do Księstwa Pomorskiego, trzeba tak samo przewieźć prostą drogą ku Szczecinowi, nie wolno zrzucić towaru dalej albo gdzie indziej, za czyn tego rodzaju grozi kara majątkowa – rada miejska ma prawo konfiskaty towaru i przekazania połowy księciu, a połowy sobie. Tak że nie bez racji prawo to, zabraniające mijania i nakazujące wyładunek towarów w mieście, pospolicie nazywane prawem składu (Niederlages Recht), można uznać za fundament i kręgosłup tej republiki.

stanowił swego rodzaju bramę do portu szczecińskiego (w przepuszczeniu mostu znajdowała się pływająca kłoda drewna, którą odciągano na bok w celu umożliwienia przepływu statków po dopełnieniu obowiązków przepisanych przez szczecińskie prawo składu).

Mercatorius
ordo

Segler Haus

Unde mercatorius ordo praecipuus est a multis seculis in certum corpus redactus, paculiaribus privilegiis, statutis ac proprio conventus loco, amplissimis aedibus exornato, quibus nomen inditum est Nautica Domus¹ (Segler Haus) prae reliquis eminens. Huic praefecti sunt octo seniores in ista Nautica Domo peculiarem instantiam (forum mercatorium appellant) exercentes et consuetas sessiones retinentes. Neque solum mercatoria, aut maritima negotia, item excitatas in domo nautica rixas aut percussiones et iniurias ibidem illatas diiudicant, sed etiam in praecipuam tribum, quae panno negotiari solet, tamquam insertum huic collegio membrum, cognitionem causarum habent et sententiam definiunt. Huic societati etiam annumerantur seniores societatis ad Draconem, Malmogium, Valsterbudam et Uchstetam², quorum quidam in laudabili mercatorum congregatione et deliberatione suffragia votaue colligunt et reportant, nec non etiam immunitates ac privilegia urbis, in dictis Regni Daniae locis, vigore commissae instructionis summa cura legitime observant.

Cramerzunfft.
Lib[ro] 7
Polit[icorum],
c[apite] 8.
Opifices

Succedit deinde institorum tribus, non minus praecipua societas ac fraternitas. Sed quia iuxta philosophorum principem³, etiam agricolas et opifices in civitate esse oportet, artificia quoque

¹ Gildie działające w średniowiecznych miastach hanzeatyckich miały swoje siedziby, tzw. dwory (w których prowadzono obrady gildii, załatwiano sprawy zawodowe i organizowano spotkania towarzyskie). Dla szczeecińskiej gildii kupców był nią Dom Żeglarza, budynek wzniesiony na początku XV w. na nieistniejącej obecnie ulicy Szewskiej, blisko ratusza.

² W wymienionych miastach, usytuowanych w pobliżu łowisk śledzi u wybrzeży Danii i Skanii, działały szczeecińskie faktorie handlowo-rybackie (tzw. Vitte), były one wyłączone spod jurysdykcji krajowej, a władzę administracyjno-sądowniczą sprawowali w nich wyznaczeni przez radę miejską Szczecina wójtowie. Możliwość powołania tych baz dla rybołówstwa, a także

Dlatego i stan kupiecki jest wyjątkowy, wybijający się na tle pozostałych, od wielu wieków zrzeszony we wspólnym cechu, ze szczególnymi przywilejami, przepisami i własną, reprezentacyjną a bardzo przestronną siedzibą, której została nadana nazwa Dom Żeglarza¹ (Segler Haus). Na czele korporacji Domu Żeglarza stoi ośmiu seniorów, którzy orzekają w sporach finansowych (co nazywają sądem kupców) i odbywają zwyczajowe narady. Rozstrzygają jednak nie tylko spory kupieckie czy żeglarskie, lecz także wszelkie kłótnie, bijatyki i gwałty, które mają związek z korporacją działającą w Domu Żeglarza, a ponadto rozpoznają sprawy i ustalają orzeczenia odnoszące się do gildii handlarzy sukniem, jak i do poszczególnych jej członków. Do tej także korporacji włączone są starszyny bractw żeglugowo-handlowych do Dräger, Malmö, Falsterbo i Skanör², których przedstawiciele zabierają głos i składają wnioski podczas godnych pochwały spotkań oraz narad kupców, a także z najwyższą troską strzegą należytego respektowania zapisów dotyczących ulg i przywilejów miasta w zatwierdzonych miejscach Królestwa Danii.

Stan kupiecki

Dom
Żeglarza

Z czasem powstała gildia kramarzy, stanowiąca nie mniej wyjątkowe stowarzyszenie i bractwo. Skoro jednak, jak twierdzi książę filozofów³, wypada, żeby miasto zamieszkiwali również wieśniacy i rzemieślnicy, także więc zawody rzemieślnicze

Gildia
kramarzy.
W księdze 8
Polityki,
w rozdziale 8.
Rzemieślnicy

inne przywileje wynegocjowane w związku z przynależnością do Hanzy, zdecydowały o zdobyciu przez Szczecin bardzo silnej pozycji w handlu rybnym na Bałtyku.

³ Por.: „Chłopi mianowicie, rzemieślnicy i wszelkiego rodzaju robotnicy muszą być w każdym państwie, natomiast częściami państwa są obywatele pełniący służbę wojskową i zasiadający w radzie, przy czym części te są od siebie oddzielone, już to całkowicie i zawsze, już to częściowo” (Arist. *Polit.* 1328b).

mechanica tam maiora quam minora, sua inter se conclusa collegia servant, privilegiis et legalibus articulis ad retinendam fraternam opificii concordiam optime confirmata. Illorum cultores intra limites suae vocationis et officii se continere coguntur, neque falcem in alienam messem mittere, aut aliorum collegiorum iura involare audent, sed ad vitandas omnis generis confusiones – opifex maneat opifex, mercator sit mercator – iuxta illud:

Quid sis esse velis, nihilque malis¹.

Plebs

Praeterea quamplurimum mediocris vel inferioris etiam conditionis homines reperiuntur, qui civitatem alias frequentem, populissimam reddunt, praecipue in cellis et latibulis subterraneis, in quibus non pauciores quam in aedibus superstructis habitare dicuntur².

Forma reipubl[icae] Stetin[ensis]

Forma reipublicae vero non semper una eademque fuit. Cum enim digressis Vandalis seu Henetis, natio Saxonica ex urbibus Brunopoli et Magdeburgo huc confluens³, ex suo numero senatum⁴ delegisset – potestas penes ipsum solum tamquam ordinarium magistratum erat. Verum, ut nihil stabile, sed varia rerum

¹ Mart. *Epigr.* X 47,12.

² Zob. *Wstęp*, s. 23, przypis 20.

³ Zob. objaśn. 5 na s. 61.

chronią swoje interesy poprzez większe lub mniejsze korporacje, wzmocnione należycie przywilejami i zapisami służącymi utrzymaniu braterskiej zgody w działalności. Ich członkowie są zachęceni do tego, by trzymać się granic swojego zajęcia czy zawodu i nie ośmielają się wychodzić z sierpem na cudzy zagon albo wykradać przywilejów innych stowarzyszeń, lecz dążą do uniknięcia zmieszania się wszystkich grup – rzemieślnik niech pozostanie rzemieślnikiem, kupiec niech będzie kupcem – zgodnie z powiedzeniem:

Niczego więcej nie chcesz, niż być tym, kim jesteś¹.

Oprócz tego znajduje się w mieście bardzo wielu ludzi średnio lub słabiej jeszcze sytuowanych, którzy zresztą stanowią o gęstości jego zaludnienia, szczególnie w izbach i komórkach piwnicznych, które, jak się podaje, są nie mniej licznie zamieszkałe co domy naziemne². Plebs

Ustrój republiki szczecińskiej

Ustrój republiki miejskiej nie zawsze był taki sam. Nacja saska, kiedy po odejściu Wandalów i Henetów przybyła z miast Brunzwik i Magdeburg³, wybierała ze swego grona radę starszych⁴ – władza pozostawała w gestii jednej niejako regularnie obieranej magistratury. Lecz że nie ma nic stałego i we wszystkim

⁴ *senatum / radę starszych* – przyjęto takie tłumaczenie dla odróżnienia od późniejszej rady miasta, którą w oryginale także nazywa autor słowem *senatus*.

vicissitudo est, antequam inveterata forma suas radices agat, ita haec quoque immutata a statu suo recessit. Namque inter nobili genere et civico ortu prognatos senatores in curia et republ[ica] variae aemulationes et simultates gliscere coeperunt¹. Dum illi solum dominari et in omnibus primas tenere conarentur, civile imperium etiam asperius administrarent; hi vero magis popularem auram venarentur atque, ut illis saltem aegre facerent, multitudinem adiunctam in suam sententiam pertraherent.

Unde tandem eo deventum est, ut seniores ex primariis opificiis simul deliberationibus adhiberentur. Cumque alias antiquitus senatus totus consedisset, eo tempore mos invaluit, ut altera pars ex senatu et primariis opificiis hoc, altera vero illo anno, atque ita alternis vicibus in senatum veniret. Nec prius adsessionem admittebantur, nisi de novo praestito fidei sacramento (quod in die Philippi Jacobi² solenniter factum) ad bonum publicum se obligassent.

Hoc regimen autem ex democratico et aristocratico statu mixtum³, usque ad annum 1524 duravit, ubi praegnantibus de causis mutatione facta⁴, ad priorem formam redactum, in tantum, ut Reipub[licam] gubernatio politica et magistratus exercitium pristino mori et nitore restitutum, soli senatui statu quodam aristocratico recommendatum et ad nostra usque temporae conservatum fuerit.

¹ Friedeborn zarysowuje tu stosunki społeczne, jakie nastąpiły w mieście po jego lokacji: najbogatsza warstwa mieszkańców – patrycjat kupiecki – przejęła władzę w mieście kosztem uboższego pospólstwa, składającego się z rzemieślników i mniej zamożnych kupców, co wywoływało napięcia, a z czasem nawet otwarte bunty i wystąpienia zbrojne.

² 1 maja.

³ *democratico et aristocratico* – dosłownie: demokratyczno-arystokratycznym.

wciąż zachodzą zmiany, zanim ustrój ten zdołał się zakorzenić, zmienił się i oddalił od swojego pierwotnego stanu. Bowiem w radzie i republice miejskiej między starszyzną wywodzącą się z patrycjatu a tą pochodzenia mieszczańskiego zaczęły przybierać na sile różne antagonizmy i nieporozumienia¹. Wówczas pierwsi zaczęli dążyć do tego, by władać na wyłączność i mieć we wszystkim pierwszeństwo, a nawet zaczęli sprawować ostrzejsze rządy w mieście; drudzy zaś chcieli zyskać jak najwięcej powszechnej przychylności, a że pierwszym solidnie się uprzykrzyli, przeciągnęli na swoją stronę znaczną liczbę zwolenników.

Ostatecznie skończyło się to tym, że starsi z głównych cechów zaczęli uczestniczyć w obradach. I chociaż w przeszłości cała rada debatowała wspólnie, to w tym czasie ustalili się zwyczaj, że jedna część rady i przedstawiciele głównych cechów była aktywna w danym roku, druga zaś w następnym i w taki naprzemienny sposób działali w radzie. Nie byli jednak dopuszczani do obrad, nim nie zobowiązali się pod przysięgą działać na rzecz dobra publicznego (miało to miejsce zwyczajowo w dniu apostołów Filipa i Jakuba²).

Taki właśnie zarząd, o mieszanym mieszczańsko-patrycjuszowskim³ statusie, przetrwał aż do roku 1524, gdy z nagłych powodów⁴ dokonano zmiany i powrócił on do pierwotnej postaci, w tym znaczeniu, że odnowiono dawne obyczaje i przywrócono splendor zarządzaniu republiką miejską i czynnościom magistratu, powierzając je radzie miejskiej wywodzącej się wyłącznie z patrycjatu, co zostało zachowane aż do naszych czasów.

⁴ Aluzja do wystąpienia mieszczan przeciwko radzie miejskiej w 1524 r., po którym obie strony zawarły układ, na mocy którego władza w mieście pozostała w rękach rady miejskiej, ale powołano także liczące 48 osób przedstawicielstwo mieszczan, uczestniczące w załatwianiu spraw miejskich.

Senatus¹ iste per delectum ex optimatibus universae Reip[ublicae] constat 28 viris, in quibus sunt tres consules, tres camerarii, viginti duo senatores, penes quos solos omnia civitatis negotia et magistratus politici exercitium, syndico et secretario² praesentibus, in deliberationem vocandi, proposita ad consultandum pariter ac decreta exequendi ius et potestas est. Si autem talia incidant, quae universitatem spectent, vel necessario cum municipibus communicandae sint, seniors ex mercatorio ordine et novem opificiis tamquam plenipotentes antecessores totius civitatis, in curiam vocantur, iisque senatus mens et decretum detegitur, ut illorum etiam sententia audiatur. Quicquid igitur senatus cum senioribus mercatorum et novem opificiorum, in eiusmodi rebus arduis totam civitatem attinentibus decreverit et consultum ratumque esse iudicaverit, reliqua multitudo et alia opificia non reprobare possunt, sed tamquam senatus consultum amplecti, quinetiam, si ingratum sit, tolerare ac perferre coguntur. Secus si fiat, rebellio nuncupatur, animadversione digna, quae pro ratione delicti punitur atque plectitur.

Opificum
Seniores

Sunt autem octo mercatorum seniores. Ex novem opificiis lanii, pistores, sutores – senos, lanifici quattuor, sartores sex, fabri, doliarii, pelliones, coriarii vel zonarii quaternos seniores cooptant³. In his dictis novem mechanicis collegiis, lanii, pistores, sutores et lanifici inter primaria opificia numerantur (die vier haupt Gewercke). Qui una cum senatu et mercatorum senioribus recessus et contractus, qui cum principibus nomine totius civitatis eriguntur, plerumque soli obsignant.

¹ *senatus / rada* – tu mowa o radzie miejskiej.

² Syndyk i sekretarz miejski to przedstawiciele kancelarii miejskiej, rejestrującej działalność prawodawczą i administracyjną władz miejskich (rady i ławy) oraz podległych im urzędów.

Ta właśnie rada¹, wyłoniona spośród możliwych obywateli całej republiki miejskiej, składa się z 28 członków, wśród których jest trzech burmistrzów, trzech skarbników i 22 rajców; w ich gestii pozostają wszelkie przedsięwzięcia miasta i sprawowanie władzy politycznej, z pomocą wzywanych na obrady syndyka i sekretarza², a także zajmowanie stanowiska i wyrażanie aktów woli przedkładanych do konsultacji, jak i uchwalanych do wykonania. Jeśli zatem zdarzają się sprawy, które dotyczą ogółu albo wymagają koniecznie uzgodnienia z mieszkańcami, wzywa się do ratusza starszyznę z gildii kupców i dziewięciu cechów rzemieślniczych niczym pełnomocników całej społeczności miejskiej i wtajemnicza się ich w zamysły oraz postanowienia rady, aby mogła zostać wysłuchana także ich opinia. Cokolwiek zaś rada wraz ze starszyzną kupców i dziewięciu rzemieślników postanowi w tego rodzaju trudnych, dotyczących całej społeczności sprawach i zdecyduje o wydaniu aktu prawa, tego pozostali lud oraz przedstawiciele innych rzemieślników nie mogą odrzucić, lecz wypada im uznać tę jak gdyby uchwałę rady i nawet jeśli byłaby ona uciążliwa, muszą ją wytrzymać i znieść. Jeśli stałoby się inaczej, sytuację taką nazywa się rebelią, czymś zasługującym na karę, co jest tłumione i tępienie jako przestępstwo.

Jest zaś osiem osób starszyny kupców, a z dziewięciu rzemieślników uzupełniają ich: rzeźnicy, piekarze, szewcy – po sześciu, czterech spośród sukienników, sześciu krawców, po czterech starszych kamieniarzy, bednarzy, kuśnierzy i garbarzy³. Wśród tych wspomnianych dziewięciu rzemieślników rzeźnicy, piekarze, szewcy i sukiennicy są zaliczani do rzemieślników głównych (die vier haupt Gewercke). Wiele spraw ustalają oni między sobą, natomiast z radą miasta i starszyzną kupców – ugody i kontrakty, które w imieniu całej społeczności są zawierane z książętami.

³ Łącznie przedstawicielstwo mieszczan wymienione przez Friedeborna liczyło 48 osób. Zob. objaśn. 4 na s. 107.

Notandum autem, quod non omnes causae statim ad senatum deferantur, verum ibi inter iudicialia et politica negotia discrimen constituatur. Ad iudicium civile, quod principi et senatui urbano ex aequo competit et per iudices delegatos administratur, omnes civiles et criminales causae, processum aliquem forensem et iudicarium requirentes, pertinent. Ad senatum vero referuntur omnia politica negotia, quae politiam, iura magistratus, emporii et commerciorum privilegia, libertatem, defensionem et statuta civitatis concernunt, ut et quaedam alia in sententiis et transactionibus exempta particularia.

Item iurisdictio in tria populosissima suburbia, quae a potissimo, Iudicium Navale¹ (das Lastadische Gerichte) appellatur. Et per speciales ex numero senatorum iudices delegatos, non sine difficultate et molestia ob cumulum causarum exercetur. Praeterea appellationes ab hoc iudicio, ut et a Nautica Domo, ad senatum in secunda instantia deferuntur. Ad eundem quoque senatum iudicium mercantiae (das Weddegericht²), aedilitia, tutelaria, excubiarum, opificiorum et quaesunt eius generis alia negotia, spectant, ut ex speciali, anno 1612 cum duce Philippo II, sancito contractu³ pluribus intelligi potest.

¹ *Iudicium Navale / Sądem Łasztowni* – przy tłumaczeniu nazwy sądu zrezygnowano z formy przymiotnikowej, gdyż przyjęta wersja ma już tradycję w literaturze przedmiotu.

Tym, co koniecznie należy podkreślić, jest fakt, że nie wszystkie sprawy trafiają do rady, zachodzi w tym przypadku istotne rozróżnienie między czynnościami sądowymi a państwowymi. Wszystkie sprawy cywilne oraz kryminalne wymagające jakiegoś postępowania prawnego i procesowego podlegają sądowi miejskiemu, który należy jednocześnie do księcia i rady miejskiej, a orzekają w nim wybrani sędziowie. Do rady miejskiej trafiają zaś wszystkie sprawy polityczne, to jest takie, które dotyczą zarządzania, rozporządzeń magistratu, przywilejów składu i handlu, suwerenności, obronności i statutów miasta, jak i pewne inne szczególnie okoliczności wyłączone spod jurysdykcji na podstawie orzeczeń i układów.

W podobny sposób wygląda jurysdykcja w trzech gęsto zaludnionych przedmieściach, od najważniejszego z nich nazywana Sądem Łasztowni¹ (das Lastadische Gerichte). Sąd ten jest sprawowany, nie bez trudności zresztą i przeszkód, wynikających z wielkiej liczby spraw, przez specjalnych sędziów wyłonionych z grona rajców. Z kolei apelacje z tego sądu, jak i z Domu Żeglarsza, trafiają w drugiej instancji do rady miejskiej. Do niej także należą postępowania handlowe (das Weddegericht²), sprawy dotyczące zaopatrzenia, opieki, spory strażników, rzemieślników i jakie tylko inne są tego rodzaju, o czym można się dowiedzieć ze specjalnego rozporządzenia uzgodnionego w roku 1612 z księciem Filipem II³.

² *das Weddegericht* – (niem.) sąd wetowy.

³ Zob. objaśn. 1 na s. 98.

Historica

Stetinensium res gestas qui scire avet, consulat historiam patriam, non ita pridem a me editam¹. Ex qua lectori liquido constabit, quanta et quam illustria pietatis in Deum, fidei in principes, virtutis in patriam, a multis retro temporibus specimina ediderint. Etenim ut breviter quaedam attingam – in suscipiendo Christianismo primi in citeriori Pomerania fuere, rudimenta illius reformationis iacente Boleslao, Poloniae duce².

Is ut erat religionis propagandae cupidissimus, tum princeps bellicosus et potens, anno 1120 tempore brumali, per Lacum Damnensem et Oderam glacie obductum, cum exercitu urbem hanc ex improvise adortus, ad fidem Christianam astrinxit. Et postea Ottoni episcopo Bambergensi linguae Wandalicae³ perito, ulterius pium hoc negotium commendavit. Hic anno 1124 docendo, baptizando, reformando, singulari Spiritus S[ancti] robore instructus, religionem Christianam penitius instillavit, proseminavit, aureum quoque illud idolum Trigeloff⁴,

¹ Zob. objaśn. 3 na s. 44.

² Bolesław III Krzywousty (1086–1138), książę małopolski, śląski i sandomierski w latach 1102–1107 oraz książę Polski w latach 1107–1138. W wyniku wypraw wojennych w latach 1103–1123 Krzywousty podbił Pomorze Zachodnie, opanowując także nowe tereny po rzekę Pianę i wyspę Rugię, które weszły następnie w skład Księstwa Pomorskiego. Na czele księstwa stanął Wacław I, przedstawiciel panującej na tych terenach przez około 500 kolejnych lat dynastii Gryfitów. Uznał się on za lennika Krzywoustego i zobowiązał do przyjęcia w całym państwie religii chrześcijańskiej, czego efektem była opisana przez Friedeborna misja chrystianizacyjna Ottona z Bambergu.

Fakty z historii

Ci spośród szczecinian, którzy pragną zapoznać się z przeszłością, niech sięgną po moją historię ojczystą, którą całkiem niedawno wydałem¹. Jasno ukáže ona czytelnikowi, jak wiele i jakie znakomite świadectwa pobożności, wierności władcom, zasług dla ojczyzny przyniosły nasze dzieje od najdawniejszych czasów. Żeby jednak krótko odnieść się do tych kwestii – pierwsi na dawnym Pomorzu byli na przykład szczecinianie w przyjmowaniu chrześcijaństwa, kiedy to książę Polski Bolesław² kłaść zaczął fundamenty pod tę zmianę.

Ten właśnie waleczny i potężny książę, jako że miał bardzo wiele zapału do krzewienia wiary, zimą roku 1120 przeszedł z wojskiem po lodzie przez jezioro Dąbie oraz Odrę, i zaatakował znieścacka nasze miasto, po czym zmusił do przyjęcia religii chrześcijańskiej. Następnie powierzył kontynuację tego pobożnego dzieła Ottonowi, biskupowi z Bambergu, który biegle władał mową Słowian³. On to właśnie, obdarzony przez Ducha Świętego wyjątkową mocą nauczania, chrzczenia i odnowy, w roku 1124 dogłębniej wpoił i rozpowszechnił chrześcijaństwo, usunął także z umysłów i oczu wyznawców złoty ów posąg Tryglawa⁴,

³ *linguae Wandalicae / mową Słowian* – dosłownie: językiem Wandalów (których utożsamiał Friedeborn ze Słowianami Zachodnimi, zob. objaśn. 4 na s. 60).

⁴ *idolum Trigeloff / posąg Tryglawa* – Tryglaw to bóstwo Słowian i Pomorzan o nieznanym kompetencjach, wyobrażane z trzema głowami. Świątynia Tryglawa była największą i najbogatszą świątynią pogańską w Szczecinie, znajdowała się na Wzgórzu Zamkowym. Mieścił się w niej skarbiec miasta, odbywały się posiedzenia starszyzny, biesiady i zabawy.

quod Stetinenses tamquam dominum coeli, terrae et inferni superstitiose venerabantur, ex animis et oculis auditorum removit et Honorio pontifici¹, dono singulari transmisit.

Urbis praeterea incolas pietati Christianae admodum deditos fuisse, argumento sunt, sumptuosa illa templa D[ivi] Jacobi et D[ivi] Nicolai, tot quoque xenodochia, noscomia, brephotrophia, gerontocomia et alia beneficia, quibus utriusque sexus hominibus: peregrinis, infirmis, senibus, pueris, pauperibus adhuc subsidia vitae et habitationes constitutae. Ad quorum fundationes, aedificationes et dotationes, novi illi cives, Germani-Saxones, Magdaeburgo et Brunopoli evocati, laudabili prorsus ad posteritatem exemplo, devote et certatim contribuerunt. Et cum per Dei gratiam et ministerium d[octoris] Lutheri², initium emendationis doctrinae et rituum in Germaniae ecclesiis fieret, singulari veritatis zelo, religionis mutationem anno 1523³, non sine gravi periculo, quod a suis principibus, nondum Evangelii lucem amplexis, metuebant, haud cunctanter susceperunt et in ea hucusque firmiter (Deo laus!) perstiterunt.

Anno 1182

In bellis quoque praeclaram principibus et patriae afflictissimae navarunt operam. Cum enim Rex Daniae Woldemarus⁴, bello cum Rugiis cofecto, per Swinam fluvium et Recentem Lacum,

¹ Honoriusz II (Lamberto, zm. 1130), papież od 21 grudnia 1124 r. do śmierci.

² Marcin Luter (Martin Luther, 1483–1546), niemiecki reformator religijny, doktor teologii, inicjator reformacji i współtwórca nazwanej od jego nazwiska doktryny teologicznej – luteranizmu.

³ Zob. objaśn. 2 na s. 84.

⁴ Waldemar I Wielki (1131–1182), król Danii w latach 1146–1157. Władca ten dążył do opanowania południowego wybrzeża Bałtyku wraz

którego szczecinianie czcili zabobonnie jako pana nieba, ziemi oraz podziemi, i przekazał w prześwietnym darze papieżowi Honoriuszowi¹.

Kolejnym świadectwem wielkiej chrześcijańskiej pobożności mieszkańców miasta są owe wystawne kościoły pod wezwaniem św. Jakuba i św. Mikołaja, a także liczne klasztory, szpitale, sierocińce, domy starców i inne beneficja, dzięki którym zapewnio- no środki potrzebne do życia i izby mieszkalne ludziom obojga płci: pielgrzymom, chorym, starcom, dzieciom, ubogim. Koszty założenia, wybudowania i utrzymania tych przybytków chętnie i z oddaniem ponieśli wspomniani nowi niemiecko-saksońscy obywatele, przybyli z Magdeburga i Brunszwiku, chwalebny wprost dając przykład dla potomnych. A gdy w kościołach Niemiec dzięki łasce Boga i służbie doktora Lutra² zaczęto naprawiać doktrynę i ceremonial, to oni właśnie, w wyjątkowym dążeniu do prawdy, bez wahania przystali w roku 1523³ na zmianę religii (i wytrwali w niej niezłomnie, chwała Bogu, aż do dzisiaj!), co wiązało się z wielkim niebezpieczeństwem ze strony książąt, których nie objęło jeszcze wówczas światło Ewangelii.

Także podczas wojen służyli mieszkańcy z oddaniem ksią- żętom i okrutnie nękanąj ojczyźnie. Kiedy na przykład król Danii Waldemar⁴ po rozpoczęciu wojny z Rugijczykami prze- prowadził swoje wojsko przez rzekę Świnę i Zalew Świeży,

W roku 1182

z ujściami Odry: najechał i zdobył Rugię, a natępnie w 1173 r. (a nie, jak podaje Friedeborn, w 1182) obległ Szczecin. Miasto było dobrze ufortyfi- kowane i skutecznie odpierało szturmy, przypuszcza się jednak, że trudności z żywnością i brak perspektyw na odsiecz zmusiły Wacisława do rokowań z Waldemarem, w wyniku których Szczecin uznano za podległy Danii.

exercitum suum transmisisset et urbem hanc arcta obsidione cinctam repetitis vicibus oppugnasset, cives avitae virtutis memores fortiter resistere et extrema pati, quam urbem dedere maluerunt. Verum princeps Werslaus¹, praefectus urbis, ut sanguini paeretur in reliquum fundendo, noctu per funem muro se demisit et pacem pactus regem placavit.

Sub Bogislao IV², Barnimo Magno³ et eius successoribus, illustrissimis Pomeraniae principibus, auxiliis civium militaribus, saepe hostis in bellis finitimis profligatus et vicinae nonnullae urbes recuperatae et ditioni Pomeranicae subiectae fuere. Testis Stargardia anno 1283 Conrado⁴ Marchioni Branderburgico vicissim adempta. Testis Gartzia sub Wartislao X⁵ anno 1478 consilio et monitu Bartholomaei Brußhaverii⁶, nobilis viri, singulari stratagemate, curribus scilicet armato milite onustis et ne conspici possent, foeno et stramine artificiose tectis, praetextu commeatu summo mane in urbem missis, moxque valida Stetinsensium manu subsecuta, vigili-bus caesis, sine magna clade recuperata.

¹ Warcisław II Świętoborzyc (przed 1135–1196), kasztelan szczeciński, syn Świętobora Starszego z rodu Świętoborzyców (Friedeborn używa w odniesieniu do jego osoby tytułu *princeps* – książę), spowinowacony z księciem pomorskim Bogusławem I, który powierzył mu obronę Szczecina podczas najazdu Waldemara I.

² Bogusław IV zwany „Ciało i Dusza” (1254/1255–1309), książę pomorski i wołogoski, syn Barnima I Dobrego.

³ Barnim III Wielki (przed 1300–1368), książę szczeciński panujący w latach 1344–1368.

⁴ Konrad I (ok. 1240–1304), od 1266 (wraz z braćmi) margrabia brandenburski na Stendal. W tekście Friedeborna chodzi zapewne o wzmiankowane przez Kantzowa (*Pomer.*, t. 1, s. 359) potyczki księcia

a otoczywszy nasze miasto ścisłym pierścieniem, zaczął przypuszczać na nie wciąż ponawiane ataki, mieszkańcy, pomni na dzielność przodków, woleli się mężnie przeciwstawić i znieść nawet najgorsze rzeczy, niż poddać miasto. Jednakże kasztelan Warcisław¹, dowodzący obroną miasta, aby zapobiec rzezi, jaka musiałaby wkrótce nastąpić, zsunął się nocą z muru po linie, obłąkał króla i uzgodnił warunki pokoju.

Dzięki służbie wojskowej obywateli za Bogusława IV², Barnima Wielkiego³ i jego następców, najjaśniejszych książąt pomorskich, często pokonywano nieprzyjaciela w wojnach sąsiedzkich, a niektóre przygraniczne miasta nawet pozyskano i poddano pod władzę pomorską. Przykładem tego Stargard, w roku 1283 wydarto ponownie Konradowi⁴, margrabiemu brandenburskiemu. Przykładem i Gartz, pod który w 1478 r. za Warcisława X⁵, za radą i namową szlachetnego pana Bartholomeusa Brußhaveriusa⁶, udało się podejść dzięki wyjątkowemu fortelowi: wypełnione oddziałem zbrojnych wozy przykryto zmyślnie sianem i słomą, aby nie można było zobaczyć ludzi, i pod pretekstem zaopatrzenia z samego rana wysłano do miasta; wnet silny oddział szczecinian, po zabiciu straży, bez wielkiego rozlewu krwi zdobył całe miasto.

Bogusława IV z margrabiami brandenburskimi, w wyniku których Bogusław odzyskał w 1280 r. miasteczko i zamek Stargard meklemburski (Burg Stargard); dzisiejsza literatura przedmiotu zaprzecza prawdziwości tych zdarzeń.

⁵ Warcisław X (ok. 1435–1478), książę bardowski, rugijski i wologoski. Podstępne zajęcie Gartz szerzej opisuje Kantzow (*Pomer.*, t. 1, s. 46–50); wydarzenie to rozpoczęło wojnę pomorsko-brandenburską 1478–1479.

⁶ Rolę szlachcica pomorskiego Brußhaveriusa w zdobyciu Gartz przez Warcisława X opisuje Kantzow (*Pomer.*, t. 1, s. 46–50).

Testis denique Arx Quadrigaria (Vierraden)¹, quam tunc temporis Marchio firmiore praesidio tenebat. Demissis enim lintribus, quas in eum usum advexerant Stetinenses, sub alteram noctis vigiliam, fossam arcis facili negotio traiecerunt et ad stabulum, quod prae foribus arcis erat, contendentes, interfectis equisonibus, equos in planitiem, detractis frenis propulerunt, qui sese mutuis calcibus ferientes, tantum strepitum ediderunt, ut praesidiarii ea de causa arcem egredi cogerentur; Pomeranis interea ex insidiis, portam apertam ingressis et arce tali stratagemate recepta.

Neque hoc videtur dissimulandum, quod annis adhinc plussquam ducentis Wartislaum² Principem peregre profectum, domumque reducem; cum hostis, ut interciperetur, omnes viarum transitus per suas ditiones occlusisset, mercatorio schemate transformatum, iunctis et praemissis nonnullis mercium plaustris caute et callide opera consulis Jageteufelii et optimatum ex tanto periculo salvum et illaesum Stetinum reducerint.

Hinc factum, ut – numquam satis laudati – Principes civitati Stetinensi in gratam fidelitatis, validis in necessitatibus et guerris, praestitae, recompensam, singulares gratias et immunitates benignissime concesserint.

Hinc factum, ut illustrissimus dux Casimirus³ anno 1431 iam moriturus, consulibus Stetinsibus filium suum Joachimum I⁴

¹ Arx *Quadrigaria* / *Zamek Czworokół* – niem. Vierraden, miasteczko niemieckie w Brandenburgii, położone na przedmieściach Schwedt nad Odrą, około 45 km na południe od Szczecina. Zamek w Czworokole, zajęty przez elektora brandenburskiego w 1468 r., zdobył szturmem na początku 1478 r. starosta księcia Warcisława, Henryk Lindstedt.

² Friedeborn nie precyzuje, jakiego władcę o tym imieniu ma na myśli. W swoich niemieckojęzycznych dziejach miasta (*Friedeb. Hist. Beschreib.*,

Przykładem wreszcie Zamek Czworokół (Vierraden)¹, który margrabia trzymał podówczas pod wzmocnioną strażą. Szczecinianie jednak, skrywszy się na łodziach, którymi się przemieszczali, łatwo przekroczyli pod osłoną nocy fosę zamkową i skierowali się ku stajni, która była przed bramą zamku. Po zabiciu stajennych uwolnili z pęt i wypędzili na plac konie, które bijąc się wzajemnie kopytami, narobiły takiego hałasu, że aż straż postanowiła wyjść przed bramę; tymczasem Pomorzanie wpadli z zaskoczenia w otwarte wrota i tym podstępem zdobyli zamek.

A nie wypada pominąć milczeniem i tego, że w kolejnych latach przezorne i sprytne działania podjęte przez burmistrza Jageteufla i patrycjuszy zwróciły Szczecinowi całego i zdrowego księcia Warcisława², który w bardzo niebezpiecznych okolicznościach wracał do domu z podróży po obcych krajach. Nieprzyjaciel bowiem, przebywszy całe swoje władztwo, zamknął wszystkie drogi, by pojmać księcia, tymczasem on przeobraził się w kupca, po przesłaniu mu i przyłączeniu do orszaku pewnej liczby wozów wypełnionych towarem.

Te właśnie wydarzenia spowodowały, że – nigdy dość wychwaleni – książęta bardzo łaskawie obdarzyli społeczność szczecińską wyjątkowymi przywilejami i ulgami, w dziękczynnym geście za liczne przejawy lojalności w sytuacjach poważnych zagrożeń i wojen.

To też sprawiło, że najjaśniejszy książę Kazimierz³, w roku 1431 już umierający, w okolicznościach odnowienia się konfliktu wojennego, ufnie powierzył swego syna, Joachima I⁴,

s. 60–61) opisuje tę samą sytuację jako dotyczącą księcia szczecińskiego Świętobora I (ok. 1351–1413).

³ Kazimierz V (ok. 1381–1434), książę szczeciński, najmłodszy syn Świętobora I, panował od 1413 r. wraz z Ottonem II, od 1428 samodzielnie.

⁴ Joachim I Młodszy (ok. 1424–1451), książę szczeciński, syn Kazimierza V i Katarzyny Brunszwickiej.

redintegrato bello, fidenter commendarit et arcem, a se nuper in urbe ob rebellionem populi aedificatam, statim dirui iusserit. De qua rebellionem et arcis destructione Albertus Cranzius haec refert¹:

Casimirus et Otto², duces Stetinenses, quum ad expeditionem, quam in Bohemos instituerant, aes ex subditis ad magnos sump-tus deposcissent, Stetinensesque cives satis ad rem spontaneos habent, quod fiderent cives plurimum in aerario positum esse thesaurum. Quum ea pecunia numeranda esset, collectam³ senatus civibus indicere constituit. Quum in aerario non ea quae putaretur pecunia esset, indignati magno murmure cives, invecti in senatum, ubinam ex multo tempore collectum aes impendissent, quaesiere, calculum rerum omnium sibi fieri postulantes. Rei novitatem detestati primi ex proconsulibus duo, quod nolent rem exemplo perniciosam posteris relinquere, quum etiam furorem populi formidarent, ad suos se principes contulere, vim, quae illis intentaretur, querulantes. Principes rem non contempserunt, sed mox omni quam poterant contracta suorum manu urbem ingrediuntur, nihil veriti furorem populi. Iubent ex tumultantibus duos, qui capita viderentur, capi, iudicioque condemnatos, quod tumultum excitassent, rotis supplicium persolvere, proconsulibus in sua subselia restitutis. Invenire illi viam, qua mox principibus duodecim millia numerarentur,

¹ Friedeborn przytacza w tym miejscu obszerny fragment z dzieła Alberta Krantza, *Wandalia*, Coloniae 1519, k. K₂v, L₁. Albert Krantz (ok. 1448–1517), niemiecki teolog, prawnik, dyplomata i historyk.

² Otto II (ok. 1380–1428), książę szczeciński, syn Świętobora I, panował w latach 1413–1428, współrządząc wraz z bratem Kazimierzem V. W przytoczonej przez Friedeborna relacji Krantza mowa o kolejnej wyprawie przeciw husytom – te tzw. wyprawy krzyżowe (w liczbie pięciu) podejmował w latach

rajcom szczecińskim i polecił, by zamek, który dopiero co wzniosł w mieście ze względu na bunt ludności, natychmiast zburzyć. O tym buncie i zburzeniu zamku pisze Albert Krantz¹:

Księga 11,
rozdział 19
i 31

Kiedy książęta szczecińscy, Kazimierz i Otto², zażądali z nagłą dużej sumy jako nakładu na planowaną wyprawę przeciwko Czechom, mieszczenie szczecińscy przyjęli to dość spokojnie, ponieważ wierzyli, że mają zdeponowane znaczne zasoby finansowe w skarbcu. Chociaż pieniądze te miały dopiero zostać policzone, rada miasta nałożyła na mieszkańców podatek³. Kiedy okazało się, że w skarbcu nie ma tylu pieniędzy, ile się spodziewano, oburzeni mieszczenie przybyli pod ratusz i wśród głośniejszej wrzawy zapytywali, gdzie jest ów majątek, który od tak dawna gromadzili i zażądali, by przedstawiono im rozliczenie wszystkich spraw finansowych. Dwaj burmistrzowie, zgorzeleni niezwykłością tej sytuacji, ponieważ nie chcieli, by niebezpieczny precedens stał się przykładem dla potomnych, a także z obawy przed gniewem ludu, jako pierwsi powierzyli się opiece swoich książąt, uskarżając się na gwałt, który był im zadawany. Książęta nie zlekceważyli sprawy, lecz natychmiast wkroczyli do miasta z całym oddziałem zbrojnych, jaki zdołali zgromadzić, ponieważ wcale nie obawiali się gniewu ludu. Rozkazali pojmać dwóch spośród buntowników, którzy wyglądali na przywódców, i skazać ich przed sądem za wszczęcie rebelii na karę śmierci przez łamanie kołem, a burmistrzów przywrócić na urząd. Ci ostatni znaleźli sposób, dzięki któremu natychmiast wypłacono książętom dwanaście tysięcy,

1420–1431 cesarz niemiecki popierany przez papieżstwo. Krucjaty te były organizowane w związku z toczącymi się w latach 1419–1434 wojnami religijno-narodowymi Czechów, tzw. wojnami husyckimi.

³ Mowa o nałożonym w 1428 r. podatku na krucjatę przeciw husytom.

quibus illi acceptis, suis civibus¹ gratificati, iubet omnia in tranquillo permanere, acerrimis in eos poenis promulgatis, si qui ex hoc die ausint tumultum in populo concitare, ad perturbandum tranquillum urbis statum.

Et paulo post c[apite] 31:

Casimirus per haec tempora dux Stetinensis, princeps acerrimus (quod Stetinesi urbi arcem², quam ante non habebat, imposuit et subesse docuit populum, alias per opes et mercaturas insolentem) iam moriturus, vocat eius urbis proconsules, commendatque eorum fidei liberos tutandos. Tum ex eis quidam lingua promptior et principi familiarior: „Quomodo – inquit – Princeps Illustris, filiis Vestris³ praesesse iubemur, qui ipsi serviliter, ut constituitis, subesse cogimur? Arcem nullo commodo Vestro, magno autem incommodo nostro, urbi imposuistis, ex qua magis ac magis cives Vestri in tempore coangustati migrabunt in loca liberiora. Non patitur mercatura eas militarium iniurias. Si ex hac urbe praesidium futurum sit liberis Vestris, in antiquam oportet libertatem reducatur”. Suasit ac persuasit principi, ut iuberet novam in urbe arcem mox demoliri, permissa civibus (quod litteris testabatur) veteri, qua semper sunt gravis, libertate.

Hactenus Cranzius.

¹ Autor ma tu na myśli uprzywilejowaną górną warstwę obywateli miasta (patrycjusz), nie zaś wszystkich mieszkańców. Zob. objaśn. 1 na s. 106.

² Po stłumieniu buntu mieszczan z 1428 r. książę Kazimierz otrzymał od miasta odszkodowanie w wysokości 12 tysięcy grzywien i prawo wybudowania zamku obronnego.

a ci z kolei, po przyjęciu tej kwoty, odwdzięczając się swoim mieszkańcom¹, nakazali, by zachowano spokój, publicznie ogłaszając, że tych, którzy od tego dnia wszczęliby bunt wśród ludu, spotka bardzo surowa kara za zaburzanie porządku w mieście.

A niewiele dalej w rozdziale 31:

Kazimierz, w owym czasie księżę szczeciński, władca bardzo surowy (ponieważ wznosił zamek², którego wcześniej nie miał, i ogłosił, że ludność miasta, zresztą bardzo dumna z rozwoju handlu i swej majątności, jest mu podległa), będąc już śmiertelnie chory, wezwał burmistrzów tego miasta i powierzył ich wierności bezpieczeństwo synów. Wówczas ten z burmistrzów, który był wymowniejszy i bardziej spoufalcony z księciem, rzekł: „W jaki sposób, Najjaśniejszy Księżę, mamy zlecić obronę Waszych³ synów, skoro sami, zgodnie z Waszymi rozkazami, zmuszeni jesteśmy do służalczego poddaństwa? Wybudowaliście zamek, który nie przyniesie Wam żadnych korzyści, naszemu miastu zaś – wielkie szkody, gdyż w krótkim czasie Wasi obywatele zaczną się coraz liczniej stąd wynosić do miejsc oferujących większą swobodę. Stan kupiecki nie toleruje tego rodzaju naruszania niezależności wasali. Jeśli miasto to ma być w przyszłości bezpieczną strażnicą dla Waszych synów, wypada powrócić do dawnej wolności”. Tak doradzał i przekonywał księcia, by nakazał zburzyć w mieście nowy zamek, skoro przywrócona została mieszkańcom (co poświadczane jest dokumentami) dawna niezawisłość, którą dotąd stale się cieszą.

Tyle Krantz.

³ *Vestris / Waszych – pluralis maiestaticus* (stosowany także w dalszej części wypowiedzi).

In reprimendis quoque latrociniiis, quibus itinera publica tunc infestabantur et praedonum latibulis pervertendis sub Barnimo III et sequentibus temporibus intrepide Stetinenses suo officio functi sunt.

Cum Ericus¹, dux Brunswicensis, anno 1563 in Borussiam, cum aliquot equitum peditumque millibus contendens, per civitatem hanc transiret, singulari Magistratus prudentia, dispositis per vicos et fora militaribus praesidiis, civium incolumitati et fortunis, si qua forte iniuria illata foret (quod tamen factum non est) cautum et prospectum fuit.

Ad Conventus Hanseaticos, ab illo tempore, quo civitas haec Collegio Hansae incorporata fuit, frequenter comparuit. Anno 1560 cum ad regem Daniae Fridericum II² legatio decreta et civitates Lubeca, Brema, Hamburgum, Rostochium, Stralsundium, Wismaria, Stetinum et Daventria deputatae fuissent, ab hac urbe bini senatorii ordinis viri: Joachimus Redelstorff et Petrus Framholtz³ una Ottoniam⁴ missi fuere. In quo solenni conventu a rege, adhibitis in consilium regni proceribus et consiliariis privilegia generalia et specialia, immunitates et concessionem civitatibus Hanseaticis gratiose confirmata et gravamina mutua discussa, transactione, quam Ottoniensem recessum (Odenseischen Vertrag) vocant, desuper facta et utrinque sigillis stabilita⁵.

¹ Eryk II Młodszy (1528–1584), od 1540 r. książę Brunszwiku-Calenbergu.

² Fryderyk II Oldenburg (1534–1588), król Danii i Norwegii w latach 1559–1588.

³ Nazwiska wymienionych tu rajców nie występują w spisie zamieszczonym przez Friedeborna na końcu książki.

Za Barnima III i w następnych latach służyli także szczecianie pomocą w powstrzymaniu rozbojów, które nagminnie zdarzały się na publicznych drogach, a także w likwidacji kryjówek rabusiów.

Kiedy zaś w roku 1563 ksiązę brunszwicki Eryk¹ przejeżdżał przez nasze miasto w drodze do Prus wraz z tysiącem jezdnych i piechoty, dzięki wyjątkowej roztropności magistratu oraz rozstawionym po ulicach i placach strażom wojskowym zapewniono bezpieczeństwo i pomyślność obywateli i zapobieżono temu, by przypadkiem wyrządzone zostały jakieś krzywdy (które jednak nie miały miejsca).

Miasto nasze od czasu, kiedy przystąpiło do Hanzy, często też prowadziło rokowania w imieniu Związku Hanzeatyckiego. Kiedy na przykład w roku 1560 ustalono skład poselstwa do króla Danii Fryderyka II² i wyznaczono w tym celu miasta Lubekę, Bremę, Hamburg, Rostock, Stralsund, Wismar, Szczecin i Deventer, z naszego miasta wysłani zostali³ do Ottonii⁴ dwaj spośród rajców: Joachimus Redelstorff i Peter Framholtz. Podczas tego uroczystego zjazdu król wezwał dostojników oraz doradców do rady królewskiej i dobrowolnie przyznał miastom hanzeatyckim ogólne i szczegółowe przywileje, ulgi i nadania, a wzajemne szkody zostały wyrównane na mocy zawartego i zatwierdzonego pieczęciami dwustronnego układu, który jest nazywany układem z Odense⁵ (Odenseischen Vertrag).

⁴ Ottonia to dzisiejsze Odense, miasto położone na wyspie Fionii, jedno z najstarszych i największych miast duńskich.

⁵ W 1560 r. Fryderyk II potwierdził miastom hanzeatyckim wolność celną od towarów przewożonych przez Cieśninę Sundzką.

Septenniio post, durante adhuc bello¹ inter Fridericum II Daniae et Ericum XIV² Sueciae Reges, cum in conventu Hansae generali, Stralsundium et Stetinum civitates designatae fuissent, ut cum Rege Sueciae de ineunda pacificatione tractarent, ex ordine senatus Stetinensis missus est Georgius Straupitzius³ et Stralsundio Benedictus Forstenovius⁴ itidem senator. Quam ablegationem Regi Sueciae et partibus controvertentibus haud ingratam fuisse, testantur salvi conductus litterae. Verum cum propter insperatam regni Erici catastrophem tractatus hi satis alioquin difficiles subito abrumperentur, tandem anno 1570 hic, Stetini, per caesaris commissarios, quorum caput et director erat Johannes Fridericus⁵, illustrissimus Pomeraniae dux beatae memoriae etc. pax⁶ firmata et bellum, quod octo iam annos continuos, nullis interpolatum induciis gerebatur, aequis conditionibus finitum.

Anno 1615

Ad serenissimum quoque et potentissimum Daniae regem Christianum IV cum ante octennium, communi Hansae Teutonicae⁷ nomine, Brema, Hamburgum, Rostochium, Stralsundium, Stetinum et Deventria civitates, Hafniam⁸ amandatae fuissent, a republ[ica] Stetinensi, d[ominus] Samuel Swalgus⁹ syndicus et Hermanus Berckhovius¹⁰ senator una cum reliquis

¹ Mowa o I wojnie północnej (1563–1570), inaczej nazywanej wojną siedmioletnią, toczoną pomiędzy Rzeczpospolitą, Szwecją, Wielkim Księstwem Moskiewskim, Danią i Lubeką o podział Inflant oraz dominację na Morzu Bałtyckim.

² Eryk XIV Waza (1533–1577), król Szwecji w latach 1560–1568. Pod wspomnianą przez Friedeborna „klęską” króla kryje się jego uwięzienie, usunięcie z tronu i przejęcie władzy w Szwecji przez przyrodniego brata Eryka, Jana III Wazę (1537–1592).

³ Georg Straupitzius, od 1553 r. ławnik, w 1561 powołany do rady miasta Szczecina.

Siedem lat później w czasie wciąż trwającej wojny¹ między królami Danii, Fryderykiem II, i Szwecji, Erykiem XIV², kiedy na walnym zjeździe Hanzy wybrane zostały miasta Stralsund i Szczecin, by uzgodnić z królem Szwecji warunki przyszłego pokoju, z rady miejskiej Szczecina wydelegowano Georga Straupiziusa³, zaś ze Stralsundu Benedykta Forstenoviusa⁴, także rajcę. Glejty bezpieczeństwa dowodzą, że poselstwo to nie było niemiłe ani królowi Szwecji, ani części walczących. Jednak kiedy układy te, dość opieszale z powodu nieoczekiwanej klęski króla Eryka, zostały nagle zerwane, to ostatecznie w roku 1570 tutaj, w Szczecinie, pełnomocnicy cesarza, których przywódcą i zwierzchnikiem był Jan Fryderyk⁵, najjaśniejszy, błogosławionej pamięci etc., książę Pomorza, podpisali pokój⁶ i zakończyli na sprawiedliwych zasadach wojnę, która, nieprzerywana żadnymi rozejmami, trwała już osiem długich lat.

Kiedy zaś przed ósmioma laty miasta Brema, Hamburg, Rostock, Stralsund, Szczecin i Deventer we wspólnym imieniu Hanzy Niemieckiej⁷ zostały wysłane do Kopenhagi⁸, pan Samuel Swalgius⁹, syndyk, i Henryk Berckhowius¹⁰, rajca, wysłani wraz z pozostałymi

W roku 1615

⁴ Benedykt Fürstenow (Forstenovius, zm. 1578), rajca Stralsundu od 1564 r.

⁵ Jan Fryderyk (zob. objaśn. 3 na s. 82), jako gospodarz kongresu szczecińskiego 1570 r. reprezentował cesarza rzymskiego narodu niemieckiego Maksymiliana II Habsburga (1527–1576).

⁶ Pokój zawarty 13 grudnia 1570 r. na kongresie w Szczecinie, kończącym I wojnę północną.

⁷ Zob. objaśn. 1 na s. 100.

⁸ *Hafnia* – (łac.) Kopenhaga.

⁹ Samuel Swalgius – prawdopodobnie Samuel Schwalch (1567–1615), doktor prawa, syndyk szczeciński.

¹⁰ Hermanus Berckhowius (Berckhoff) – przedstawiciel starszyny gildii kupców, w radzie miasta od 1607 r.

civitatum deputatis missi, benignissime excepti et habiti fuere, data illis a regia Maiestate¹ licentia, videndi armamentarium, classem et arces plane regias, Helsingoram, Croneburgum et Fridericiburgum² et alia in his magnifica, visu et admiratione dignissima.

Appendix

Tandem ut vela contraham et omnia summatim paucis complectar, ex hac brevi delineatione satis apparet, quod haec urbs Dei Opt[imi] Max[imi] munere multiugis beneficiis et donis largissime sit ditata.

Nam et sana doctrina et litterarum cultura, magnaue doctorum frequentia gaudet, qui praeter sacrosancta templa, etiam Dicasterium Illustre, curiam, iudicia, scholam utramque – Paedagogium Illustre et Senatorium Ludum occupant, suisque doctis vocibus implent. Unde merito quasi practica Academia³ haberi et quod urbs Athenarum Graecis fuit, haec quoque praeclarum Pomeraniae Musaeum⁴ appellari potest.

¹ Chrystian IV (1577–1648), król Danii i Norwegii w latach 1588–1648.

² Rezydencje królewskie królów Danii: Helsingör – przypuszczalnie chodzi o Zamek Marienlyst, letnią rezydencję królów duńskich wybudowaną w 1588 r. w mieście Helsingör w cieśninie Sund, oddzielającej Danię od Szwecji; Kronborg – zamek znajdujący się w mieście Helsingör, utożsamiany z zamkiem Hamleta; Zamek Frederiksborg – historyczna rezydencja królewska położona w Hillerød (Zelandia), budowana od 1560 r. przez Fryderyka II, a następnie w latach 1600–1620 przez jego syna, króla Chrystiana IV.

delegatami do najjaśniejszego a przy tym najpotężniejszego króla Danii Chrystiana IV¹, zostali bardzo łaskawie przyjęci i podjęci; jego wysokość dał im możliwość dokładnego obejrzenia zbrojowni, floty i zamków królewskich Helsingör, Kronborg, Frederiksborg², a w nich także innych godnych zobaczenia i wzbudzających podziw wspaniałości.

Dopisek

Jako że w końcu ściągnę żagle i zamknę wszystko pokrótce w małej liczbie słów, krótki ten szkic w dość oczywisty sposób ujawni, że miasto nasze poprzez różne dobrodziejstwa i dary bardzo jest hojnie opatrzone łaską Pana Boga Najwyższego.

Cieszy przecież i wysoki poziom nauki, i kultura piśmiennicza, i wielka liczba uczonych, którzy oprócz świętych przybytków Kościoła obsadzają i napełniają swoimi światłymi głosami także Sąd Książęcy, ratusz, ławę miejską, obydwie szkoły – Pedagogium Książęce i szkołę radziecką. Toteż słusznie można to miasto uznać za jakby czynną Akademię³, taką, jaką były dla Greków Ateny, można je też nazwać słynnym Muzejonem⁴ Pomorza.

³ Akademia – słynna szkoła założona w Atenach przez Platona około 387 p.n.e., zlikwidowana w 529 n.e.

⁴ Muzejon – Muzeum Aleksandryjskie, największy w starożytności instytut naukowy, którego zapleczem była Biblioteka Aleksandryjska, założony około 295 p.n.e. w Aleksandrii z inicjatywy władcy Egiptu Ptolemeusza I Sotera. Zob. też objaśn. 6 na s. 59.

Imo cum omnis commoditas terra marique se undique offerat, ut quicquid patria fere tota sinu suo complectitur, hic congestum esse videatur, non immerito ad instar urbis Atticae¹, quam Graeciae Graeciam dixerunt, hanc quoque Pomeraniae Pomeraniam, praecipue si adiunctam orientalem partem vel mediterraneam spectes, nuncupare possumus.

Praeterea si Viadrum affluentem et adventantem respicimus, non tantum Marchiae Brandenburgicae et Silesiae, sed et Maiori Poloniae propter Wartae influxum, quem excipit, alligamur. Unde et farris et lignorum et axungiae³ et id genus aliarum copia huic urbi tantam mercaturae exercendae facultatem subministrat, ut propter defluentiam eiusdem fluvii, qui mare petit, inexhaustum habeat βάρθος ἀγαθῶν⁴, quod non tantum vicinis regionibus, sed etiam longe distantibus regnis reddere possit foenore longe uberrimo.

Quae omnia sicut veritati consona, ita non ad iactantiam vel ostentationem scribuntur, quasi aliis civitatibus Pomeraniae, quarum plures satis splendidae visuntur, hanc anteferre, vel urbibus etiam maximis aequiparare velim. Puto enim satis esse, ut media fortuna utatur et mediocritate sua gaudeat, nec mole sua laboret.

Potius haec ad Dei laudes, cuius opera revelare et confiteri est honorificum, commemorantur⁵.

¹ *urbis Atticae / stolicy Attyki* – Atenami, stolicy Attyki, krainy w starożytniej Grecji, którą uważano za najważniejszy ośrodek kultury helleńskiej.

² Ἑλλάδος Ἑλλάδα – (gr.) Hellada Hellady, Grecja Grecji, tj. essencja kultury greckiej.

³ *axungiae / dziegciu* – (łac.) dosłownie: tłustość, maź do wozu; przypuszczalnie chodzi o dziegć, który był wykorzystywany m.in. jako smar do osi, uszczelniacz beczek itp., stanowiąc ważny produkt eksportowy z terenów Polski.

⁴ βάρθος ἀγαθῶν – (gr.) ogrom towarów (τὸ βάρθος – ‘ogrom’; τὰ ἀγαθὰ – ‘dobra’, ‘cenne rzeczy’).

Skoro zaś wszelkiego rodzaju dobra darzą się tutaj na lądzie i morzu tak bardzo, że cokolwiek ziemie ojczyste przyjmują w swe łono, to, jak się zdaje, jest szczerze pomnażane, trafnie na wzór stolicy Attyki¹, którą nazywano Grecją Grecji, tę także ojczyznę naszą można by nazwać Pomorzem Pomorza, szczególnie jeśli spojrzalbyś na leżącą po sąsiedzku część wschodnią lub tę położoną bardziej w głąb lądu.

Hellada
Hellady²

Ponadto jeśli zastanowimy się nad biegiem i dorzeczem Odry, to zrozumiemy, że jesteśmy związani nie tylko z Marchią Brandenburską i Śląskiem, lecz poprzez ujście Warty, która wpada do Odry, także z Wielkopolską. Stąd właśnie dzięki wielkiej ilości i mąki, i drewna, i dziegciu³, i tym podobnych produktów rzeka dostarcza naszemu miastu takiej znakomitej okazji do zyskowego handlu, że dzięki splawnemu nurtowi, który dąży ku morzu, niewyczerpany można mieć ogrom towarów⁴, co może sownie procentować nie tylko w sąsiednich regionach, lecz także i w bardziej oddalonych krajach.

Wszystko, co tutaj zawarłem, jest również zgodne z prawdą, a zostało przeze mnie w ten sposób opisane nie po to, by się chwalić czy poniekąd popisać przed innymi miastami Pomorza, których okazałość jest przecież nader widoczna, i nie dlatego, że chciałbym, aby miasto nasze przewyższało albo chociaż było równe największym metropoliom. Jestem przekonany, że umiarkowana pomysłowość jest wystarczająca – nie tylko cieszy swym umiarem, ale i nie ugina się pod własnym ciężarem.

Przypominam te wszystkie sprawy raczej na chwałę Boga, bo wielkim jest zaszczytem odsłaniać i ujawniać jego dzieła⁵.

Tb 12,7

⁵ Por. Tb 12,7: „Etenim sacramentum regis abscondere bonum est; opera autem Dei revelare et confiteri honorificum est” (Wulgata); „Ukrywać tajemnice królewskie jest rzeczą piękną, ale godną pochwały jest rozgłaszać i wysławiać dzieła Boże” (Biblia Tysiąclecia).

Votum¹

Praepotenti itaque et benignissimo Deo gratias agimus sempiternas, quod tam variis donis urbem cumulaverit, ac divina sua virtute hactenus illaesam et inconcussam servaverit. Confiteantur Domino pro tot et tantis beneficiis omnes inhabitatores, quos congregavit de regionibus a solis ortu et occasu, ab Aquilone et mari et deduxit eos in viam rectam, ut venirent in civitatem habitationis². In virtute tua laetentur principes nostri et in salute tua exultent. Tribuas ipsis desiderium cordis et petitiones labiorum ne denegis ipsis. Vitam petierunt a te et dabis ipsis longitudinem dierum et benedictionem³. Fac o Deus, ut inhabitet gloria in civitate nostra, semperque sint Halcyonia ecclesiae et felix reipublicae status et cives omnibus bonis affluent et floreat. Utque Misericordia et Veritas sibi occurrant, Iustitia et Pax (nobile par alterum) mutuis se oculis excipiant. Audiat hoc votum et confirmet Sancta Trias, cui sit laus, honor et gloria, in omnem saeculorum omnium perpetuitatem. Amen.

Psal[mus]
107

Psal[mus] 20

¹ *Votum / Wotum* – modlitwa proszalna.

¹ Por. Ps 106(107),2–3 i 7: „Dicant, qui redempti sunt a Domino, quos redemit de manu inimici; et de regionibus congregavit eos; a solis ortu, et occasu; ab aquilone et mari. [...] Et deduxit eos in viam rectam; ut irent in civitatem habitationis” (Wulgata); „Niechaj to mówią odkupieni przez Pana, ci, których wybawił z rąk przeciwnika i których zgromadził z obcych krajów, ze wschodu i zachodu, z północy i południa. [...] I powiódł ich prostą drogą, tak że doszli do miasta zamieszkałego” (Biblia Tysiąclecia).

Wotum¹

Wszepochężnemu zatem i najłaskawszemu Panu Bogu dzięki składamy wieczyste za to, że tak bardzo nappełnił to miasto różnymi darami i dzięki Bożej swej mocy zachował je dotąd w całości i nietknięte. Oby za tyle tego rodzaju dobrodziejstw dziękowali Panu wszyscy mieszkańcy, których sprowadził z różnych stron regionu, ze wschodu i zachodu, z północy i z południa, i wskazał im prostą drogę, by przybyli i zamieszkali w tym mieście². Siłą Twą niech radują się nasi książęta i cieszą się z dobroci Twojej. Obyś wypełnił im pragnienie serca i nie odmówił błaganiom ich warg. Otrzymali od Ciebie swój los, a dasz im jeszcze długie dni i błogosławieństwo³. Spraw, Boże, by chwała zamieszkała w naszym mieście, niech wiecznie trwają pogodne dni Kościoła i pomyślność republiki miejskiej, a obywatele opływają we wszelkie dobra i powodzenie. I oby Łaska i Sprawiedliwość wychodziły sobie na spotkanie, a Ład i Pokój (oba jednako szlachetne) oby chwytają się wzajem spojrzeniem. Modlitwy tej niech wysłucha i poprze ją Trójca Święta, której niech będzie chwała, cześć i sława na wszystkie wieki wieków. Amen.

Psalm 107

Psalm 20

² Por. Ps 20(21),3–5: „Desiderium animae eius tribuisti ei; et voluntate laborum eius non fraudasti eum diapsalma. Quoniam praevenisti eum in benedictionibus dulcedinis; posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Vitam petiit a te; et tribuisti ei longitudinem dierum in saeculum et in saeculum saeculi” (Wulgata); „Spełniłeś pragnienie jego serca i nie odmówiłeś błagania warg jego. Bo go uprzedzasz pomyślnymi błogosławieństwami, koronę szczyroziłą wkładasz mu na głowę. Prosił Ciebie o życie: Ty go obdarzyłeś długimi dniami na wieki i na zawsze” (Biblia Tysiąclecia).

Colophonis¹ loco et hoc auctario Lectorem benevolum paulum detinere, et varia piscium genera, quorum in hoc elogio mentio facta, recensere forsitan operae precium fuerit.

In Odera, Recenti et Damensi Lacubus pisces capi conflant, ut sunt:

Lampreta	Lampret
Cyprinus, Carpio	Carpe
Lucius	Hecht
Capito Anadromus, Zerta	Zarte
Perca minor	Kaulbarß
Perca marina	Stockbarß
Perca maior	Barß
Alburnus	Bley
Asellus maior	Zandat
Erythrinus	Plötze
	<i>Schwape</i> ²
Alosa	Ziege
Trocta	Lachsfahr
Cottus	Graupe
Barbus	Barbe
Cobitis aculeata	Steinbeisser
Leuciscus	Heßlinge
Mustela	Quappe

¹ Kolofon – formuła słowna umieszczona pierwotnie na końcu średniowiecznej książki rękopiśmiennej, zawierająca podstawowe informacje dotyczące dzieła i okoliczności powstania danego egzemplarza, następnie

Być może ważną sprawą będzie zatrzymanie na chwilę łaskawego Czytelnika przy dodatku zamieszczonym w miejscu kolofonu¹ i wyliczenie w tymże aneksie różnych gatunków ryb.

Jak wiadomo w Odrze, Zalewie Świeżym i jeziorze Dąbie poławia się następujące ryby:

Minóg rzeczny
Karp
Szczupak
Certa
Okoń mniejszy
Okoń morski
Okoń większy
Ukleja
Sandacz
Płoc
*Schwape*²
Ciosa
Troć wędrowna
Głowacz
Brzana
Kóзка
Jelec
Miętus

metryczka z informacjami o miejscu i roku publikacji, nakładcy i autorze na końcu starych druków.

² Gatunek niezidentyfikowany.

Species Cyprini lati	Biebeln und Dobeln
Canis marinus ¹	Sehllhund
Acus	Hornfisch
Colias	Makrell
Rhombus, Passer	Schullen
Cancer	Taschenkrebs
Acipenser	Stöer
Salmo	Lachs
Fibri vel Castoris cauda ²	Bieberschwanz
Silurus	Welß
Anguilla	Ahl
Tinea	Schley
Cyprinus latus	Carutzen
Gonger	Gutze
Rubicula	Roddauge
Cobitis barbatula	Schmerlen
Gobius	Gründlen
Halec fluvialis	Ikeley
Progenies piscium varia	Moderlöseken
Murenula, Caecilia	Neunaugen
Gesa ³	Gessen
Capito rapax	Rapen
	Aland
	Tutschen ⁴
	Schuppen ⁵

¹ Zarówno nazwa łacińska, jak i niemiecka wskazują na fokę, tę jednak trudno uznać za rybę; w średniowieczu nazwy „canis marinus” używano niekiedy dla określenia rekina, być może więc i w czasach Friedeborna terminy te stosowano dla określenia jakiegoś gatunku ryby.

Gatunki karpioвате

Foka [?]¹

Belona

Makreła

Flądra

Krab

Jesiotr

Łosoś

Bobry [?]²

Sum

Węgorz

Lin

Krap

Konger

Płoc

Śliz zwyczajny

Babka

Śledź rzeczny

Narybek

Minogi

*Gesa / Geesen*³

Boleń

Jaź

*Tutschen*⁴

*Schuppen*⁵

² Bobry, tak jak i foki, trudno zaliczyć do ryb, na te zwierzęta jednak wskazują użyte przez Friedeborna nazwy.

³ Gatunek niezidentyfikowany.

⁴ Gatunek niezidentyfikowany.

⁵ Gatunek niezidentyfikowany.

Apria Cobitis	Stint
Gammari	Krebse
Passerum species	Flundern
Trutta aureola	Goldfisch
Cuculus	Wolkutz
Thunnus	Turn
Phoxinus	Schnepel
Aculeatus	Stekerling
Species passeris	Steinbutten

Haec quinque species non semper capiuntur, sed tunc, cum Balthicum mare septentrionali vento vel Aquilone agitatum extumescit.

Asellus	Dorsch
Halec	Hering
Species Aselli	Kabbelow
Species Acus	Tobias
Platanes	Breitling

Et id genus alii non observati et incogniti pisces.

Stynka
Skorupiaki
Płastugi
Pstrąg potokowy
Kur diabeł [?]
Tuńczyk
Strzebla potokowa
Ciernik
Nagładowate – rodzina

Zaś ryby z tych pięciu gatunków nie są dostępne zawsze, lecz tylko wtedy, kiedy Bałtyk wzburzą wiatry północne lub północno-wschodnie:

Dorsz
Śledź
Dorszowate
Belonowate
Sardynki

A także inne ryby tego rodzaju, dotąd niewytropione i nierozpoznane.

**Catalogus consulum, camerariorum, senatorum item
scabinorum et seniorum mercatorii ordinis a multis retro
annis ad haec usque tempora**

Consules electi	anno
Arnoldus de Sanne, eques	1270
Petrus de Brakel	1281
Barthold[us] de Parleberg	1300
Diedericus Stangeuol	1311
Hermannus Pape	1345
Eberhardus a Staden	1365
Busse a Dollen	1380
Marquardus Vorraht	1381
Otto Jageteuffel	1384
Johannes Treptow	1408
Gerhardus Rhode	1409
Johannes Grabo	1413
Johannes a Dollen	1417
Iohannes ab Affen	1431
Nicolaus Wigger	1428
Rolavus Dosse	1432
Gerhardus Fuege	eadem
Henningus Mellentin	1440
Albertus Glinden	1448
Petrus Kackstede	1451
Johannes Rosentreder	1458
Dieteriaus Grabo	eadem
Bertramus Pauli	1464
Nicolaus Goldbeke	1469
Petrus Farenholtz	1470
Johannes Gerben	1478
Arnoldus Neveling	eadem
Jacobus Warenbrodt	1480

**Wykaz burmistrzów, skarbników, rajców, a także
ławników i starszyzny cechu kupców od najdawniejszych
aż do naszych czasów**

Burmistrzowie wybrani	w roku
Arnoldus z Sanne, rycerz	1270
Petrus z Brakel	1281
Bartholdus z Parleberg	1300
Diedericus Stangeuol	1311
Hermannus Pape	1345
Eberhardus ze Staden	1365
Busse z Dollen	1380
Marquardus Vorraht	1381
Otto Jageteuffel	1384
Johannes Treptow	1408
Gerhardus Rhode	1409
Johannes Grabo	1413
Johannes z Dollen	1417
Iohannes z Affen	1431
Nicolaus Wigger	1428
Rolavus Dosse	1432
Gerhardus Fuege	w tymże samym
Henningus Mellentin	1440
Albertus Glinden	1448
Petrus Kackstede	1451
Johannes Rosentreder	1458
Dieteriaus Grabo	w tymże samym
Bertramus Pauli	1464
Nicolaus Goldbeke	1469
Petrus Farenholtz	1470
Johannes Gerben	1478
Arnoldus Neveling	w tymże samym
Jacobus Warenbrodt	1480

Conradus Weissenborn	1483
Matthaeus Neveling	1484
Michael Löytze	eodem
Arnoldus a Wide	1485
Arnoldus Rammin	1492
Gerhardus Stöven	1492
Michael a Bulen	1503
Nicolaus a Lohe	1504
Jacobus Hogenholtz	1504
Johannes Stoppelberg	1508
Joachimus Otto	1512
Johannes Böddeker	1513
Mauricius Glineke	1519
Johannes Löytze	1525
Nicolaus Sasse	1539
Johannes Dolgeman	eodem
David Braunschweig	1540
Johannes Hogenholtz	1546
Johannes Lübbecke	1549
Joachimus Plate	1551
Mauritius Glineke	eodem
Matthias Sachteleben	1552
Ambrosius Swove	1569
Gregorius Bruchman	1571
Antonius Redelstörff	1573
Ambrosius Hademer	1575
Casparus Schaum	1576
Johannes Brincke	1583
Hermanus Braunschweig	1586
Balthasar Sachtelebend	1591
Valentinus Klosterwold	1595
Simon Giselbrecht	1597
Alexander a Rammin	1602
Clem[ens] Michaelis	
I[uris] U[triusque] D[octo]r]	1616

Conradus Weissenborn	1483
Matthaeus Neveling	1484
Michael Löytze	w tymże samym
Arnoldus z Wide	1485
Arnoldus Rammin	1492
Gerhardus Stöven	1492
Michael z Bulen	1503
Nicolaus z Lohe	1504
Jacobus Hogenholtz	1504
Johannes Stoppelberg	1508
Joachimus Otto	1512
Johannes Böddeker	1513
Mauricius Glineke	1519
Johannes Löytze	1525
Nicolaus Sasse	1539
Johannes Dolgeman	w tymże samym
David Braunschweig	1540
Johannes Hogenholtz	1546
Johannes Lübbecke	1549
Joachimus Plate	1551
Mauritius Glineke	w tymże samym
Matthias Sachteleben	1552
Ambrosius Swove	1569
Gregorius Bruchman	1571
Antonius Redelstörff	1573
Ambrosius Hademer	1575
Casparus Schaum	1576
Johannes Brincke	1583
Hermanus Braunschweig	1586
Balthasar Sachtelebend	1591
Valentinus Klosterwold	1595
Simon Giselbrecht	1597
Alexander z Rammin	1602
Clemens Michaelis	
doktor obojga praw	1616

Benedictus Fuchs	eod[em an[no]
Joach[imus] Schwellengrebel	1622

Camerarii electi	anno
Heinricus Reiche	1271
Heinricus Hake	1296
Nicolaus Hamer	1310
Betekinus de Boblin	1325
Johannes de Pölitz	1325
Heinricus Rhode	1384
Heinricus Westphal	1412
Vicke Preen	1413
Iohannes Berndes	1417
Heinr[icus] Pauli, junior	eodem
Petrus Warenburg	1431
Iohannes Beringer	1434
Iohannes Quast	1437
D[omi]n[us] Nic[olaus] Wolff, eques	1445
Conradus Brincke	1446
Jacob Rosow	1447
Bruno Wardenberg	1451
Iodocus Berlingshoff	1453
Casparus Quast	1457
Nicolaus Bandow	1461
Nicolaus Rodinger	eodem
Marquardus Vorraht	1465
Gise Swanenberg	1467
Martinus Ravenstein	1469
Heydeke Branden	1471
Erasmus Gottschall	1475
Petrus Torgelow	1479
Lüdeke a Grollen	1480
Heinricus Pauli	1480

Benedictus Fuchs	w tymże roku
Joachimus Schwellengrebel	1622

Skarbnicy powołani do funkcji	w roku
Heinricus Reiche	1271
Heinricus Hake	1296
Nicolaus Hamer	1310
Betekinus z Bobolina	1325
Johannes z Polic	1325
Heinricus Rhode	1384
Heinricus Westphal	1412
Vicke Preen	1413
Iohannes Berndes	1417
Heinricus Pauli, młodszy	w tymże samym
Petrus Warenburg	1431
Iohannes Beringer	1434
Iohannes Quast	1437
pan Nicolaus Wolff, rycerz	1445
Conradus Brincke	1446
Jacob Rosow	1447
Bruno Wardenberg	1451
Iodocus Berlingshoff	1453
Casparus Quast	1457
Nicolaus Bandow	1461
Nicolaus Rodinger	w tymże samym
Marquardus Vorraht	1465
Gise Swanenberg	1467
Martinus Ravenstein	1469
Heydeke Branden	1471
Erasmus Gottschall	1475
Petrus Torgelow	1479
Lüdeke z Grollen	1480
Heinricus Pauli	1480

Gerhardus Farenholtz	1492
Valent[i]nus Hackebohl	1499
He<r>mannus Kaveman	1503
Otto Gottschalck	1506
Casparus Fahrenholtz	1509
Casparus Gawerzo	1512
Iohannes Schwarte	1516
Dionysius Wüsteneye	1520
Ioachimus Kühle	eodem
Eberhardus a Belle	
Medic[inae] Doct[or]	1531
Iohannes Wüsthove	1543
Casparus Brincke	1545
Ioachimus Redelstörff	1547
Ioachimus Olde	1548
Petrus Werderman	1553
Otto a Rammin	1559
Casparus Schivelbein	1562
Benedictus Wüsthove	eodem
Georgius Straubitz	1572
Georgius Ladewig	eodem
Martinus Werderman	1575
Egidius Brietzke	1590
Jacobus Trebbin	1602
Gregorius Werderman	eodem
Georgius Giese	1605
Jacobus Simon	1606
Samuel Rochelitz	1609
Bonaventur[a] Werter	eodem
Philippus Enselin	1622

Gerhardus Farenholtz	1492
Valentinus Hackebohl	1499
Hermannus Kaveman	1503
Otto Gottschalck	1506
Casparus Farenholtz	1509
Casparus Gawerzo	1512
Iohannes Schwarte	1516
Dionysius Wüsteneye	1520
Ioachimus Kühle	w tymże samym
Eberhardus z Belle	
doktor medycyny	1531
Iohannes Wüsthove	1543
Casparus Brincke	1545
Ioachimus Redelstörff	1547
Ioachimus Olde	1548
Petrus Werderman	1553
Otto z Rammin	1559
Casparus Schivelbein	1562
Benedictus Wüsthove	w tymże samym
Georgius Straubitz	1572
Georgius Ladewig	w tymże samym
Martinus Werderman	1575
Egidius Brietzke	1590
Jacobus Trebbin	1602
Gregorius Werderman	w tymże samym
Georgius Giese	1605
Jacobus Simon	1606
Samuel Rochelitz	1609
Bonaventura Werter	w tymże samym
Philippus Enselin	1622

Senatores electi	anno
Willekinus a Scapow	1269
Johannes de Brakel	1290
Conradus Müller	1303
Gabellus Hövener	1325
Iohannes Hövener	1333
Arnold a Hohenhausen	1336
Heinricus Strobeke	
Henningus Westphal	1365
Hartwigus a Sunde	
Joh[annes] Leinwandschneider ¹	1368
Eggebertus Garber	
Jacobus Kunne	1378
Heinricus Sötevoht	1380
Walrad Zastrow	
Heinricus Fuge	1381
Jacobus Goldbeke	
Arnoldus Newenkercken	1384
Albertus Gripes	
Heinricus Wobbermin	1386
Tidemannus a Mortze	
Jacobus a Grulle	1389
Christianus Roso	
Heinricus ab Affen	1400
Heinricus Pauli, sen[ior]	
Christianus Vorraht	1404
Bernhardus a Grulle	1407
Nicolaus Goldbeke	1410
Dubisl[aus] a Natzmerstörff	
Heinricus Berckholtz	1411
Eberhardus Horn	
Iohannes Leheman	1413

¹ *Leinwandschneider* – (niem.) dosł. ten, co tnie płótno, być może mia-
no to odnosi się do zawodu wykonywanego przez Johannaesa.

Rajcy powołani do funkcji	w roku
Willekinus ze Scapow	1269
Johannes z Brakel	1290
Conradus Müller	1303
Gabellus Hövener	1325
Iohannes Hövener	1333
Arnold z Hohenhausen	1336
Heinricus Strobecke	
Henningus Westphal	1365
Hartwigus z Sunde	
Joh[annes] Leinwandschneider ¹	1368
Eggebertus Garber	
Jacobus Kunne	1378
Heinricus Sötevoht	1380
Walrad Zastrow	
Heinricus Fuge	1381
Jacobus Goldbeke	
Arnoldus Newenkercken	1384
Albertus Gripes	
Heinricus Wobbermin	1386
Tidemannus z Mortze	
Jacobus z Grulle	1389
Christianus Roso	
Heinricus z Affen	1400
Heinricus Pauli, starszy	
Christianus Vorraht	1404
Bernhardus z Grulle	1407
Nicolaus Goldbeke	1410
Dubislaus z Natzmerstörff	
Heinricus Berckholtz	1411
Eberhardus Horn	
Iohannes Leheman	1413

Heinricus Reen	1415
Matthias Klotze	1416
Wedige Plote	
Conradus a Hassend	1417
Johannes Pauli	
Albertus a Borcken	
Nicolaus Cuntze	1418
Johannes a Borcken	1421
Heinricus Fuege	
Iohannes Francke	1424
Nicolaus Wennemer	1425
Heinricus Kunne	
Bernhardus Bröker	1426
Conr[adus] Hogenstrustein	1427
Heinricus Schultze	
Nicolaus German	1430
Gereke Grote	
Iohannes Treptow	1431
Heinricus Prilop	
Heinr[icus] Tönniesdörff	1433
Melchior Jageteuffel	
Iohannes Werenbrod	
Marcus Wulff	
Iohannes Plote	1440
Anshelmus Berckholtz	
Nicolaus Reen	
Iohannes Magdeburg	1444
Borchardus Poleman	1445
Nicolaus Stöven	1446
Gerhardus Stöven	
Laurentius Schultze	
Iohannes Löytze	1447
Petrus Forcke	1449
Paulus Beringer	
Johannes Fuege	1450

Heinricus Reen	1415
Matthias Klotze	1416
Wedige Plote	
Conradus z Hassend	1417
Johannes Pauli	
Albertus z Borcken	
Nicolaus Cuntze	1418
Johannes z Borcken	1421
Heinricus Fuege	
Iohannes Francke	1424
Nicolaus Wennemer	1425
Heinricus Kunne	
Bernhardus Bröker	1426
Conradus Hogenstrustein	1427
Heinricus Schultze	
Nicolaus German	1430
Gereke Grote	
Iohannes Treptow	1431
Heinricus Prilop	
Heinricus Tönniesdörff	1433
Melchior Jageteuffel	
Iohannes Werenbrod	
Marcus Wulff	
Iohannes Plote	1440
Anshelmus Berckholtz	
Nicolaus Reen	
Iohannes Magdeburg	1444
Borchardus Poleman	1445
Nicolaus Stöven	1446
Gerhardus Stöven	
Laurentius Schultze	
Iohannes Löytze	1447
Petrus Forcke	1449
Paulus Beringer	
Johannes Fuege	1450

Diedericus a Rheine	1451
Laurentius Flotow	1452
Matthias Frewdenberg	1454
Tile Rust	
Conradus Rimbecke	1458
Arnoldus Wasman	
Nicolaus Dorn	1459
Lambertus Fuege	1461
Nicolaus Timme	1462
Christianus Wulff	1464
Ioachimus Meltentin	1465
Paulus Nordstedte	
Iacobus Weyger	
Michael Dranck	
Heinricus Bandow	1467
Michael Greiffenberg	1470
Heinricus Gawezo	
Matthias Wardenberg	1472
Eberhardus a Buren	
Iohannes Jesseus	
Johannes Humsdelbach	
Simon Wigget	
Iohannes Erdman	
Iohan Rinbeke	1474
Simon Trestin	1476
Georgius Schultze	1477
Nicolaus Stoppelberg	1478
Nicolaus Goldbeke	1480
Petrus Sprenger	1483
Petrus Marquard	
Bertram Sonnenberg	1484
Albertus Glinde	1485
Petrus Fuchs	1486
Marquard[us] Engelbrecht	
Petrus Schulder	

Diedericus z Rheine	1451
Laurentius Flotow	1452
Matthias Frewdenberg	1454
Tile Rust	
Conradus Rimbecke	1458
Arnoldus Wasman	
Nicolaus Dorn	1459
Lambertus Fuege	1461
Nicolaus Timme	1462
Christianus Wulff	1464
Ioachimus Meltentin	1465
Paulus Nordstedte	
Iacobus Weyger	
Michael Dranck	
Heinricus Bandow	1467
Michael Greiffenberg	1470
Heinricus Gawezo	
Matthias Wardenberg	1472
Eberhardus z Buren	
Iohannes Jesseus	
Johannes Humsdelbach	
Simon Wigget	
Iohannes Erdman	
Iohan Rinbeke	1474
Simon Trestin	1476
Georgius Schultze	1477
Nicolaus Stoppelberg	1478
Nicolaus Goldbeke	1480
Petrus Sprenger	1483
Petrus Marquard	
Bertram Sonnenberg	1484
Albertus Glinde	1485
Petrus Fuchs	1486
Marquardus Engelbrecht	
Petrus Schulder	

Johannes Lüdeke	1487
Iohannes Curow	
Johannes Hake	1491
Paulus Sasse	1492
Nicolaus Schinekow	1493
Gerhardus Göbel	
Albertus Pasnow	1494
Arnoldus Schmid	1502
Matthaeus Wineke	
Simon Lübbecke	
Barthol[du]s Sachteleben	
Nicolaus Stöven	1503
Bartholom[eu]s Schaum	
Paulus Nordstedte	1504
Matthias Goldbeke	
Paulus Goldbeke	1506
Ebel a Glinden	1508
Iohannes Breiteman	
Laurentius Bulle	1509
Casparus Bremer	1511
Iohannes Hennike	
Thomas Junge	1512
Johannes a Buren	1513
Bartholdus Halle	1513
Michael Dranck	1514
Iohannes Möller	
Iohannes Neveling	1516
Andreas Werderman	
Iacobus Mildenitz	1519
Iohannes Brincke	
Balthasar Freyberg	
Iohannes Roff	1520
Matthias Kaveman	
Simon Hestede	1524

Johannes Lüdeke	1487
Iohannes Curow	
Johannes Hake	1491
Paulus Sasse	1492
Nicolaus Schinekow	1493
Gerhardus Göbel	
Albertus Pasnow	1494
Arnoldus Schmid	1502
Matthaeus Wineke	
Simon Lübbecke	
Bartholdus Sachteleben	
Nicolaus Stöven	1503
Bartholomeus Schaum	
Paulus Nordstedte	1504
Matthias Goldbeke	
Paulus Goldbeke	1506
Ebel z Glinden	1508
Iohannes Breiteman	
Laurentius Bulle	1509
Casparus Bremer	1511
Iohannes Hennike	
Thomas Junge	1512
Johannes z Buren	1513
Bartholdus Halle	1513
Michael Dranck	1514
Iohannes Möller	
Iohannes Neveling	1516
Andreas Werderman	
Iacobus Mildenitz	1519
Iohannes Brincke	
Balthasar Freyberg	
Iohannes Roff	1520
Matthias Kaveman	
Simon Hestede	1524

Albertus Glinde	1529
Burchardus Witte	
Petrus Farenholtz	1530
Hermannus a Belle	1531
Ioachimus Belitz	
Laurentius Evert	1532
Michael Blomberg	
Thomas Förstenow	1535
Iodocus Brockhausen	
quondam Decanus Cathedral[is]	
Eccl[esiae] Marianae	1537
Paulus Freyberg	
Iohannes Speke	1538
Matthias Schaum	1539
Laurentius Gröwling	1541
Gerhardus Farenholtz	
Stephanus Böddeker	
Ioachimus Makel	1543
Marcus Gieselbrecht	
Laurentius Freyberg	
Stephanus Löytze	1544
Matthias Böddeker	
Conradus Brincke	1545
Erasmus Hintze	
Mauritius Glineke	1546
Marcus Schaum	1547
Paulus Richardus	1549
Iacobus Möller	
Ioachimus Kitzero	1551
Simon Belle	
Petrus Fahrenholtz	1552
Martinus Brincke	
Clemens Leveke	1553
Nicolaus Stoppelberg	1556
Ioach[imus] Werderman	1558

Albertus Glinde	1529
Burchardus Witte	
Petrus Farenholtz	1530
Hermannus z Belle	1531
Ioachimus Belitz	
Laurentius Evert	1532
Michael Blomberg	
Thomas Förstenow	1535
Iodocus Brockhausen	
niegdyś dziekan katedralny kościół Mariackiego	1537
Paulus Freyberg	
Iohannes Speke	1538
Matthias Schaum	1539
Laurentius Gröwling	1541
Gerhardus Farenholtz	
Stephanus Böddeker	
Ioachimus Makel	1543
Marcus Gieselbrecht	
Laurentius Freyberg	
Stephanus Löytze	1544
Matthias Böddeker	
Conradus Brincke	1545
Erasmus Hintze	
Mauritius Glineke	1546
Marcus Schaum	1547
Paulus Richardus	1549
Iacobus Möller	
Ioachimus Kitzero	1551
Simon Belle	
Petrus Fahrenholtz	1552
Martinus Brincke	
Clemens Leveke	1553
Nicolaus Stoppelberg	1556
Ioachimus Werderman	1558

Petrus Kaveman	1559
Ioach[imus] Schwellengrebel	1561
Iacobus Hogenholtz	
Sebast[ianus] Mum, secretar[ius]	1562
Iohannes Löytz	1565
Andreas Werderman	
Petrus Brietzke	1567
Timotheus Gerschow	1569
D[octo]r Iacobus Schultze	1570
Albertus Glinde	
Iohannes Wüsthove	1571
Michael Dobbergatze	
Iohannes Naumburg	1573
Paulus Voß	
Urbanus Friederich	
Casparus Wendeler	1575
Laurentius a Troye	1576
Ioachimus Georgius	
M[agister] Matthaëus Winsius	
Laurentius Böddeker	1577
Iacobus Wüsthove	1578
Elias Schleker,secret[arius]	1579
Michael Jaster	
Christianus Lüdeke	1581
Thomas Grünenberg	
Iohannes Rochelitz	
Casparus Werckman	1582
Conradus Brincke	
Petrus Neumarck	1585
Andreas Kelner	1586
Albertus Hogenholtz	
Nicolaus Sachtelaben	1590
Petrus Westphal	1591
Michael a Straupitz	

Petrus Kaveman	1559
Ioachimus Schwellengrebel	1561
Iacobus Hogenholtz	
Sebastianus Mum, sekretarz	1562
Iohannes Löytz	1565
Andreas Werderman	
Petrus Brietzke	1567
Timotheus Gerschow	1569
Doktor Iacobus Schultze	1570
Albertus Glinde	
Iohannes Wüsthove	1571
Michael Dobbergatze	
Iohannes Naumburg	1573
Paulus Voß	
Urbanus Friederich	
Casparus Wendeler	1575
Laurentius z Troye	1576
Ioachimus Georgius	
Magister Matthaeus Winsius	
Laurentius Böddeker	1577
Iacobus Wüsthove	1578
Elias Schleker, sekretarz	1579
Michael Jaster	
Christianus Lüdeke	1581
Thomas Grünenberg	
Iohannes Rochelitz	
Casparus Werckman	1582
Conradus Brincke	
Petrus Neumarck	1585
Andreas Kelner	1586
Albertus Hogenholtz	
Nicolaus Sachteleben	1590
Petrus Westphal	1591
Michael ze Straupitz	

Christianus Christiani	1592
Georgius Straupitz	
Balthasar Blancke	1595
Simplicius Jaster	
Iacobus Lange	
Nicolaus Voßberg	
Georg Zimmerman	1598
Iohannes Seiferd	1601
Andreas Hildebrand	
Matthias Schaum	
Andreas Hadamer	1604
Iohannes Fritzhauß	
Hermannus Berckhoff	1607
Daniel Dilges	1607
Paulus Gise	1610
Iacobus Funcke	
Ioachim Trebbin	
Michael Francke	
M. Balthasar Setzer	1614
Elias Pauli, I[uris] U[triusque] D[ocor]	
M[agister] Adamus Mößler	
Marcus Siedman	
Paulus Fleck	
Paulus Frideborn, sec[retarius]	1616
Fridericus Newendorff	
Laurentius Timme	1618
Christianus Hipman	
Balthasar Sachtleben	
Michael Neuman	1619
Iohannes Kyselbach	
Gabriel Pfeil	
David Jlliges	
Christianus Labes	
Urbanus Siedman	

Christianus Christiani	1592
Georgius Straupitz	
Balthasar Blancke	1595
Simplicius Jaster	
Iacobus Lange	
Nicolaus Voßberg	
Georg Zimmerman	1598
Iohannes Seiferd	1601
Andreas Hildebrand	
Matthias Schaum	
Andreas Hadamer	1604
Iohannes Fritzhanß	
Hermannus Berckhoff	1607
Daniel Dilges	1607
Paulus Gise	1610
Iacobus Funcke	
Ioachim Trebbin	
Michael Francke	
M. Balthasar Setzer	1614
Elias Pauli, doktor obojga praw	
Magister Adamus Mößler	
Marcus Siedman	
Paulus Fleck	
Paulus Frideborn, sekretarz	1616
Fridericus Newendorff	
Laurentius Timme	1618
Christianus Hipman	
Balthasar Sachtleben	
Michael Neuman	1619
Iohannes Kyselbach	
Gabriel Pfeil	
David Jlliges	
Christianus Labes	
Urbanus Siedman	

Iohannes Dreyer	1622
Georgius Neveling	
Heinr[icus] Braunschweig	
Andreas Gerscho	
Iohannes Dilges	1624
Iacobus Herman	

Iohannes Dreyer	1622
Georgius Neveling	
Heinricus Braunschweig	
Andreas Gerscho	
Iohannes Dilges	1624
Iacobus Herman	

**Sequitur Collegium Scabinorum,
quorum nomina ab Anno Christi 1543 recensentur**

Anno		Anno
1543	Ioachimus Werderman, in senatum cooptatus Bartholomaeus Schwove	1558
1544	Nicolaus Stoppelberg, senator factus	1556
	Erasmus Hintze, senator factus	1545
1545	Mauritius Glineke, senator factus	1556
	Paulus Richardus	
1549	Gallus Becke	
	Valentinus Käyserling	
1551	Martinus Brinck, senator factus	1552
	Ambrosius Hademer, senator factus	1553
1553	Georgius Straupitz, senator factus	1561
	Paulus Buchholtz	
1561	M[agister] Matthaëus Winsius, resignavit	1567
	Georgius Wüsthove	
	Matthias Schaum	
	Matthaëus Grünenberg	
1565	Antonius Redelstörff, senator factus	1570
1566	Casparus Schaum, senator factus	1569
1567	Benedictus Fuchs	
	Benedictus Grünenberg	
1569	Michael Dobbergatz, senator factus	1571
	Urbanus Friederich, senator factus	1573
	Conradus Brincke, senator factus	1582
	Otto Ram, qui collegii senior mortuus est	1609
	Georg Mite	
	Christianus Ludacus, senator factus	1581
1573	Iacobus Wüsthove, senator factus	1578

**W kolejności następuje grono ławników miejskich,
których nazwiska są odnotowywane od roku 1543**

w roku		w roku
1543	Ioachimus Werderman, dołączył do rady miasta	1558
	Bartholomaeus Schwove	
1544	Nicolaus Stoppelberg, ustanowiony rajcą	1556
	Erasmus Hintze, ustanowiony rajcą	1545
1545	Mauritius Glineke, ustanowiony rajcą	1556
	Paulus Richardus	
1549	Gallus Becke	
	Valentinus Käyserling	
1551	Martinus Brinck, ustanowiony rajcą	1552
	Ambrosius Hademer, ustanowiony rajcą	1553
1553	Georgius Straupitz, ustanowiony rajcą	1561
	Paulus Buchholtz	
1561	Magister Matthaëus Winsius, zrezygnował	1567
	Georgius Wüstehove	
	Matthias Schaum	
	Matthaëus Grünenberg	
1565	Antonius Redelstörff, ustanowiony rajcą	1570
1566	Casparus Schaum, ustanowiony rajcą	1569
1567	Benedictus Fuchs	
	Benedictus Grünenberg	
1569	Michael Dobbergatz, ustanowiony rajcą	1571
	Urbanus Friederich, ustanowiony rajcą	1573
	Conradus Brincke, ustanowiony rajcą	1582
	Otto Ram, który zmarł jako przełożony kolegium	1609
	Georg Mite	
	Christianus Ludecus, ustanowiony rajcą	1581
1573	Iacobus Wüstehove, ustanowiony rajcą	1578

1573	Balthasar Sachtelebend, senat[or] factus	1579
	Georgius Gise, senat[or] factus	1578
	M[agister] Matthaëus Winsius, denuo electus, sed in senatum cooptatus	1576
	Philippus Beygerow	
1575	Casparus Werckman, senat[or] factus	1582
1578	Iohannes Ladewig	
	Johannes Rochelitz, senat[or] factus	1581
1581	Andreas Kelner, senat[or] factus	1586
	Thomas Grönenberg, senat[or] factus	1581
	Jacobus Lange, senat[or] factus	1595
	Marcus Giselbrecht	
1582	Balthasar Straupitz	
	Andreas Hildebrand, senat[or] factus	1601
1585	Petrus Neumarck, senat[or] factus	1585
	Albertus Hohenholtz, senat[or] factus	1586
1586	Raphael Schütze	
	Thomas Werderman	
1588	Johannes Seiferd, senat[or] factus	1601
	Petrus Westphal, senat[or] factus	1591
	Joachimus Schwellengrebel, senat[or] factus	1590
1590	M[agister] Gerhardus Bergius	
	Balthasar Blanck, senat[or] factus	1595
1596	Matthias Fuchs	
	Andreas Hademer, senat[or] factus	1604
	Paulus Zacharias	
	Samuel Rochelitz, senat[or] factus	1598
	Paulus Cöleman	
1601	M[agister] Adamus Mößler, Senat[or] factus	1614
	M[agister] Balthasar Setzer, senat[or] factus	1614
	Jacobus Funck, senat[or] factus	1610
1604	Michael Franck, senat[or] factus	1610
	Fidentius Jaster	
	Iohannes Vker	

1573	Balthasar Sachtelebend, ustanowiony rajcą	1579
	Georgius Gise, ustanowiony rajcą	1578
	Magister Matthaeus Winsius, ponownie wybrany, lecz dołączył do rady miasta	1576
	Philippus Beygerow	
1575	Casparus Werckman, ustanowiony rajcą	1582
1578	Iohannes Ladewig	
	Johannes Rochelitz, ustanowiony rajcą	1581
1581	Andreas Kelner, ustanowiony rajcą	1586
	Thomas Grönenberg, ustanowiony rajcą	1581
	Jacobus Lange, ustanowiony rajcą	1595
	Marcus Giselbrecht	
1582	Balthasar Straupitz	
	Andreas Hildebrand, ustanowiony rajcą	1601
1585	Petrus Neumarck, ustanowiony rajcą	1585
	Albertus Hohenholtz, ustanowiony rajcą	1586
1586	Raphael Schütze	
	Thomas Werderman	
1588	Johannes Seiferd, ustanowiony rajcą	1601
	Petrus Westphal, ustanowiony rajcą	1591
	Joachimus Schwellengrebel, ustanowiony rajcą	1590
1590	Magister Gerhardus Bergius	
	Balthasar Blanck, ustanowiony rajcą	1595
1596	Matthias Fuchs	
	Andreas Hademer, ustanowiony rajcą	1604
	Paulus Zacharias	
	Samuel Rochelitz, ustanowiony rajcą	1598
	Paulus Cöleman	
1601	Magister Adamus Mößler, ustanowiony rajcą	1614
	Magister Balthasar Setzer, ustanowiony rajcą	1614
	Jacobus Funck, ustanowiony rajcą	1610
1604	Michael Franck, ustanowiony rajcą	1610
	Fidentius Jaster	
	Iohannes Vker	

1607	Elias Pauli, senat[or] factus	1610
	Clemens Michaelis, senat[or] factus	1610
1610	M[agister] Daniel Caesar	
	Fridericus Neundörff, senat[or] factus	1616
	Michael Neuman, senat[or] factus	1619
	Benedictus Schultze	
1614	Ioachimus Rehberg	
	M[agister] David Meisner	
	Laurentius Wegner	
	Samuel Schade	
1619	Petrus Neumarck	
	Georgius Neveling, senat[or] factus	1622
	Marcus Schlevich	
1622	Iohannes Rekeling	
	Iacobus Freyberg	
	Georgius Sasse	

1607	Elias Pauli, ustanowiony rajcą	1610
	Clemens Michaelis, ustanowiony rajcą	1610
1610	Magister Daniel Caesar	
	Fridericus Neundörff, ustanowiony rajcą	1616
	Michael Neuman, ustanowiony rajcą	1619
	Benedictus Schultze	
1614	Ioachimus Rehberg	
	Magister David Meisner	
	Laurentius Wegner	
	Samuel Schade	
1619	Petrus Neumarck	
	Georgius Neveling, ustanowiony rajcą	1622
	Marcus Schlevich	
1622	Iohannes Rekeling	
	Iacobus Freyberg	
	Georgius Sasse	

**Seniores mercatorum (Alterlent des Seglerhauses)
ab anno 1270 usque ad annum 1623**

Eberhardus a Büren
Iohannes Jesseus
Iahannes Schultze
Iohannes Dobbertin
Conradus ab Hassen
Albertus a Borcken
Heinricus Spikerman, senior
Iohannes a Borcke
Iohannes a Grulle
Tidemannus Westphal
Ludolphus Scherff
Engelbertus Sassendörff
Heinricus Spikerman, junior
Conradus Rehn
Heinricus Schultze
Jodocus Bering
Iacobus Lukow
Matthias Wardenberg
Gerhardus Podewels
Heinricus Bandow
Gerhardus Stöven
Albertus Glinde
Stephanus Stormendörff
Gerhardus Fahrenholtz
Matthaeus Neveling
Matthias Betheman
Iohannes Rehn
Simon Silßlow
Iohannes Seefeld
Martinus Buchholtz
Paulus Nordstede

**Starsi gildii kupców (Alterlent des Seglerhauses)
od roku 1270 aż do roku 1623**

Eberhardus z Büren
Iohannes Jesseus
Iahannes Schultze
Iohannes Dobbertin
Conradus z Hassen
Albertus z Borcken
Heinricus Spikerman, starszy
Iohannes z Borcke
Iohannes z Grulle
Tidemannus Westphal
Ludolphus Scherff
Engelbertus Sassendörff
Heinricus Spikerman, młodszy
Conradus Rehn
Heinricus Schultze
Jodocus Bering
Iacobus Lukow
Matthias Wardenberg
Gerhardus Podewels
Heinricus Bandow
Gerhardus Stöven
Albertus Glinde
Stephanus Stormendörff
Gerhardus Fahrenholtz
Matthaeus Neveling
Matthias Betheman
Iohannes Rehn
Simon Silßlow
Iohannes Seefeld
Martinus Buchholtz
Paulus Nordstede

Iohannes Pynß
Matthaeus Wineke
Casparus Fahrenholtz
Paulus Sasse
Nicolaus Schinekow
Albertus Passenow
Anshelmus Berckholtz
Jacobus Hohenholtz
Iohannes Löytze
Mauritius Glineke
Paulus Goldbeke
Matthaeus Zander
Bartoldus Halle
Eberhardus Glinde
Iohannes Möller
Dietericus Becker
Paulus Fahrenholtz
Iohannes Schneider
Georgius Beyerstörf
Ioachimus Belitz
Christianus Nordstete
Petrus Fahrenholtz
Albertus Glinde
Petrus Frame
Iohannes Wüsthoff
Ioachimus Frenckel
Ioachimus Makel
Matthias Sachteleben
Bartoldus Halle
Otto a Rammin
Petrus Voßberg
Bartholomaeus Kienast
Matthaeus Otto
Laurentius Freyberg
Iacobus Sachteleben

Iohannes Pynß
Matthaeus Wineke
Casparus Fahrenholtz
Paulus Sasse
Nicolaus Schinekow
Albertus Passenow
Anshelmus Berckholtz
Jacobus Hohenholtz
Iohannes Löytze
Mauritius Glineke
Paulus Goldbeke
Matthaeus Zander
Bartoldus Halle
Eberhardus Glinde
Iohannes Möller
Dietericus Becker
Paulus Fahrenholtz
Iohannes Schneider
Georgius Beyerstörff
Ioachimus Belitz
Christianus Nordstete
Petrus Fahrenholtz
Albertus Glinde
Petrus Frame
Iohannes Wüsthoff
Ioachimus Frenckel
Ioachimus Makel
Matthias Sachteleben
Bartoldus Halle
Otto a Rammin
Petrus Voßberg
Bartholomaeus Kienast
Matthaeus Otto
Laurentius Freyberg
Iacobus Sachteleben

Ioachimus Werderman
Lucas Rammin
Casparus Schivelbein
Mauritius Glineke
Ioachimus Kitzero
Georgius Wüsthoff
Clemens Leveke
Ambrosius Hadamer
Matthaeus Radeke
Iohannes Schwellengrebel
Ioachimus Neveling
Paulus Fahrenholtz
Iacobus Hertzberg
Iohannes Brinck
Iohannes Frame
Gabriel Engelhart
Paulus Litzow
Nicolaus Sachteleben
Martinus Bruchman
Matthias Scholvin
Iacobus Wüsthoff
Iacobus Trebbin
Iohannes Koppen
Michael ab Hagen
Ioachimus Werderman
Ioachimus Schwellengrebel
Iacobus Jüteritz
Dionysius Krüger
Iohannes Fritzhanß
Iacobus Friedeborn
Michael Schening
Matthias Schaum
Bonaventura Werter
Iacobus Goltze
Laurentius Keperman

Ioachimus Werderman
Lucas Rammin
Casparus Schivelbein
Mauritius Glineke
Ioachimus Kitzero
Georgius Wüsthoff
Clemens Leveke
Ambrosius Hadamer
Matthaeus Radeke
Iohannes Schwellengrebel
Ioachimus Neveling
Paulus Fahrenholtz
Iacobus Hertzberg
Iohannes Brinck
Iohannes Frame
Gabriel Engelhart
Paulus Litzow
Nicolaus Sachteleben
Martinus Bruchman
Matthias Scholvin
Iacobus Wüsthoff
Iacobus Trebbin
Iohannes Koppen
Michael z Hagen
Ioachimus Werderman
Ioachimus Schwellengrebel
Iacobus Jüteritz
Dionysius Krüger
Iohannes Fritzhanß
Iacobus Friedeborn
Michael Schening
Matthias Schaum
Bonaventura Werter
Iacobus Goltze
Laurentius Keperman

Daniel Dilliges
Michael Küsel
Hermannus Berckhoff
Ertmannus Schwellengrebel
Gabriel Pfeil
Ioachimus Tantow
Andreas Raßke
Iacobus Vollert
Petrus Stoltenborg
Iohannes Kyselbach
Christianus Labes
Andreas Gerschow
Daniel Schreiber
Iacobus Herman
Petrus Hencke
Valentinus Turow
Paulus Salomon
Fridericus Schaum

Daniel Dilliges
Michael Küsel
Hermannus Berckhoff
Ertmannus Schwellengrebel
Gabriel Pfeil
Ioachimus Tantow
Andreas Raßke
Iacobus Vollert
Petrus Stoltenborg
Iohannes Kyselbach
Christianus Labes
Andreas Gerschow
Daniel Schreiber
Iacobus Herman
Petrus Hencke
Valentinus Turow
Paulus Salomon
Fridericus Schaum

Wykaz skrótów

- Arist. *Eth.Nik.* – Aristoteles (Arystoteles), *Ethica Nicomachea* (*Etyka nikomachejska*)
Polit. – *Politica* (*Polityka*). Przekład polski L. Piotrowicza: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 1, Warszawa 2003
- Athen. – Athenaeus Naucratis (Atenajos z Naukratis), *Dipnosophistae* (*Uczta mędrców*). Przekład polski: Atenajos, *Uczta mędrców*, przeł. i oprac. K. Bartol, J. Danielewicz, Poznań 2010
- Bertius *Comment.* – Petrus Bertius (Pieter de Bert), *Commentariorum rerum Germanicarum libri tres*, Amsterdam 1616
- Budé *Annotat.* – Gulielmus Budaeus (Guillaume Budé), *Annotationes priores et posteriores*, Lugduni 1562
- Cic. *De orat.* – Marcus Tullius Cicero (Cyceron), *De oratore* (*O mówcy*)
- Friedeb. *Hist. Beschreib.* – Paul Friedeborn, *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern*, t. 1–3, Alten Stettin 1613
- Horat. *Epod.* – Quintus Horatius Flaccus (Horacy), *Epodon liber* (*Epody*)
- Ios. Flav. *Bell. Iud.* – Iosephus Flavius (Józef Flawiusz), *Bellum Iudaeum* (*Wojna żydowska*). Przekład polski: Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*, przeł. J. Radożycki, Warszawa 2007
- Kantz. *Pomer.* – Thomas Kantzow, *Pomerania* (*Pomorze*). Przekład polski: Thomas Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. 1–2, przeł. K. Gołda, Szczecin 2005
- Mart. *Epigr.* – Marcus Valerius Martialis (Marcjalis), *Epigrammaton libri* (*Epigramy*)
- Münst. *Cosmogr.* – Sebastian Münster, *Cosmographiae universalis libri VI*, Basel 1550
- Platon *Gorg.* – Platon, *Gorgias* (*Gorgiasz*)

Ptol. *Geogr.* – Claudius Ptolomaeus (Klaudiusz Ptolomeusz), *Geographia*
(*Geografia*)

Salust. *Cat.* – Gaius Sallustius Crispus (Salustiusz), *De coniuratione Ca-*
tilinae (*Sprzysiężenie Katyliny*)

Indeks nazw własnych

W indeksie pominięto nazwy „Szczecin” i „Pomorze” oraz nazwy własne zamieszczone w wykazach gatunków ryb i urzędników na końcu książki (s. 134–177). Pod hasłem „Szczecin” zamieszczono wybrane toponimy odnoszące się do miasta (nazwy dzielnic i ważniejszych obiektów). W nawiasach okrągłych podano nazwy łacińskie z tekstu Paula Friedeborna, chyba że nie różnią się pisownią od polskich.

- Aleksandria (Alexandria) 68–69
Arystoteles (Aristoteles) 58–59,
62–63, 68–69, 102–103
Ateny (Athenae) 128–129
Attyka (Attica) 130–131
- Barnim I (Barnimus I) 80–81,
84–85, 88–89, 94–95, 98–99
Barnim III Wielki (Barnimus III
Magnus) 86–87, 116–117,
124–125
Barnim X (Barnimus X) 86–87,
90–91
Barvot (Barfusius), ród 96–97
Berckhowius Henryk (Berckhovius
Hermanus) 126–127
Beringer Jakob (Beringer Jacobus)
78–79
Bert Pieter de (Bertius Petrus) 56–57
Bogusław I (Bogislaus primus) 78–79
Bogusław IV (Bogislaus IV)
116–117
- Bogusław X (Bogislaus X) 92–93,
98–99
Bogusław XIII (Bogislaus XIII)
94–95
Bogusław XIV (Bogislaus XIV)
44–45
Bolesław III Krzywousty (Boleslaus,
Poloniae dux) 112–113
Bonifacy IX (Bonifacius IX) 88–89
Brema 124–125
Brunszwik (Brunswiga, Brunopo-
lis) 60–61, 96–97, 104–105,
114–115
Brußhaverius Bartholomeus
118–119
Budè Guillaume (Budaeus) 54–55
- Celiusz (Caelius) 68–69
Chrystian IV (Christianus IV)
126–127
Cramer Daniel (Cramerus Daniel)
52–53

- Czechy (Bohemia) 100–101
 Czesi (Bohemi) 120–121
- Dania 102–103, 114–115, 124–129
 Dąbie (Dammium), wieś 56–57
 Dąbie (Lacus Dammensis), jezioro
 72–75, 112–113, 134–135
 Deventer (Deventria) 124–127
 Diodor Sycylijski (Diodorus) 68–69
 Ditmar (Dithmarus) 94–95
 Drągor (Draco) 102–103
- Eberstein Ludwik von (Ludovicus ab
 Eberstein) 94–95
 Eryk II Młodszy (Ericus, dux Brunswicensis) 124–125
 Eryk XIV (Ericus XIV) 126–127
- Falsterbo (Valsterbuda) 102–103
 Filip I (Philippus I) 90–91
 Filip II (Philippus II) 90–95, 98–99,
 110–111
 Forstenovius Benedykt (Forstenovius
 Benedictus) 126–127
 Framholtz Peter (Framholtz Petrus)
 124–125
 Francja (Gallia) 58–59
 Frederiksborg (Fridericiburgus)
 128–129
 Friedeborn Paul (Friedebornius Paulus)
 37, 40–41, 44–45, 50–53
 Fryderyk II (Fridericus II) 124–127
- Galia zob. Francja
 Gartz (Gartcium) 56–57, 116–117
 Genezaret (Genezareth) 72–73
 Germania zob. Niemcy
- Grecja (Graecia) 130–131
 Grecy (Graeci) 64–65, 128–129
 Gryfino (Gryphenhagium) 56–57
- Hafnia zob. Kopenhaga
 Hamburg (Hamburgum) 124–127
 Hellada zob. Grecja
 Helsingör (Helsingora) 128–129
 Heneci (Heneti) 60–63, 78–79,
 104–105
 Hiszpania (Hispania) 58–59
 Honoriusz (Honorius), papież
 114–115
- Italia zob. Włochy
- Jageteufel Otto (Jageteufelius Otton)
 90–91, 118–119
 Jan Fryderyk (Johannes Fridericus)
 82–83, 92–97, 126–127
 Jaromar I (Jaromarus I) 52–53
 Joachim I (Joachimus I) 118–119
- Kazimierz V (Casimirus) 118–119,
 120–121
 Kołbacki, z Kołbacza (Colbazensis)
 94–95
 Konrad (Conradus), margrabia
 116–117
 Kopenhaga (Hafnia) 126–127
 Kranz Albert (Cranzius Albertus)
 120–123
 Kronborg (Croneburgus) 128–129
- Lacus Recens zob. Zalew Szczeciński
 Lubeka (Lubeca) 124–125
 Luter Marcin (Lutherus) 114–115

- Łużyce (Lusatia) 100–101
 Magdeburg (Magdeburgum) 60–61,
     96–97, 104–105, 114–115
 Malmö (Malmögium) 102–103
 Mała Regalica (Parva Regeliza)
     64–65
 Marchia 74–75, 100–101, 130–131
 Matylda (Mechtilde), księżna 80–81
 Miśnia (Misnia) 100–101
 Morze Bałtyckie (Mare Balthicum)
     62–65, 138–139
 Münster Sebastian (Münsterus)
     56–57
 Muzejon (Musacum) 128–129
 Niemcy (Germania) 54–55, 60–61,
     72–73, 78–79, 114–115
 Nil (Nilum) 72–73
 Odense (Ottonia) 124–125
 Odra (Odera, Viader) 60–65, 70–75,
     86–87, 100–101, 112–113,
     130–131, 134–135
 Otto I (Otto I) 80–83, 96–97
 Otto II (Otto II) 120–121
 Otton z Bambergu (Otto Bam-
     bergensis), św. 78–79, 82–83,
     112–113
 Parnica (Parniza) 64–65
 Plaut (Plautus) 46–47
 Podjuchy (Podejüg) 84–85
 Police (Politcium) 56–57
 Polska (Polonia) 74–75, 100–101,
     112–113
 Ptolemeusz (Ptolemaeus) 54–55
 Redelstorff Joachimus 124–125
 Rostock (Rostochium) 86–87,
     124–127
 Rugia 52–53
 Rugijczycy (Rugii) 114–115
 Saksonia (Saxonia) 100–101
 Salustiusz (Salustius) 44–45
 Schelle Bernard (Schielen Bernhar-
     dus) 96–97
 Sidini (Sideni) 54–55, 60–61
 Skanör (Uchsteta) 102–103
 Stargard (Stargardia) 116–117
 Stralsund (Stralsundium) 52–57,
     124–125, 126–127
 Straupizius Georg (Straupizius Geor-
     gius) 126–127
 Swalgus Samuel 126–127
 Szczecin (Stetinum, Sedinum)
     bramy   (*portae*)
     Brama Młyńska (Porta Mo-
         lendaria) 74–75
     Brama Panieńska (porta
         a Mulieribus dicta)
         84–87
     Brama Passawska (porta,
         quam Passovius aedifica-
         re est iussus) 74–75
     Brama św. Ducha (Porta
         Sancti Spiritus) 74–75,
         86–87
     dzielnice   (*quarteria*)
     przedmieścia   (*suburbia*)
     Chyżyński kwartał (Kessini-
         cum quartierium) 74–75

- Lasztownia (Navale Magnum) 62–63, 82–83, 110–111
 Młyński kwartał (Molarium quarterium) 74–75
 Passawski kwartał (Passovicum quarterium) 74–75
 Św. Ducha kwartał (Sancti Spiritus quarterium) 74–75
 Wik Dolny (Vicis Inferior) 62–63
 Wik Górny (Vicis Superior) 62–63, 82–83
- kościół (templum)*
 Mariacki (Divae Mariae templum cathedrale) 80–81
 św. Gertrudy (Sanctae Gertrudis templum) 82–83
 św. Jakuba (Sancti Jacobi templum) 78–81, 114–115
 św. Jana (Sancti Johannis templum) 80–81, 84–85
 św. Jerzego (Sancti Georgii aedes) 86–87
 św. Mikołaja (Sancti Nicolai templum) 80–81, 114–115
 św. Ottona (Sancti Ottonis templum) 82–83
 św. Piotra (Divi Petri templum) 78–79
 zamkowy (Arcis templum) 82–83
- klasztor (coenobia)*
 Biały zob. Karmelitów cysterski (Virginum Vestalium coenobium) 84–85
 franciszkański (Franciscanorum / Cinereum coenobium) 84–85
 Karmelitów (Alborum monachorum / carmelitarum ordinis coenobium) 88–89
 Kartuzów (Carthausium) 86–87
 panien zob. cysterski
 szary zob. franciszkański
 Św. Ducha zob. szpital, przytułki
- szkoła (scholae)*
 mariacka (Schola Mariana) 88–89
 miejska zob. radziecka
 Pedagogium Książęce (Paedagogium Illustre) 46–47, 88–91, 128–129
 radziecka (Schola Senatoria) 88–89, 128–129
- szpital, przytułki (xenodochia, nosocomia)*
 Dom Beginek (Begginarum Domus) 86–87
 Dom Pinsiusa (Pinsii Domus) 86–87
 Dom Ubogich (Pauperum Domus) 86–87
 Konwent Schillinga (Schillingii Conventus) 86–87

- Św. Ducha szpital klasztorny
(Spiritus Sancti hospitale
xenodochium) 82-83
- ulice* (plateae)
Altboterberg 92-93
Różany Ogród (platea, quae
Rosarium nominatur)
86-87
- zamki*
Zamek Książąt Pomorskich
(Arx ducalis) 92-93
Zamek Odrzański (Viadrina
Arx) 86-87
- inne obiekty*
Dom Żeglarza (Nautica
Domus) 102-103,
110-111
Dwór Opata (Abbatis aula)
94-95
Psia Góra (Roddo-mons)
94-95
- Szczecinek (Stetinum Novum)
54-55, 60-61
Szczoł / Szczeć (Stetinus) 54-55
Szwecja (Suecia) 126-127
- Śląsk (Silesia) 100-101, 130-131
Świna (Swina) 114-115
- Tempe 64-65
- Uchsteta zob. Skanör
- Viader zob. Odra
Vierraden zob. Zamek Czworokół
- Waldemar I Wielki (Woldemarus)
114-115
Wandale (Vandali) 60-61, 104-105,
112-113
Warcisław X (Wartislaus X) 116-117
Warcisław (Werslaus), kasztelan
116-117
Warcisław (Wartislaus), książę
118-119
Warta 130-131
Wessel Reinekin (Wessel Reinekinus)
86-87
Westfalia (Westphalia) 84-85
Wielka Regalica (Magna Regaliza)
64-65
Wielkopolska (Maior Polonia)
130-131
Wineta (Vineta) 58-59
Winther Valentin Jurga von (Winther
Valentin Jurga) 44-45, 50-51
Wismar (Wismaria) 124-125
Włochy (Italia) 58-59
Wolin (Iulinum) 56-57, 60-61
Wolinianie (Iulinenses) 56-57
Wussow Jan (Wussovius Iohannes)
96-97
Wussow Piotr (Wussovius
Petrus) 96-97
- Zalew Szczeciński / Świeży (Lacus
Recens) 64-65, 70-73, 100-
101, 114-115, 134-135
Zalew Świeży zob. Zalew Szczeciński
Zamek Czworokół (Vierraden)
118-119
Ziemia Święta (Terra Sancta) 72-73

Spis treści

Wstęp	5
Zasady wydania	32
Descriptio urbis Stetinensis	37
Opis miasta Szczecina	37
Senatui populoque Stetinensi	40
Radzie Miejskiej i mieszkańcom Szczecina	41
Jurgae-Valentino Winthero	44
Jurdze Valentinowi Wintherowi.	45
Responsum.	50
Odpowiedź	51
Epistola ad ... Paulum Friedebornium ... Danielis Crameri	52
List ... Daniela Cramera do ... Paula Friedeborna.	53
Descriptio	60
Opis	61
De templis	78
O kościołach	79
De coenobiis et xenodochiis	82
O klasztorach i szpitalach.	83
De scholis	88
O szkołach.	89

Arx ducalis	92
Zamek książęcy	93
Forma reipublicae Stetinensis	104
Ustrój republiki szczecińskiej	105
Historica	112
Fakty z historii	113
Appendix	128
Dopisek	129
Votum	132
Wotum	133
Varia piscium genera	134
Różne gatunki ryb	135
Catalogus consulum, camerariorum, senatorum item scabinorum et seniorum mercatorii ordinis	140
Wykaz burmistrzów, skarbników, rajców, a także ławników i starszyny cechu kupców	141
Collegium scabinorum	164
Grono ławników miejskich	165
Seniores mercatorum	170
Starsi gildii kupców	171
Wykaz skrótów	179
Indeks nazw własnych	181

Najwybitniejsze dzieła, składające się na dzisiejszy kanon staropolskiego piśmiennictwa, z natury wyrastają ponad literacką przeciętność swoich czasów. O epoce, jej mentalności i gustach znacznie więcej mówią jednak utwory nie największe, a najbardziej typowe.

Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej, udostępniając najciekawsze utwory mniej eksponowanych dziś nurtów, przybliża dzieła reprezentatywne, a przez to nie mniej ważne od arcydzieł.

Tomiki serii przygotowane są zgodnie z wymogami stawianymi edycjom krytycznym. Prezentowane teksty opatrzone objaśnieniami oraz wstępem, wprowadzającym w istotną dla utworu problematykę historycznoliteracką.

W przygotowaniu:

Dwa kazania

wyłoszone po śmierci królowej Konstancji i Zygmunta III

*

Stanisław Serafin Jagodyński

Dworzanki

*

Józef Bartłomiej Zimorowic

Hymny na uroczyste święta Bogarodzice

*

Jan Aleksander Koreywa

Utwory okolicznościowe

